

**IOAN GLODARIU
ADRIANA RUSU-PESCARU**

**EUGEN IAROSLAVSCHI
FLORIN STANESCU**

SARMIZEGETUSA REGIA

CAPITALA DACIEI PREROMANE

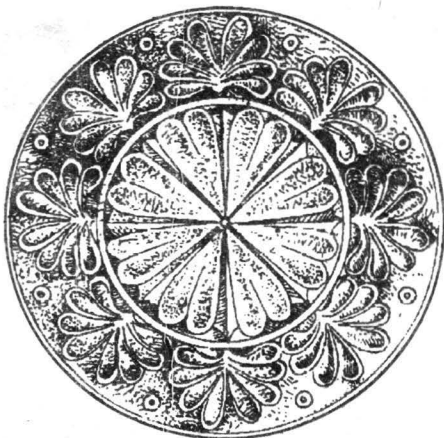
ACTA MUSEI DEVENSIS

DEVA, 1996

<https://biblioteca-digitala.ro>

IOAN GLODARIU
ADRIANA RUSU-PESCARU

EUGEN IAROSLAVSCHI
FLORIN STANESCU

SARMIZEGETUSA REGIA CAPITALA DACIEI PREROMANE

**ACTA MUSEI DEVENSIS
DEVA, 1996**

Prezentarea grafică: EUGEN PESCARU

Coperta I. Sarmizegetusa Regia – zona sacră

Coperta interioară: Sarmizegetusa Regia – ținută ornamentală

Coperta IV. Intrare în cetatea de la Blidaru

CUVÂNT ÎNAINTE

În nici unul dintre ținuturile Daciei antice nu sunt concentrate atât de multe și importante monumente ca în Munții Șureanului. Răsfirate la poalele înălțimilor semețe, dar mai ales aninate de vărfurile tocite și de culmile lor prelungi, satele și fortificațiile dacilor îl încântă și-l uimesc pe obișnuitul vizitator și pe specialist, fie el de la noi, fie din alte părți ale lumii, prin chibzuita așezare, prin varietatea, bogăția și monumentalitatea lor, toate îngemănate cu frumusețea veșnic plină de prospețime și de liniște benefică a peisajului montan.

Cele mai multe dintre construcțiile civile ridicate din materiale perisabile nu puteau fi conservate, încât ochiul neavizat nu-și poate imagina care le era înfățișarea și cât de numeroase erau. Pe altele în schimb, cum sunt edificiile durate integral sau parțial din piatră ori cetățile înzestrate cu ziduri masive, pământul le-a păstrat îndeajuns pentru a le întrezări măreția de odinioară. Înseși ruinele lor sunt impresionante.

Bună parte dintre așezările și fortificațiile care gravitau în jurul capitalei Daciei, Sarmizegetusa regească, adică acelea aflate în curs de investigare până prin 1958, au fost prezentate publicului larg în primul și singurul ghid apărut al antichităților dacice din Munții Orăștiei, „aripa de vest a Munților Șureanului”. De

atunci, săpăturile arheologice au continuat neîntrerupt atât la monumentele aflate în curs de ceretare, cât și la altele neatinse înainte de hârleț. Ca urmare, documentația s-a îmbogățit substanțial nu numai în profunzime, ci și ca arie geografică, extinzându-se la întreg Masivul Șureanului, iar, odată cu ea, constatări mai vechi necesitau corijări sau completări, la fel cum se pretează la nuanțări imaginea particulară a complexelor arheologice și de ansamblu a zonei capitalei dacilor. Acestea sunt în esență principalele considerente care ne-au îndemnat să înmănunchem în paginile ce urmează vechile și noile cunoștințe, sperăm folositoare, în egală măsură, publicului larg aplecat spre istoria antică a patriei noastre și specialiștilor interesați îndeosebi de ea.

Înainte de a încheia, socot necesară o precizare: ghidul cuprinde antichitățile dacice și romane din Munții Șureanului (cu excepția cetăților de la Cugir și Căpâlna, cea din urmă pe Valea Sebeșului), prezentate pe grupe, în funcție de caracterul lor și de posibilitățile de acces. Cu rare excepții, așezările civile nu sunt astăzi vizibile pe teren, dar cele mai importante vor fi menționate și localizate în text, tocmai pentru a oferi imaginea de ansamblu a ceea ce a reprezentat zona Munții Șureanului în antichitatea dacică. Oricum, este absolut cert că masivul muntos în discuție a fost mult mai intens locuit atunci decât astăzi. Sunt date, de asemenea, indicații utile turistului, pentru a-și organiza cât mai eficient și mai plăcut drumeția în această splendidă zonă montană, unde, la tot pasul, vă întâmpină vestigiile pline de profunde semnificații ale unei grandioase civilizații.

IOAN GLODARIU

I. CADRUL GEOGRAFIC

„...casa așezată pe înălțimi a dacului...” (Statius, *Silvae*, I, 1, 6).

Relieful. Ținutul capitalei statului dac, cu așezările și fortificațiile sale, se află situat în zona de vest a Munților Sebeșului, în masivul Șureanului cu ramificațiile sale. Principala lui caracteristică este determinată de relieful înalt, cu vârfuri de peste 1900 m (Vârful lui Pătru – 2133, Șureanu – 2061, Aușelul – 2015, Pârva – 1912, Comărnicele – 1905) sau nu mult sub această altitudine (Dealul Negru – 1866, Mlăcile – 1798, Bătrâna – 1794, Șteaua Mare – 1734), de unde înălțimile coboară în trepte spre est (Valea Sebeșului), sud (Jiul de Est), vest (bazinul Streiului și Apa Orașului) și spre nord (Valea Mureșului). Chiar cele mai înalte vârfuri sunt aplatizate, cu iarbă pe ele, încât crestele stâncoase și grohotișurile apar foarte rar, la fel ca și urmele glaciare (pitoreștile lacuri de lângă Șureanu și Pârva). Doar în partea de sud-vest a masivului se întâlnește o zonă carstică întinsă, cu peșteri, doline și chei.

Culmile ce se desprind din zona alpină sunt prelungi, cu spinări late și pante domoale; abia la acelea îndreptate spre Valea Streiului și numai în apropierea ei unghiul pantelor se accentuează, iar accesul devine anevolos. Dintre numeroasele culmi ale Munților Șureanului pornite din zona alpină (Vârful lui Pătru – Aușelul – Șureanu –

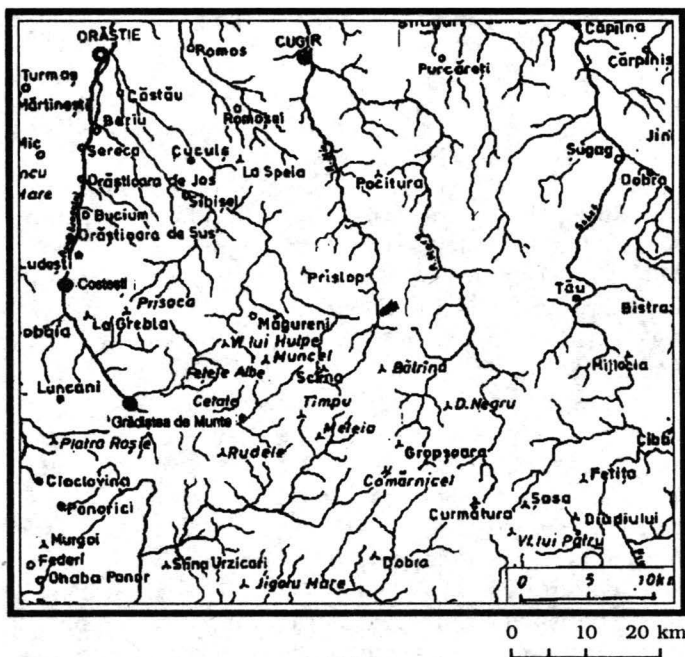

Fig. 1. Zona Munților Sebeșului.

Pârva – Comărnicești), în funcție de dispunerea vestigiilor antice, dacice și romane, doar trei prezintă un interes deosebit. Prima, cu direcția sud-nord, începe de la Vârful lui Pătru și continuă pe la Canciu, Dealul Comanului, Dealul Tomnatecului, Ivănișu, Bârsana, coborând în Valea Sebeșului, unde se află cetatea de

la Căpâlna. A doua, orientată spre sud-vest, pornește de la Comărnicele și pe la Taia, Jigorul Mare coboară spre pasul Merișor, în apropierea căruia, pe înălțimea Piatra Bolii, era cetatea Băniței. Ultima și fără îndoială cea mai importantă constituie cumpăna apelor între afluenții Streiului și al Râului Mare (Apa Cugirului). Ea se desprinde tot din Comărnicele și continuă mai întâi spre nord, apoi spre nord-est, pe la Dealul Negru, Mlăcile, Șinca, Șteaua Mare, Scârna, Godeanu, Muncel, coborând la Sarmizegetusa și la Fețele Albe. Ramificații ale sale sunt și culmile mai mici: Tâmpu - Șesuri - Meleia - Rudele - Paltinul, ramificate de la Șteaua Mare și Șteaua Mică spre vest și nord-vest.

Apele. Numeroase sunt izvoarele, majoritatea ivite la limita inferioară a zonei alpine, dar cu debit redus; el sporește abia în zona împădurită. Precipitațiile abundente determină valoarea scurgerii medii, superioară altor zone ale Carpaților. Toate alimentează principalele cursuri de apă, care despică Munții Șureanului, pentru a sporii debitul Jiului și, mai ales, al Mureșului. La est, Valea Frumoasei (numită în aval Valea Sebeșului), cu obârșia sub Cindrel, primește apele Pârâului Didiului (cu izvoarele sub Vârful lui Pătru) și ale Sălanelor, apoi Valea Mare, Prigoana (ambele cu izvoarele sub Vârful lui Pătru și Puru) și Valea Gălceanului (din Dealul Negru). Spre sud, Pârâul Voievodului (cu obârșia în Smida Mare), Bilele (cu izvoarele în șaua dintre Aușel și Vârful lui Pătru), Valea Aușelului (pornită de sub Șurean), Valea Bratoșului (cu obârșia sub Șurean și Dealul Dobraiei), Valea Popli (izvorâtă de sub Pârva) și Jigureasa (cu obârșile în Jigorul Mare și Jigorul Mic)

alimentează Jiul de Est. Valea Streiului (numită pe cursul superior Valea Pietrosului) colectează pâraiele de sub Șinca, Mlăcile, Dealul Negru, Grușoara Mare, Dealul Comărniceșului, Șteaua Mare și Tâmpu, îndreptându-se mai întâi spre sud-vest și, apoi, cotind spre nord, pentru a-și deversa apele în Mureș. Acestea li se adaugă alte cursuri de apă mai mici: Valea Luncașului sau a Boșorodului (afluent de dreapta al Streiului), Apa Orașului cu obârșia sub Godeanu și Râul Mare (sau Apa Cugirului), format din unirea apelor Văii Pârvei (cu obârșia sub vârful cu același nume) și Văii Canțului (izvorâtă de sub Șurean); ultimele două râuri, cu direcția generală sud-nord, sunt afluenți ai Mureșului. Între ele, ca afluent de dreapta al Apei Orașului, se află cursul Sibișelului.

Cum majoritatea așezărilor și fortificațiilor dacice se înșiruie de o parte și de alta a Apei Orașului, se impun câteva detalii în legătură cu ea. Apa Orașului, al cărei curs măsoară ceva mai puțin de 50 km, de la obârșie și până la vărsarea în Mureș poartă nume diferite. Începând de la izvoarele de sub Vârful Godeanu (1659 m), pârâul este cunoscut sub denumirea de Valea Godeanului. El curge mai întâi spre vest, primind din stânga apele Tâmpului (cu obârșia sub Tâmpu și Meleia), după care cotește spre nord și tot din stânga se varsă Valea lui Brad și Valea Largă (sau Valea Lărgli), după care ajunge în Lunca Grădiștii. Până în acest punct Valea Godeanului a înconjurat pe la sud și vest acel picior al Muncelului (vârf aflat la vest-sud-vest de Godeanu), intrat în textele de specialitate cu denumirea de Dealul Grădiștii, unde se află ruinele Sarmizegetusei.

În Lunca Grădiștii, Valea Godeanului se unește cu Valea Albă (curge între Dealul Grădiștii și Fețele Albe) și în aval poartă numele de Apa Grădiștii, care, aproximativ la 1 km mai jos de amintita luncă, primește din stânga apele Gerosului, iar în „centrul” actualului sat Grădiștea de Munte (cunoscut în literatura arheologică cu numele de Grădiștea Muncelului) apele Văii Anineșului, afluent de dreapta. Înainte de confluența cu Apa Grădiștii, Valea Anineșului colectase apele Văii Gârbavii (sau Gârbavul) și ale Văii Mici. Abia la circa 7 km mai jos în Apa Grădiștii se mai varsă, tot din dreapta, un afluent mai important, anume Valea Rea.

Până la actualul sat Costești, Apa Grădiștii păstrează acest nume; de aici în aval, ea este cunoscută ca Apa Orașului, până la vărsarea în Mureș. Chiar în amonte de Costești, mai primește debitul redus a două pâraiașe: Valea Faeragului și Valea Vinții, ambele afluenți de stânga. Pentru unele segmente ale cursului râului în aval de Costești, localnicii folosesc denumirile de Apa Beriului și Apa Căstăului, după satele înșiruite pe firul ei. Dar totdeauna, de la confluența cu Sibișelul în jos se întrebuintează hidronimul Apa Orașului.

Clima. Munților Șureanului le este caracteristic climatul montan, cu zonele sale etajate: a munților înalți (de la 1750 m altitudine în sus, dar mai joasă pe versanții de nord și de vest) și a munților mijlocii (de la limita inferioară a celei dintâi, până pe la 800 m). În zona munților înalți, pe vârfurile lor, media temperaturii anuale este de aproape minus 3°, a lunii februarie de minus 11°, iar a lunii iulie de 5,6°. Minima absolută a atins minus 38°, iar maxima absolută nu depășește

20°, ceea ce explică numărul mare (200-256) al zilelor de îngheț și persistența zăpezii pe sol mai mult de 200 de zile. În munții mijlocii durata medie a iernii este de u luni, dar cel puțin în 4 luni temperaturile depășesc 10°. Iar precipitațiile, în medie de 800-1200 mm, scad în depresiuni până la 700-800 mm. La limita ei inferioară, izoterma anuală este 4°, iar a lunii iulie de 10°. Precipitațiile anuale variază între 1000 și 1400 mm. Maxima o au în luna iulie, ceea ce este de reținut, mai ales de turiști, pentru că, în aceeași lună, regimul pluviometric este mai bogat și în zonele cu altitudini mai joase.

Vegetația culmilor late și prelungi constituie, totodată, întinse pășuni alpine, adesea și mai ales spre limita inferioară a lor cu jnepeni, ienuperi și afinșuri. Rar de tot, pădurea de rășinoase urcă până la 1900 m pe versanții nordici, umbriți, dar obișnuit se oprește pe la 1600-1700 m pe același versanți și pe la 1600 pe versanții sudici. Pădurile de brad și molid sunt urmate de cele amestecate din brad, molid și fag și apoi de făgete, dezvoltate pe solurile brune acide.

În epoca așezărilor și fortificațiilor dacice, adică aproximativ în secolele I î.e.n. – începutul secolului II e.n., volumul precipitațiilor era superior celui de astăzi și nu este exclus ca limita inferioară a coniferelor să fi fost mai coborâtă decât acum.

Minerale și roci utile. Dintre minereurile existente în Munții Șureanului, prezintă interes acelea feroase, unele exploatate în epoca dacică, pentru că despre celelalte – de plumb, cupru, zinc și mangan – nu dispunem de indicii în acest sens. Primele sunt mai

ales silicații de fier, care au dat naștere așa ziselor „pălării de fier”, vizibile la suprafață. Minereuri de fier sunt cunoscute la Dealul Negru (în serpentine), Bătrâna (minereu de aici s-a descoperit lângă unele cuptoare de redus din Sarmizegetusa), Șteaua mare, pe creasta dintre Valea Mlăcii și Valea Pravățului, pe versanții de nord-vest ai Strelului, la poalele Rudelor spre Tâmpu, pe teritoriul satului Federi, zgură rezultată prin reducerea minereului.

Reducerea minereului de fier cu tehnologia cunoscută în antichitate, inclusiv în Dacia, a fost mult înlesnită de existența oxizilor de fier în componența majorității zăcămintelor de minereuri știute în zonă. Acestea din urmă au avut o importanță de loc neglijabilă în dezvoltarea Sarmizegetusei și a așezărilor din împrejurimile sale.

În Munții Șureanului predomină șisturile cristaline, dificil de fasonat sau friabile. Cu excepția cetății de la Piatra Roșie și a fortificației de la Cioclovina-Ponorici, în toate celelalte locuri unde sunt amplasate întăriturile dacice se află micașist, care devine fărâmițos în contact cu agenții atmosferici. Din această pricină, calcarul pentru construcțiile din zona Sarmizegetusei a fost exploatat și a adus tocmai de pe Dealul Măgura, situat la est de Călan și Sântămăria de Piatră, iar andezitul din carieră de pe Dealul Uroiului, care se înalță la nord-est de Simeria, dincolo de Mureș.

Drumuri și plaiuri montane. Raritatea creștelor alpine priporoase și culmile prelungi cu spinări late, cu suișuri și coborâșuri în pantă domoală au înlesnit în toate vremurile circulația în masivul Șureanului. Și acum se poate umbla de la un munte la altul, chiar cu

atelaje, fără impedimente deosebite. Iar pentru drumeți sau pentru cel ridicat în șaua calului, practic, nu există nici un fel de dificultăți.

Majoritatea drumurilor din munți nu au marcaje turistice și, abia ici-colo, se disting tronsoane de cărări neîncurcate de cele ale turmelor păcurarilor, dar ele pot fi găsite cu ușurință, dacă punctele de reper majore sunt îndeajuns de apropiate. Precizând că toate aceste drumuri sunt naturale (pe alocuri actuale sau mai vechile drumuri forestiere se suprapun peste ele), le vom menționa începând cu acela care străbat Carpații prin pasurile Urdele și Vulcan și, în continuare, pe acelea dinspre sud, vest și nord.

Dinspre sud, din zona subcarpatică a Olteniei, un drum pornea din apropierea cetăților dacice de la Polovragi, ocolea pe la est Vârful Polovragului și Vârful Cocorului, mai înainta cam 5 km spre nord, după care cotea spre vest, trecând pe la sud de Mușetolu și la nord de Vârful Păpușa, de unde se îndrepta spre nord-nord-vest, străbătând pasul Urdele (2020 m, cel mai înalt din lanțul carpatic românesc) și ajungea până la Tâmpa. Aici se întâlnea cu drumurile ce urcau pe Valea Lotrului, dinspre cetatea dacică de la Tilișca, și pe Sebeș. Ramura de interes în acest context cotea de la Tâmpa spre vest, trecea pe la sud de Tărtărău, apoi pe la Sălanelle, Smida Mare, Vârful lui Pătru, Aușelul, Curmătura, pe la sud de Vârful Șureanu, până la Pârva și Comărnicele.

Pornind din nord-vestul Olteniei, celălalt drum trecea Carpații prin pasul Vulcan, urca pe Jiu și cotea pe Jiul de Est, până la confluența pâraielor Sterminosul și Voievodul. De aici urca pe una din culmile Dealului

Voievodului, până în vârful acestuia, de unde cotea spre nord, îndreptându-se pe la Sălanele (de nord), Smida Mare, Vârful lui Pătru și, mai departe, spre Comărnicele (traseu identic pe acest tronson cu precedentul).

Alt drum pornea din bazinul Streiului, de la cetatea dacică de la Bănița, urma spre nord creasta, trecea pe Dealul Corbului, pe la Jigurele, Jigoru Mare, pe creasta dintre Dealul lui Bratan și Dealul Druglu, de unde cotea spre est până la Poiana Ditei și de acolo spre nord-est, pe la Grulul, Taia, la Comărnicele. Mai spre sud-vest, drumul care mergea pe Strei în amonte, după ce acesta primea apele pârâului Jigureasa, urcă pe Strâmbu și de acolo se îndrepta spre dealul lui Bratan; în continuare, traseul era identic cu al precedentului.

Tot dinspre Valea Streiului, pe lângă Dealul Robului și prin poia de la Ponorici, se ajunge la fortificația de baraj de la Cioclovina-Ponorici (de la Dealul Mesteacănului până la Vârful lui Vârfete) și, mai departe, se ocolește Rotunda pe la nord. De aici, drumul se bifurcă: o ramură, cu direcția generală est, trece pe la nord de Ticera Izvorului și Porumbelul (de aici o cărare coboară spre nord, pe la Gerosul la Lunca Grădiștii), îndreptându-se spre Rudele, Meleia, Tâmpu Șteaua Mare; cealaltă cotește spre nord, până la Dealul Frasinului, unde se ramifică din nou, coborând la Gărdiștea de Munte și, pe la Gerosul, în Lunca Grădiștii.

Din Valea Luncanilor (Valea Boșorodului), drumurile se îndreaptă spre principalele fortificații înșiruite pe firul Apei Grădiștii: pe Valea Roșie și pe Valea Stângului, având între ele cetatea de la Piatra Roșie, până pe

platoul Luncanilor, de unde coboară prin Prihodiște la Grădiștea de Munte sau se îndreaptă spre Gerosul și spre Rudele; altul urcă de la satul Bobaia pe platoul Luncanilor, de unde coboară fie spre cetatea de la Costești-Cetățule, fie spre Blidaru și Faeragu.

Dar cea mai lesnicioasă și directă cale de acces spre Sarmizegetusa și așezările din ținutul ei urcă de la nord la sud pe firul Apei Orașului (Apa Grădiștii), trecând pe la Costești, Valea Rea, Grădiștea de Munte, Gerosul, Lunca Grădiștii, de unde se bifurcă: pe Valea Albă spre Fețele Albe, Sarmizegetusa; ramura cealaltă ocolește pe la sud Dealul Grădiștii, trecând pe la Valea Largă, Valea lui Brad, Gura Tâmpului, tot spre Sarmizegetusa. Traseele principalelor drumuri spre capitala statului dac erau în bună parte aceleași, cu precizarea că din Lunca Grădiștii ramura de pe Valea Albă urma în amonte puțin cursul Pârâului și apoi cotea urcând pe Fețele Albe (astăzi pe Valea Albă există un drum forestier). Ramura principală a drumului suia pe Dealul Grădiștii și, menținându-se sub creastă, pe versantul de sud, străbătea zona civilă a Sarmizegetusei, ajungând până la cetate.

Pe Sibișel în sus, deci tot de la nord spre sud, singurul drum practicabil în antichitate mergea, probabil, pe la Naia, Deluțul, Fața Mare, Dealul de Groape, Cioaca Ulmului, Muncel.

Dinspre Cugir urcă alte două drumuri: unul pe Râul Mic, pe la Valea Feții, Vârful Tomnatecului, Dealul Tomnatecului, Vârful Plevaia, pe lângă Prislop, – până la Vârful Lupșa și mai departe la Scârna; celălalt, pe Râul Mare, în amonte, apoi pe Dealul Sasului, Vârful

Răchita, Vârful Rafairul, Dealul Molivişului, Dealul Groşilor, Bătrâna, Şinca.

În sfârşit, de la cetatea Căpârnei, urcând la Stăuini, se ajunge în plaiul Lomanului şi, pe la Vârful Stroi, Vârful Crucilor, Vârful Rece, Dealul Lung, Măgura Tomnatecului, la Hodineli, Vârful Comanu, Prisaca, Vârful Canciu, Poarta Ralului, la Şureanu – Vârful lui Pătru sau Pârva-Comărnicele (există astăzi un drum forestier, care urcă de la Oaşa la Şureanu).

Legătura între toate drumurile care ajung pe creastă o face excelentul plai, care uneşte Vârful lui Pătru cu Auşelul, Comărnicele, Gruşoara Mare, Dealul Negru (aici se află singura porţiune, scurtă, cu grohotiş), Mlăcile, Şinca, Şteaua Mare (începe ramificaţia spre Tâmpu, Meleia etc.), Şteaua Mică (ramificaţia spre Şesuri), Scârna, Godeanu, Muncel.

II. ISTORICUL CERCETĂRILOR

La fel ca pretutindeni, la noi ca și în alte părți ale lumii, ruinele antice de pe valea Apei Orașului din munții înconjurători au ajuns la cunoștința cărturarilor cu interes pentru istorie abia târziu, în urma unor descoperiri întâmplătoare senzaționale. Localnicii le știau însă mult înainte, firește, fără a prețui valoarea altor vestigii decât a celor în metal prețios. Se pomeniseră cu ele, nimeni nu putea spune de când, și le priveau ca parte componentă, obișnuită a munților și văilor unde trăiau și unde trăiseră strămoșii lor, smulgând cu nu mai puțină trudă decât ei roadele pământului. Grăitoare în acest sens sunt toponimele Grădiștea Muncelului, piatra Grădiștii (locul castrului roman de la Orăștioara de Jos), Grădiștea Luncanilor, Cetățuie, Cetățuia Înaltă, Blidaru, Cetatea Bolii. Unele dintre ele (cetatea de pe Cetățuie, la Costești, și castrul amintit) deveniseră cariere de piatră fasonată pentru cei ce își aveau gospodăriile în apropiere. Și nu puține erau legendele, care de care mai fabuloase, purtate din gură în gură prin satele de pe firul văii și în cele învecinate. Ele conțineau însă îndeajuns de multe detalii reale ale monumentelor atunci vizibile la suprafață pentru ca, de pildă, umanistul Găspăr Heltai, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, să menționeze existența unui oraș, cu fundamentele la vedere și cu ziduri de piatră fasonată, situat nu departe de Orăștie, în munte.

Au urmat alte veacuri de tăcere în scrierile cărturarilor, până la începutul secolului al XIX-lea, când descoperirea unor mari tezaure de monede de aur avea să trezească până și interesul autorităților. Mai înainte însă, prin 1784-1785, în urma „viselor cu comori” ale țăranului David Albu din Chitid, localnicii iau calea muntelui dar nu găsesc decât „stâlpi rotunzi”, sau „butoaie de piatră” și alte „vechituri”. Totuși, monede apăreau din când în când în pădurile seculare. iar, în 1802, doi tineri aveau să dea peste un mare tezaur de monede de aur pe locul Sarmizegetusei. În două rânduri, în acel an, și apoi, în alt loc, găsiseră vreo 400 monede de aur de tip Koson. Tot cam atunci, pe Dealul Anineșului fusese găsit un tezaur cu monede de aur Lysimach. Vestea descoperirii comorilor a dus la o adevărată migrație spre munte a sătenilor din împrejurimi, iar comerțul cu monede de aur pe piața Orăștiei a ajuns la cunoștința autorităților, care l-au delegat pe procuratorul domeniului Hunedoara, Paul Török, să se deplaseze la fața locului.

În raportul către tezaurariat, Paul Török nota că descoperirile de monede de aur sunt mult mai mari decât acelea declarate de localnici și, mai ales, că existau acolo ruinele unui oraș necunoscut, roman după credința lui, pentru că pe o teracotă a găsit inscripția PER SCORILO. Într-un al doilea raport, pe lângă ruinele de la Grădiștea Muncelului, menționa altele la Fețele Albe, Valea Anineșului, Vârtoape, Sub Cununi, pe platoul Luncanilor, cetatea de la Piatra Roșie, valurile de la Grădiștea Luncanilor și cele de pe Muntele Puru (de fapt Vârful lui Pătru).

Concomitent, fiscul a trimis acolo mineri sub conducerea lui B. Aigler, care aveau să descopere

stâlpi de andezit, canale și „table” de piatră, țevi de teracotă, multă zgură de fier, dar aur nu. Imediat după ce minerii lui Aigler au plecat, sătenii aveau să găsească alte monede de aur, din care s-au predat tezaurariatului 987 piese Koson. Au urmat noi „săpături” executate de mineri, în 1904; soldații supravegheau accesul în zonă, dar aur nu s-a mai găsit. În schimb, apăruseră o magazie de grâu ars, țevi de brad în mlaștina de la Tău, blocuri cu litere grecești și altele. Importantă cu deosebire este mențiunea lui B. Aigler potrivit căreia adevărata bogăție la Grădiștea Muncelului, în ruinele orașului antic, o constituiau fierul brut, în lupe, și mulțimea de unelte de fier. Tot în acel an se semnalează un depozit de minereu de fier pe muntele Patrotz (probabil Pravăț). În anul următor M. Pechy avea să publice o dare de seamă în care, pe lângă ruinele amintite, menționa rotonda de piatră (marele sanctuar circular).

Ruinele din munții de la sud de Orăștie au fost vizitate în două rânduri de M.J. Ackner, mai întâi la 1837, apoi în 1847, însoțit de astă sată de A. Fodor și J.F. Neigebaur, după care, în circuitul științific avea să intre vestigiile romane și „neromane” de pe Dealul Grădiștii (blocuri cu inscripția LEG IIII FF, zidul cetății, sanctuarul mare circular, baia romană răscolită de A. Fodor), ca și acelea de la Costești, Sub Cununi, Vârtoape, Culmea Anineșului, Șesul Plopilor, Meleia, Piatra Roșie, Vârful lui Pătru, Bănița. Abia la începutul secolului nostru, G. Téglass a afirmat că la Grădiștea Muncelului, spre care accesul era barat de fortificațiile de la Cugir, Costești, Piatra Roșie și Ponorici, a fost ultimul loc de refugiu al lui Decebal. Dar toate aceste interpretări,

chiar și cele mai pertinente, n-au depășit stadiul unor intuiții de excepție, bazate doar pe impresiile culese în timpul unor vizite de scurtă durată, pentru că cei ce zăboviseră mai mult în mijlocul ruinelor, cum au fost minerii lui Aigler, nu aveau pregătirea necesară pentru a le descifra semnificațiile.

Începutul și continuarea săpăturilor sistematice, organizate și efectuate de specialiști, au fost determinate și au rămas indisolubil legate de noile condiții, propice cercetării istorice, create de constituirea României moderne, a statului național unitar, după Marea Unire din 1918. Epoci de importanță majoră din istoria pământului românesc, neabordate înainte din motive asupra cărora orice insistență este de prisos, aveau să-și găsească cercetătorii competenți, aplecați cu știință și răbdare spre punerea în valoare a vestigiilor trecutului, păstrate secole și milenii sub solul proteguitor.

Printre preocupările entuziaștilor profesori ai Universității din Cluj se înscriu și acelea ale lui Dimitrie M. Teodorescu, titularul catedrei de istorie antică și arheologie care, la îndemnul lui Vasile Pârvan, avea să pornească și să conducă direct investigațiile privitoare la civilizația dacă, începând tocmai cu ruinele pline de măreție din zona de la sud de Orăștie. O periegheză, fără grabă, întreprinsă la Costești-Cetățuie, Blidaru, Grădiștea Muncelului, Piatra Roșie și Cioclovina-Ponorici avea să-l conducă la concluzia potrivit căreia la Grădiștea Muncelului trebuie căutată capitala stăpânirii dacice. Tot atunci se fac și demersurile necesare pentru ocrotirea monumentelor de către Direcțiunea Silvică a Județului Hunedoara și Comisiunea Monumentelor Istorice, Secțiunea pentru Transilvania.

Săpăturile le-a început la Grădiștea Muncelului, în 1924, dar le-a întrerupt curând în favoarea celor de la Costești-Cetățuie, tocmai în scopul de a aborda sistematic complexul de pe valea Apei Orașului. Sarmizegetusa rezervând-o pertru vremea când cunoștințele privitoare la civilizația dacă vor ajunge îndeajuns de avansate spre a aborda capitala lui Decebal. La Cetățuia Costeștilor, asistat de Al. Ferenczi și Octavian Floca (1927), în campaniile din anii 1924-1929, a dezvelit integral sau parțial principalele elemente constitutive ale fortificației dacice și sanctuarele, iar, în 1926, la Grădiștea Muncelului a secționat marele sanctuar circular. Publicarea constatărilor și a concluziilor sale a deschis larg orizontul cunoașterii civilizației dace în formele sale superioare de manifestare. Tot atunci s-au reperat cetatea de pe Blidaru și turnurile de pe Faeragu. Din nefericire, fondurile alocate cercetărilor s-au redus continuu.

După mai mult de un deceniu, săpăturile aveau să fie reluate, în 1943-1944, de astă dată de Constantin Daicoviciu și Octavian Floca, tot pe Cetățuia Costeștilor și la turnurile de pe Faeragu, iar rezultatele publicate de C. Daicoviciu în studiul topografic al așezărilor și fortificațiilor din Munții Orăștiei, apărut în 1949, însoțit de studiul bibliografic al lui Al. Ferenczi.

După cel de al doilea război mondial punerea sub egida Academiei a săpăturilor arheologice a dus la reluarea pe scară largă și propășirea cercetărilor la așezările și fortificațiile dacice din Munții Șureanului. Ele au fost conduse, din 1949 până în 1972, de Constantin Daicoviciu, care a creat școala arheologică clujeană, din 1973 până în 1984, de Hadrian Daicoviciu

și, de atunci, de semnatarul acestor rânduri. La ele au participat, de-a lungul unor perioade mai mari, Octavian Floca, Nicolae Gostar, Ștefan Ferenczi, Ion H. Crișan, autorii acestui ghid și, câțiva ani, Mihail Macrea, Nicolae Vlassa, Valentin Vasiliev, Ioan Piso, Tudor Soroceanu.

În 1949, cercetările arheologice în zonă au fost reluate cu săparea aproape integrală a cetății de la Luncani-Piatra Roșie, curând publicată de C. Daicoviciu, și cu un sondaj la marea fortificație liniară de la Ciclovina-Ponorici. Rând pe rând, ele au vizat apoi majoritatea complexelor de ruine din Munții Șureanului, uneori investigându-se concomitent sau în etape diferite, dar pe durata aceluiași an, două sau mai multe obiective arheologice.

La Cetățuia de la Costești lucrările s-au desfășurat în anii 1956-1958, 1969-1977, 1981-1984 și 1986, pe Cetățuia Înaltă în 1954, iar în așezarea civilă de pe teritoriul actualului sat în anii 1958, 1961-1962, 1965 și 1975. Cetatea de pe Blidaru, turnul din Polana Perții, conducta de apă care cobora spre Faerag și sanctuarul din Pietroasa lui Solomon s-au săpat în anii 1953-1956, 1961, 1964 și 1986. Dealul Grădiștii, purtătorul ruinelor Sarmizegetusei, a beneficiat de vaste investigații în anii 1950-1960, 1962-1963, 1965-1966, 1971, 1973-1976, 1978-1985 și 1987-1995, cu care prilej au fost dezvelite cetatea, majoritatea construcțiilor din zona sacră și o parte a întinsei așezări civile. Alte cercetări au vizat complexe de construcții sezoniere de pe Rudele și Meleia, în anii 1956-1959 și 1972, așezarea de pe Fețele Albe din vecinătatea Sarmizegetusei, în anii 1965-1973, Pustâlosu (1955-1956), castrul roman de la Orăștioara de Jos (1957, 1964) și castrul de marș de la Vârful lui Pătru (1985).

Pot fi socotite ca încheiate investigațiile de la Orăștioara de Jos (castrul roman), Costești-Cetățuie, Blidaru, Luncani-Piatra Roșie (aici mai este necesară o verificare a incintei a doua), Pustâiosu, Rudele, Vârful lui Pătru. În schimb, sunt de continuat cercetările în așezarea civilă de la Costești, la mulțimea de locuințe dacice răsfirate între Costești și Dealul Grădiștii, la Meleia, Fețele Albe și Dealul Grădiștii. Doar sondate de hârlețul arheologului au rămas turnurile care străjuiesc drumul antic între Costești și Dealul Grădiștii, marea așezare în terase de la Ceata, cetatea de la Vârful lui Hulpe, complexe dacice și romane de la Sub Cununi-Vârtoape, așezarea sezonieră de pe Muntele Tâmpu, așezarea fortificată de la Cucuiș (Dealul Golu) unde recent a început cercetarea ei cu locuințele răsfirate pe teritoriul aceluiași sat, fortificațiile de la Prisaca și Cioclovina-Ponorici, precum și castrele de marș de la Muncel, Luncani-Târsa, Ponorici, Jigorul Mare și Comărnicele.

Paralel cu desfășurarea cercetărilor arheologice au apărut rapoartele de săpături, numeroase studii speciale și lucrări de sinteză, prin care au fost valorificate principalele rezultate ale îndelungatelor investigații.

La sfârșitul anului 1979, au început lucrări de conservare și restaurare la Sarmizegetusa, întrerupte în 1982 și reluate sporadic din 1987, cu menirea de a salva de la distrugere importante monumente de acolo și de a le pune în circuitul turistic.

III. DIN ISTORIA ȚINUTULUI CAPITALEI DACILOR

**„ ... am ajuns la niște oameni
întreprinzători care nu aveau
răgazul să asculte cuvântări...”**
(Dion Chrysostomos, XII, 19).

Zona montană de la nord de Orăștie și cu deosebire aceea din dreapta și din stânga Apei Orașului a fost și continuă să fie intens și sistematic cercetată. Chiar dacă multe din complexe arheologice nu sunt încă investigate prin săpături (singurele capabile să releve în detalii situația concretă dintr-un loc sau altul), cu excepția parțială a văilor Sibișelului și a afluenților lui de înălțime, celelalte teritorii au constituit obiectul unor repetate cercetări de suprafață, anume efectuate de specialiști sau ajunși acolo în urma sesizărilor localnicilor, încât nu este de crezut că atenția acestora a putut să ocolească, desigur involuntar, puncte de interes major. Judecând după rezultatele tuturor perieghezelor arheologice, ținutul capitalei statului dac a fost sporadic locuit înainte de secolele I î.e.n. – I. e.n. Atare realitate se explică, în primul rând, prin reliefurile vălurite și împădurite, parcimonios în oferirea condițiilor prielnice vieții comunităților omenești, de-a lungul multor epoci de la începutul istoriei omenirii.

Cele mai vechi urme ale prezenței și activității umane au fost descoperite în cunoscuta peșteră săpată în calcare jurasice, din apropierea pitorescului sat de munte Cioclovina. În galeriile peșterii, lungi de peste 400m, mai ales în straturile exploatate pentru extragerea

fosfatului, s-a descoperit material litic (lame, răzuitoare etc.), din musterian (circa 100.000-35.000 ani) și din aurignacian (35.000-25.000 ani), deci din paleoliticul superior. Unele mai vechi găsite acolo sunt creația omului de Neandertal, iar celelalte ale omului de tip Cro-Magnon (specia *homo sapiens*), de la care s-a păstrat și un craniu. Acestea sunt primele urme cunoscute ale locuirii ținutului montan de comunitățile omenești, care își câștigau hrana, mai ales prin vânat, în încântătoarea microzonă de doline cu calcar eflorescent de la Cioclovina-Ponorici. Cercetările în peșterile de la Vârtoape – Sub Cununi nu au dus la rezultate pozitive.

Abia peste câteva zeci de milenii, se stabilea în ținut o altă comunitate, a purtătorilor culturii Coțofeni (2500-1800 î.e.n), strămoșii tracilor de mai târziu, implicit ai dacilor. Crescători de vite mari, acești oameni, care au trăit în perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, s-au stabilit pe vârful calcaros Țifla sau Țifla Luncanilor (865 m) și pe terasele amenajate de ei tot acolo. Mărturie stau fragmentele ceramice, silexurile și o vatră de foc. Cirezile de vite și le purtau pe pășunile întinsului platou al Luncanilor.

Din nou urmează aproape două milenii fără nici un fel de urme ale prezenței umane stabilite în zonă. Ea avea să apară viguroasă ca nicând înainte, abia pe la sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului I î.e.n. De astă dată sunt dacii, cei care au scormonit munții în căutarea minereului de fier și i-au împodobit cu așezările lor, compacte sau risipite, cu fortificații semețe și cu temple închinat zeilor ocrotitori.

De unde au venit și de ce s-au stabilit tocmai aici? Două întrebări mai lesne de formulat decât răspunsurile potrivite.

În istoria mai îndepărtată a omenirii și apoi pe durata antichității, statornicirea comunităților omenești în anumite zone a fost adesea determinată de condițiile oferite de mediul geografic propice sau nu ocupațiilor lor de bază: agricultura și păstoritul. în general, apoi, o dată cu întrebuințarea metalelor, explotarea surselor de minereuri existente.

Din marea familie a popoarelor indoeuropene, pe durata epocii bronzului (circa 2000-1200 î.e.n.), aveau să se diferențieze viitoarele popoare antice, iar în Peninsula Balcanică, tracii în nord, ilirii în nord-vest și grecii în sud. Creatorii strălucitelor civilizații de la sfârșitul epocii bronzului și de la începutul primei epoci a fierului (circa 1200-350 î.e.n.) pe teritoriul țării noastre au fost tracii, a căror ramură nordică (din Carpații Păduroși până la Munții Balcani) avea să intre în istorie, încă pe durata primei vârste a fierului, cu numele de geți, mai târziu daci, de fapt unul și același popor, numit diferit în textele scriitorilor antici de limbă greacă (geți) și latină (daci). Dezvoltarea civilizației lor, ajunsă pe înalte trepte în cea de a doua epocă a fierului (circa 350 î.e.n. – începutul secolului al II-lea e.n.), a fost brutal întreruptă de conflictele armate cu Imperiul Roman.

Agricultori prin excelență, deci sedentari, tracii în general și apoi mlădița lor nordică, daco-geții, se îndeletniceau, de asemenea, ca ocupații complementare, cu creșterea vitelor și cu meșteșugurile. Dintre acestea din urmă, dezvoltarea metalurgiei fierului într-un ritm necunoscut înainte este sesizată mai ales din ultimele decenii ale secolului al II-lea î.e.n. Atare dezvoltare a fost cerută de evoluția economiei dacice și favorizată

substanțial de mulțimea zăcămintelor de minereuri de fier existente pe teritoriul patriei noastre și de difuzarea cunoștințelor tehnologice avansate ale epocii. Ca urmare, zone neprielnice practicării agriculturii, dar bogate în zăcămintele de minereu de fier au început a fi tot mai intens populate.

Pentru sud-vestul Daciei intracarpătice și zona de pe cursul inferior al Mureșului documentația arheologică și îndeosebi emisiunile de monede dacice indică existența, încă din a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n., a unei puternice uniuni de triburi, cu centrul undeva în vestul teritoriului menționat. Din cauze încă insuficient deslușite, centrul acestei formațiuni politice fie că se transferă spre est, pe Mureșul Mijlociu, fie că acolo, în ținutul Orăștiei, s-a ridicat, în dauna puterii celeilalte, o nouă și puternică uniune tribală care a emis, în ultimele decenii ale secolului al II-lea î.e.n., monedele dacice cunoscute sub numele de monede de tip Hunedoara. Vigoarea economică, implicit puterea politică și militară a acestei formațiuni, își trăgea seva din mănoasa vale a Mureșului, cu terenurile ei agricole excelente, din Carpații Orientali cu zăcămintele aurifere și din Munții Șurianului cu minereurile feroase vizibile la suprafață.

Atunci, ca de altminteri mai înainte și în vremurile ulterioare, dacii și-au ridicat fortificațiile pe înălțimi dominante, pe forme de relief anume alese pentru a îngemăna apărarea naturală cu acea rezultată din eforturile lor constructive. Nu întâmplător cea mai veche cetate dacică de pe firul Apei Orașului a fost durată pe mamelonul Cetățule, care se înalță în stânga râului, ceva mai sus de satul Costești, în punctul unde

valea. până acolo largă, se îngustează brusc și de unde privirea cuprinde întregul ținut, până la Orăștie și în Valea Mureșului. Este posibil ca pe lângă considerentele de ordin economic și strategic care au determinat alegerea Costeștilor de astăzi drept centru al puternicei uniuni de triburi de pe cursul mijlociu al Mureșului să fi contribuit și apropierea de muntele sfânt al dacilor (*Cogaionon*), localizat de istoricii moderni pe Dealul Grădiștii, pe locul viitoarei Sarmizegetuse.

Credem că, în cele de mai sus, sunt incluse și răspunsurile la întrebările formulate. Cu alte cuvinte, cei ce populau de milenii ținuturile mai joase s-au extins în munții de la sud de Orăștie din considerentele tocmai amintite.

Cum se vor fi numit atunci cetatea de la Costești și așezarea civilă de la poalele Cetățuiei nu știm, la fel cum nu putem preciza când anume a ajuns Burebista conducătorul acestei puternice și tot mai prospere uniuni de triburi. Cert este că se afla în fruntea ei la 82 î.e.n., pentru că unul din izvoarele antice menționează această dată drept început al îndelungatei și fructuoasei sale colaborări cu marele preot Deceneu (Iordanes, *Getica*, 67).

După opinia unor istorici de astăzi, Burebista ar fi venit în cetatea de la Costești de pe Argeș, transferându-și reședința avută până atunci în așezarea fortificată de la Popești. În ce ne privește, considerăm că nu este nici un temei de necontestat, din puținele existente, pentru a susține un astfel de transfer al capitalei. Celelalte în favoarea ridicării lui Burebista de la Costești, prevalează indubitabil. Altă opinie susține existența, pentru deceniile următoare, a unei capitale „flotante”.

stabilită, pentru intervale de timp variabile, într-un loc sau altul, în funcție de prezența regelui, ceea ce reprezintă mai degrabă o confuzie între *capitala* și *curtea* regelui decât o realitate istorică de altminteri până acum întru nimic dovedită. Să revenim însă la Burebista, pentru că, începînd de la el, istoria ținutului capitalei se contopește cu istoria Daciei.

„Ajungînd în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese, getul Burebista l-a înălțat atît de mult prin exerciții, abținere de la vin și ascultare de porunci, încât, în câțiva ani, a făurit un stat puternic și a supus geților cea mai mare parte din populațiile vecine. Ba încă a ajuns să fie temut și de romani” (Strabo, VII, 3, 11). În puține cuvinte, geograful din Amaseia Pontului, în parte contemporan cu Burebista, redă de fapt chintesența înfăptuirilor domniei de aproape patru decenii a marelui rege dac.

Cel puțin patru-cinci mari uniuni de triburi daco-gete – câte se conturează după aria de difuziune a emisiunilor lor monetare – se aflau adesea în rivalitate pentru extinderea puterii unora în paguba celorlalte și într-o astfel de dispută trebuie să se fi angajat și formațiunea politică la conducerea căreia se afla Burebista. Constatările de ordin arheologic demonstrează însă că vasta operă de unificare a daco-geților s-a săvârșit mai ales pe cale pașnică.

Condițiile istorice înseși erau favorabile și chiar reclamau unificarea daco-geților, crearea statului: economia avansată și diversificată, intensele schimburi comerciale interne și cu populațiile vecine, accentuarea stratificării sociale, adică diferențierea a două pături sociale: masa poporului (*capillati, comati*) și aristocrație

(*tarabostes, pileati*), iar în exterior, pericolul celtic în nord-vestul Daciei și tot mai amenințătoarea presiune a Romei în Peninsula Balcanică.

Unificarea uniunilor de triburi daco-gete i-a dat lui Burebista puterea economică și militară capabilă să-i susțină principalele acțiuni de anvergură în politica externă: eliberarea teritoriilor cوتropite de celți în nord-vestul Daciei printr-o campanie fulgerătoare până la râul Morava din Cehia de astăzi, împiedicarea pătrunderii romane în ținutul dintre Dunărea de Jos și Mare (Dobrogea de astăzi) prin aducerea la ascultare a orașelor grecești de pe țărmul occidental al Pontului Euxin (Marea Neagră) și amestecul în războiul civil dintre Caesar și Pompei. Stăpânirea sa se întindea din Carpați Păduroși până la Munții Haemus (Balcani) și de la râul Morava până la gura Bugului. Dar victoria lui Caesar la Pharsalus împotriva lui Pompei, pe care-l sprijinise Burebista din rațiuni politice evidente, avea să facă iminent pericolul unui război cu Roma. Doar dispariția din viață a celor doi protagoniști a amânat cu un veac și jumătate înfruntarea decisivă între Dacia și Imperiul Roman.

Interesele politice și militare ale statului dac și, nu în ultimul rând, pericolul roman îl vor fi îndemnat pe Burebista să-și înzestreze cu fortificații teritoriile. Iar această acțiune, în cursul căreia s-au fondat zeci de noi fortificații și multe altele mai vechi au fost reamenajate, a cuprins, în mod firesc, și zona capitalei sale.

Coroborarea tuturor datelor furnizate de extinsele cercetări arheologice, din nefericire doar în parte și, oricum, insuficient completate de știrile din izvoarele domniei, reședința lui Burebista se afla tot pe Cetățuia

de la Costești. În aceea vreme, marele preot și colaborator al regelui, împreună cu alți slujitori ai cultului, rezidau pe Cogaionon, pe muntele sfânt, situat la vreo 20 km spre sud, pe locul viitoarei Sarmizegetusa, nepomenită de Strabo, probabil pentru că nu exista. Dar vastele lucrări de fortificare a zonei, inițiate și începute încă de Burebista, demonstrează că regele intenționa să-și transfere capitala pe Cogaionon. Sub el, Cetatea Costeștilor a fost înzestrată cu ziduri, bastioane, turnuri de pază și turnuri-locuință. Tot atunci, au început lucrările de construcție la mai puternica cetate de pe Blădaru și la aceea de la Lunca-Piatra Roșie, menite să bareze principalele căi de acces spre muntele sfânt și spre restrânsa așezare ce începuse să se înfiripe acolo. Lucrările la aceste cetăți ca și fortificarea zonei a continuat apoi sub urmașii săi.

După stingerea din viață a lui Burebista, întâmplată pe la 44 î.e.n. în împrejurări necunoscute, vasta sa stăpânire se împarte mai întâi în patru și apoi în cinci. Este dificil de afirmat dacă s-a petrecut o dezmembrare sau, mai degrabă, o împărțire a moștenirii între urmașii marelui rege. Cert este că nucleul statal, cu centrul în munții de la sud de Orăștie, și-a continuat existența după cum demonstrează așezările și fortificațiile de acolo, unde locuirea și cursul firesc al vieții s-au desfășurat neîntrerupt. Mai mult, izvoarele antice ne-au transmis numele câtorva regi din munți, urmași ai lui Burebista: Deceneu, Comosicus, Scorilo (la Iordanes apare cu grafia Coryllus), Duras și Diurpaneus-Decebal. În seria lor s-ar putea înscrie și Coson, amestecat în războiul civil de la Roma dintre Octavianus și Antonius, probabil între Comosicus și Scorilo.

Marele preot Deceneu din vremea lui Burebista, după dispariția marelui rege, a luat în mâinile sale și frâiele puterii politice, cumulând funcția de rege și mare preot, iar de la el înainte nu mai dispunem de nici un indiciu privitor la o nouă separare a acestor puteri. Lui Deceneu i-a urmat Comosicus, despre care știm că era în același timp rege, mare preot și judecător suprem. Este posibil ca, după Comosicus, pe tronul Daciei să se fi urcat Coson. Apoi înțeleapta domnie de patru decenii a lui Scorilo a fost parțial contemporană cu războaiele civile de la Roma (anii 41-42) izbucnite după moartea lui Caligula. A urmat Duras care în 87 e.n., în ajunul confruntării cu Domițian, i-a cedat tronul lui Diurpaneus.

În legătură cu identitatea Duras-Diurpaneus sau Diurpaneus-Decebal s-au exprimat păreri diferite, încât cititorul ne va îngădui să zăbovim puțin asupra acestei chestiuni. Marea majoritate a operelor antice unde se tratau războaiele daco-romane s-au pierdut. Mai bine, dar nu integral păstrată, este *Istoria romană* a lui Cassius Dio. Tocmai cărțile LXVII și LXVIII, cu războaiele lui Domițian și Traian, ni s-au transmis prin lamentabile excerpte bizantine (Xiphilinos din secolul al XI-lea și Zonaras din veacul următor). Duras este menționat chiar la începutul primeia dintre cărțile amintite (LXVII, 6,1), ca fiind regele care-i cedează de bună voie domnia lui Decebal. Pentru că în alte izvoare antice (Cornelius Tacitus și Iordanes) regele dac Diurpaneus apare ca potrivnic al generalului roman Cornelius Fuscus, unui istorici au fost de părere că Duras era regele întregii Dacii și Diurpaneus al unei părți din ea, iar alții, cei mai mulți, că numele Duras nu este altceva decât o

corupletă din Diurpaneus. Atât doar că paragraful din *Istoria romană* a lui Cassius Dio s-a păstrat în *Excerpta Valesiana*, deci textul aparține chiar autorului și nu bizantinului Xiphilinos. Mai mult, există dovada certă că Duras este nume dacic, deoarece un personaj astfel numit este menționat în *Getica* lui Criton, medicul lui Traian în timpul războaielor cu Decebal.

Partea din *Istoriile* lui Tacitus care trata domnia lui Domițian s-a pierdut, dar Paulus Orosius (*Adversus Paganos*, VII, 10,4) scria, în secolul al V-lea: „căci cât de mari au fost luptele lui Diurpaneus, regele dacilor, cu comandantul Fuscus și cât de mari dezastrele dușmanilor le-aș enumera într-o înșirare lungă dacă Cornelius Tacitus, care a tratat în mod organic și cu foarte mare exactitate aceste evenimente...”, iar Iordanes (*Getica*, 77) în veacul al VI-lea: „....Domițian a plecat cu toate forțele sale în Illyricum și încredințând conducerea aproape întregii armate comandantului Fuscus și câtorva bărbați aleși, i-a obligat să treacă peste Dunăre împotriva armatei lui Dorpaneus”.

Deci, după Cassius Dio, împotriva lui Fuscus a luptat Decebal, iar după Cornelius Tacitus și izvorul lui Iordanes (posibil Dion Chrysostomos) Diurpaneus. Nici lui Cassius Dio și nici lui Cornelius Tacitus, autori bine informați, nu li se poate pune în seamă o astfel de eroare grosolană, încât soluția este că Diurpaneus și Decebal sunt una și aceeași persoană, cel de la doilea fiind un supranume, luat sau primit după victoria împotriva lui Fuscus.

În sfârșit, cu toate tentativele de a susține latinitatea inscripției-sigiliu DECEBALUS PER SCORILO de pe celebrul vas de la Sarmizegetusa, din motive ce nu pot

fi înșirate acum, credem că este limba dacică și, ca urmare, în românește sună „Decebalus fiul lui Scorilo”. Cum Decebalus este supranumele luat sau primit de Diurpaneus, filiația Scorilo-Diurpaneus (Decebalus) e sigură și atunci Duras nu putea fi decât un frate mai tânăr a lui Scorilo.

Cât despre reședința regilor daci, indiciile de care dispunem conduc spre concluzia potrivit căreia ea a fost transferată la Sarmizegetusa după stingerea din viață a lui Burebista, probabil de Deceneu, care-și exercita acolo îndatoririle sale de mare preot. Descoperirile arheologice de până acum întăresc această ipoteză, pentru că dezvoltarea așezării civile a Sarmizegetusei nu este anterioară începutului celei de a doua jumătăți a secolului I î.e.n.

Ridicarea Sarmizegetusei în acel punct nu a putut fi determinată de considerente de ordin economic. Locul retras, îndepărtat de marile drumuri comerciale ale vremii, altitudinea mare (1.000 m în cetate), climatul instabil de munte, coama neospitalieră, formată din micașistul ce nu se pretează la terase naturale, a piciorului Muncelului (intrat în literatura arheologică cu numele de Dealul Grădiștii), absența totală a terenurilor propice agriculturii, chiar a pășunilor în imediata apropiere, distanțele considerabile până la sursele de exploatare a minereurilor de fier ar fi pledat împotriva stabilirii acolo a capitalei. În fața unor atari evidențe nu se pot accepta alte motive pentru o astfel de alegere decât acelea de ordin militar-strategic, izorâte tocmai din situarea într-un punct greu accesibil, și existența Cogaiononului, cu tot ce implica acesta.

Pe durata a mai bine de două secole, adică de la construirea cetății de pe Cetățuia Costeștilor și până în

anii confruntărilor decisive cu Imperiul Roman, înfrângerea zonei muntoase se schimbă structural.

Într-adevăr, către sfârșitul secolului I î.e.n. și la începutul veacului următor, zona Sarmizegetusei era, probabil, cea mai prosperă și mai intens locuită în ținuturile Daciei. Cel puțin patru mari așezări civile – Costești, Ceata (încă necercetată), Fețele Albe, Sarmizegetusa, cărora li se adaugă puzderia de gospodării risipite și așezările sezoniere de la Rudele, Tâmpu și Meleia, îi asigurau producția mai ales meșteșugărească și profilată pe trebuințele construcțiilor aflate în plină desfășurare. În economia ei, agricultura avea pondere neînsemnată și nu putea oferi decât o infimă parte din necesarul de produse se făcea din Valea Mureșului. Poate doar creșterea vitelor, favorizată de Pășunile montane, să fi avut suficientă dezvoltare. Dar, cum s-a spus, meșteșugurile prevalau indiscutabil.

Minereurile de fier, abundente în zonă, au fost intens exploatate, pentru unele zăcămintele, ca de pildă acela din muntele Bătrâna, existând dovezi directe, pentru altele, de la poalele Rudelor și Tâmpului, din Valea Pietrosului și de la Strâmbu sau de la Vârtoape și Sub Cununi, doar probe indirecte. În antichitate, în Dacia ca și în alte părți, se practica procedeul reducerii minereurilor de fier în apropierea locurilor de exploatare, tocmai pentru a evita dificultățile transportului acestuia cu atelajele vremii, pe drumurile mai mult naturale decât amenajate, încât prezența zgurilor rezultate din reducere, adesea și a cuptoarelor reprezintă tot atâtea dovezi peremptorii ale practicării meșteșugului în discuție. Astfel de descoperiri abundă și în ținutul Sarmizegetusei: zguri la Federi și Vârtoape – Sub Cununi, la Rudele și

Melela, iar la Sarmizegetusa și Gura Tâmpului cuptoare de redus minereu. În ultimul loc amintit s-au descoperit cele mai mari cuptoare de redus cunoscute în Dacia, capabile să furnizeze lupe de metal în greutate de peste 40 kg (cele obișnuite cântăresc 9-11 kg). S-a calculat, de exemplu, că pentru obținerea lupelor (circa o tonă de fier) găsite lângă unul dintre atelierele Sarmizegetusei erau necesare cam 50 tone de minereu de fier de felul celui existent în muntele Bătrâna. De altminteri, pentru ceea ce a reprezentat Sarmizegetusa din acest punct de vedere, următoarea constatare este mai mult decât relevantă: fierul descoperit acolo fie brut (sub formă de lupe), fie prelucrat în diversitatea de unelte, produse de întrebuințare curentă, material de construcție etc., provenit din atelierele și construcțiile databile în ajunul războaielor de la începutul secolului al II-lea e.n., este mai mult cantitativ decât fierul descoperit în ținuturile contemporane din Europa centrală și de sud-est aflate în afara frunțașilor Imperiului Roman. Pe dezvoltata metalurgie a fierului se întemeia, așadar, puterea economică, implicit cea militară, a Sarmizegetusei.

Dar nu numai pe ea. Meșteșugurile cele mai felurite erau înfloritoare: dulgheria, pietrăria, olăria, cărămidăria, sticlăria, orfevrăria. În schimbul intern, cu alte ținuturi ale Daciei, și cel extern, în speță cu lumea romană, nu făcea decât să stimuleze dezvoltarea în ritm susținut a producției meșteșugărești și să asigure prosperitatea zonei capitalei statului dac.

În aceeași zonă, pe durata a numai două secole, s-au construit nu mai puțin de cinci cetăți (Costești-Cetățuie, Costești-Blidaru, Luncani-Piatra Roșie, Grădiștea Muncelului-Vârful lui Hulpe, Grădiștea Muncelului-

Dealul Grădiștii) inzestrate cu ziduri din piatră ecarisată adusă tocmai de la Măgura Călanului, de la zeci de kilometri. Lor li se alătură fortificațiile de pământ, lemn și piatră locală, inclusiv aceea de-a dreptul uimitoare de la Cioclovina-Ponorici, drumurile pavate, sutele de terase antropogene, adesea susținute de ziduri din piatră, uneori ecarisată, cea din urmă adusă tot de la Măgura Călanului, construcțiile civile așezate tot pe baze de piatră, sanctuarele din piatră și lemn, unele cu elementele constitutive cioplite în rezistentul andezit exploatat în cariera de la Dealul Uroiului, lângă Simeria.

Toate aceste lucrări și multe altele, mai puțin spectaculoase, dar de loc lipsite de importanță, care au implicat o uriașă cheltuială de muncă, nu sunt de închipuit fără posibilități economice pe potriva lor fără existența unei autorități centrale îndeajuns de consolidate pentru a le impune și a le coordona executarea, iar ea nu era alta decât aceea a statului și a regilor daci.

Regatul lui Diurpaneus-Decebal cuprindea aproximativ teritoriile României de astăzi, dar când anume, după stingerea din viață a lui Burebista, a început al doilea proces de unificare a daco-geților?

Un răspuns precis la o astfel de întrebare nu poate fi formulat, dar credem că tendițele spre o nouă unificare nu pot fi decât contemporane cu însăși împărțirea statului, implicit cu nașterea rivalităților pentru supremație pentru conducătorii celor patru sau cinci părți desprinse. Și, foarte probabil, reunificarea a fost pornită și, în cele din urmă, înfăptuită de același nucleu statal, cu centrul la Sarmizegetusa, pentru care pledează, pe lângă continuitatea neîntreruptă de

viață, păstrarea aceleași capitale și seria, e adevărat incompletă, a regilor daci menționată în izvoarele antice. Poate că pași hotărâtori în această privință s-au făcut pe durata îndelungatei domnii a lui Scorilo. Oricum, ea pare să fi fost înfăptuită când vârstnicul Duras i-a cedat domnia lui Diurpaneus.

De la predecesorii săi, Diurpaneus a moștenit tronul unei țări bogate, în plină dezvoltare, asupra căreia privirile împăraților romani erau ațintite de multă vreme. Regele a înțeles că într-o confruntare de asemenea proporții, cum se anunța aceea inevitabilă cu Roma imperială, nu vor fi suficiente doar vitejia și dragostea de libertate a poporului său. Mai era nevoie de un suport material de nădejde și de altul militar pe potrivă. La cumpănirea realităților epocii i-au fost de folos calitățile sale de om politic și primirea domniei la o vârstă când oamenilor le trece neastâmpărul și nechibzuința tinereții.

Înainte de toate, țara lui Diurpaneus avea o economie prosperă și în plin avânt. Contribuiau la acestea nu numai bogățiile naturale ale regatului său, ci și felul cum au fost ele puse în valoare de progresele înregistrate în dezvoltarea tuturor ramurilor economiei. Dispunea de o agricultură bazată pe tehnicile avansate ale vremii și pe productivitatea sporită a uneltelor de fier, tot mai numeroase și specializate. Pentru belșugul de metal și propășirea producției în general, o constatare de ordin arheologic este semnificativă, anume realitățile din atelierele de făurire ale Sarmizegetusei, incendiate în cursul războiului din 105-106. Firesc ar fi ca, în timpul ostilităților cu romanii, să fi produs, în primul

rând, dacă nu exclusiv, arme, dar prezența în ele a uneltelor agricole și a celor destinate diferitelor meșteșuguri demonstrează că mersul firesc al economiei Daciei nu fusese perturbat de anii de război; mai mult, că producția de bunuri materiale a fost stimulată și că de progresele ei autoritatea centrală nu putea fi străină.

Statul apoi, mai restrâns decât în vremea lui Burebista, era mai bine încheșat și consolidat. Nu lipsită de interes este remarca potrivit căreia din cele 12 nume de triburi dacice înșirate de Ptolemeu doar trei nu provin de la localități, ceea ce înseamnă spargerea unității tribale și crearea celei strict teritoriale. Puterea regală nu apare cu nimic diminuată, dimpotrivă, monarhul cumula, încă din timpul lui Comosicus, suprema autoritate în domeniul religios și în cel judecătoresc și se practica zeificarea regelui. Trei surse antice diferite (Criton, Cassius Dio și Columna lui Traian) atestă existența unui sfat regal, iar primele două și a funcției de vicerege, îndeplinită de Vezina, a împuterniciților puși în fruntea agriculturii și a comandanților de fortificații, cărora li se adăugau cancelaria regală, de unde emanau acte, și solii trimiși la neamurile vecine, la Roma și chiar până în îndepărtatul regat al parților.

La majoritatea fortificațiilor mai vechi se constată refaceri și amplificări, tot așa altele impozante, de felul celor de la Tapae (Porțile de Fier ale Transilvaniei) și Cioclovina-Ponorici, se construiesc în timpul domniei lui Diurpaneus-Decebal. Preocupare firească în fața evenimentelor ce aveau să vină, dar de admirat printr-o particularitate care o deosebește de ale altor popoare europene, aflate în fața aceluiași pericol roman. Anume, doar statul dac și-a construit un adevărat sistem defensiv.

cu elementele sale componente amplasate în puncte strategice pe principalele artere de comunicație și, mai ales, pe drumurile care străbăteau Carpații. Iar zona intracarpatică a Daciei, în ajunul cuceririi romane, a fost transformată într-o adevărată citadelă, străjuită de crestele munților și de priceperea umană.

De interesul constant al regilor daci s-a bucurat zona capitalei. Căile de acces spre ea au fost înzestrate cu puternice fortificații. Drumul care intra mai întâi pe firul Oltului și apoi pe Lotru în sus, cu debușeul în depresiunea Sibiului, era vegheat de cetatea de la Tilișca, de unde se ajungea în Valea Sebeșului, la cetatea de la Căpâlna. Tot în Valea Sebeșului cobora altul, care trecuse munții prin pasul Urdele. Celălalt de pe Jiu, prin pasurile Vulcan și Merișor, era străjuit de cetatea de la Bănița. Dintre sud-vest, accesul era barat de puternicul zid de la Ciclovina-Ponorici și de cetatea contruită pe mamelonul calcaros Piatra Roșie. Mai bine fortificată era principala arteră de comunicație, care mergea pe Mureș în amonte, controlată de întăriturile de la Vărădia, Săvârșin, Câmpuri-Surduc, Cozla și Deva, iar, după ce cotea spre sud și începea să urce pe firul Apei Orașului, de cetățile ce la Costești-Cetățuie, Costești-Blidaru și de numeroasele turnuri de pază înșirate de-a lungul drumului, până la Sarmizegetusa. Iar accesul pe valea Sibișelului îl supravegheau fortificația de la Cucuiș și cetatea de la Vârful lui Hulpe. Singurul sector lipsit de fortificații, poate din pricina reliefului mai accidentat cuprinde zona plaiurilor montane care, dinspre Vârful lui Pătru și Jigorul Mare, de pe Comărnicele, se îndreptau spre Sarmizegetusa. Această carență în apărarea capitalei avea să fie cunoscută și folosită de atacatori.

Principalul pericol pentru statul dac, pe perioada existenței sale, l-a constituit Imperiul Roman. În Illyricum

și în Europa Centrală înaintarea romană a devenit continuă în vremea lui Augustus, de așa manieră, încât la sfârșitul primului deceniu al secolului I e.n., toate popoarele din vestul Peninsulei Balcanice și de la Dunărea de Mijloc ajunseseră sub dominația Romei. Iar prin transformarea Moesiei în provincie (a. 15 e.n.), la începutul domniei lui Tiberius, Imperiul Roman își stabilea frontiera pe Dunărea de Jos. Înaintarea romană avea să vizeze, de aici înainte, în această zonă, regatul dac. Continua apropiere a pericolului roman și, în cele din urmă, anexarea teritoriului dintre Dunăre și Mare au trezit profunde neliniști în Dacia. Confruntarea decisivă a devenit iminentă în ultimele decenii ale secolului I e.n.: pe de o parte Imperiul Roman, cu uriașele sale resurse și cu o armată numeroasă, bine instruită și călită în necontenitele războaie soldate cu anexiuni teritoriale, de cealaltă Dacia, cu posibilitățile sale materiale și militare incomparabil mai reduse, dar animate de lupta nu numai pentru libertate, ci pentru însăși existența sa.

Până atunci, singura modalitate de a îndepărta pericolul roman a constituit-o atacurile repetate în teritoriile locuite de daci, proaspăt sau de puțin timp cucerite de Imperiul în sudul Dunării, acțiuni menite să dezorganizeze, implicit să împiedice consolidarea stăpânirii romane. Astfel de atacuri, ca și expedițiile romane de represalii au fost frecvente în perioada 44 î.e.n. – 85 e.n.. Ultimul condus poate chiar de Diurpaneus, a avut loc în iarna anului 85-86. ...când nu se mai puneau în cumpănă hotarul imperiului și țărmlul (Dunării, n.n.), ci taberele de iarnă ale legiunilor și stăpânirea

noastră", cum consemna istoricul roman Tacitus. În lupte a căzut însuși guvernatorul provinciei Moesia.

Împăratul Domițian se deplasează în Moesia și pregătește războiul împotriva dacilor, numind la conducerea operațiunilor militare pe generalul Cornelius Fuscus. În aceste împrejurări, vârstnicul Duras încredințează destinele Daciei lui Diurpaneus „pentru că era priceput în ale războiului și iscusit la faptă: știind când să năvălească și când să se retragă la timp, meșter în a întinde curse, viteaz în luptă știind a se folosi cu dibăcie de o victorie și a scăpa cu bine dintr-o înfrângere...” (Cassius Dio, LXVII, 6, 1). Armata romană este înfrântă în Dacia și însuși Fuscus piere în luptă. Foarte probabil, în urma acestei strălucite victorii Diurpaneus a primit sau și-a luat supra numele Decebalus (*dek*=a întâmpina, a onora, *balus* = mare, puternic), care a rămas în istorie. În anul următor, însă, romanii îi înfrâng pe daci la Tapae, dar nu pot exploata victoria și, în 89, se încheie pacea. În schimbul renunțării la o politică externă proprie, regele dac primea subsidii anuale, meșteri, tehnicieni din imperiu, pe care i-a folosit pentru a-și consolida fortificațiile și a-și instrui armata, fără să renunțe la politica de alianțe antiromane.

În 98, Traian, ajuns împărat denunță pacea, iar în 101, după pregătiri minuțioase trece Dunărea în fruntea celei mai mari armate aruncate până atunci în luptă de Imperiul Roman și-i învinge pe daci tot la Tapae, ocupând apoi Țara Hațegului. După respingerea atacului lui Decebal în Moesia, petrecut în iarna anului 101-102, în primăvară își reia marșul spre Sarmizegetusa. Grosul trupelor romane, sub comanda împăratului înaintează spre Sarmizegetusa, dinspre Valea Mureșului,

pe Apa Oraşului în sus, cucereşte cetatea de la Costeşti-Cetăţuie, asediază Blădaru, incendiază chiar aşezarea de la Feţele Albe şi ajunge sub zidurile Sarmizegetusei. Totodată, cavaleria maură, specializată în luptă pe teren accidentat, atacă Sarmizegetusa dinspre munte prin singurul sector nefortificat de dacii. Escadroanele romanilor, comandate de destoinicul general Lusius Quietus, urcă de la Băniţa pe la Jigorul Mare şi în Valea Jiului de Est la Vârful lui Pătru, fac joncţiunea la Comărniceşti şi apoi, pe drumurile-plai, cad în spatele Sarmizegetusei.

Regele dac cere pace şi Trăian o acceptă din pricina epuizării trupelor sale incapabile să ia cu asalt Sarmizegetusa. Pacea este însă grea pentru Decebal, care pierde teritoriile cucerite de romani se vede silit să-şi dărâme fortificaţiile să accepte o garnizoană romană la Sarmizegetusa şi să renunţe la subsidii şi la meşterii şi tehnicienii din Imperiu. Dar pentru ambii protagonişti pacea din 102 nu înseamnă decât un răgaz de febrile pregătiri în vederea înfruntării finale.

Ostilităţile se reiau în 105, de astă dată de pe poziţii mult mai favorabile romanilor, şi se poartă „mai mult cu chibzuială decât cu înfocare”, atacul masiv îndreptându-se din nou spre Sarmizegetusa. Sunt cucerite şi incendiate cetăţile şi aşezările de la Luncani-Piatra Roşie, Costeşti (Cetăţuie şi Blădaru), Vârful lui Hulpe şi aşezările de la Costeşti, Ceata, Feţele Albe, Rudele, Meleia, iar, după un asediu prelungit, cade însăşi Sarmizegetusa, la începutul verii anului 106. Neajunsul esenţial al tuturor acestor cetăţi – lipsa surselor permanente de apă – decurgea tocmai din amplasarea lor pe vârfurile înălţimilor, deasupra izvoarelor, încât

rezervele de apă, oricât de mari ar fi fost ele, se epuizau în timpul asediilor prelungite. Scena de pe Columna Traiană cu împărțirea utimelor provizii de apă apărătorilor epuizați ai Sarmizegetusei este cutremurătoare prin dramatismul ei.

Decebal, cu câțiva însoțitori, reușește să se strecoare din impresurarea romană, cu gândul să organizeze o nouă rezistență. Urmărit de o trupă de cercetași și ajuns la Ranisstorum (poate actualul Sub Cununi), regele preferă moartea căderii în captivitate, alegându-și singurul sfârșit care i se potrivea sinuciderea. A fost „un rege alungat din reședința sa, izgonit chiar din viață, fără ca să fi pierdut niciodată nădejdea” (Plinius cel Tânăr, *Epistole*, VIII, 4, 2) și a rămas simbolul sacrificiului pentru libertate.

În pornirea lor, romanii au distrus Sarmizegetusa piatră cu piatră, pe cele ale sanctuarelor tăindu-le chiar cu dalta și au cruțat numai ceea ce rămăsese din zidurile cetății. Pe aceasta din urmă au refăcut-o și au extins-o considerabil cu materiale provenite din demontarea construcțiilor civile și sacre, pentru a-și instala în ea o garnizoană permanentă. În zona capitalei, cu relieful vălurit, propice organizării de rezistențe a fost golită de populația pe care au transferat-o în ținuturi mai joase, ușor de supravegheat. Accesul spre munți era controlat de castrul de la Orăștioara de Jos, garnizoană a unei trupe de cercetași, și doar la Sub Cununi avea să se înfiripe din nou o așezare, unde doi guvernatori ai Daciei transformată în provincie romană, au ridicat mai târziu câte o inscripție.

Cucerirea Sarmizegetusei și dispariția din viață a regelui erou au consfințit victoria romană la capătul a

două războaie pe cât de lungi, pe atât de grele, care au curmat brutal ascensiunea în formă proprii a unei strălucitoare civilizații. Privită prin perspectiva vremii scurse de atunci, biruința oștilor romane a însemnat de fapt sfârșitul istoriei unui popor dar și începutul istoriei altuia nou, a poporului zămislit din amestecul învinșilor cu învingătorii, a poporului care astăzi vorbește românește în acest teritoriu.

IV. MONUMENTE ȘI REZERVAȚII ARHEOLOGICE

„Dacii sunt nedespărțiți în munți”

(L. Annaeus Florus, II, 28, 18)

1. ORĂȘTIOARA DE JOS – COSTEȘTI – GRĂDIȘTEA DE MUNTE

Majoritatea descoperirilor dacice despre care v-a fi vorba în continuare, întâmplătoare sau rod al unor cercetări sistematice, au fost făcute de-a lungul văii unui râu și astăzi circulate, pe care turistul dornic de-a cunoaște ruinele antice trebuie să o străbată de la vărsarea ei în Mureș spre obârșia aflată în Munții Godeanului.

Vom parcurge și noi această vale de la vărsare spre izvoare, spre capitala statului dac, Sarmizegetusa, poposind din loc în loc spre a descrie vestigiile descoperite până acuma, atât cele vizibile, cât și altele azi acoperite, pentru că toate sunt la fel de importante în încercarea de reconstituire a ceea ce a însemnat zona cel mai intens locuită în secolele I î.e.n. – I e.n..

Deși înspre mănăstirea vale a Mureșului pe care dacii cu siguranță au cultivat-o, trebuie să se fi aflat și alte așezări, până acuma urmele acestora nu au fost depistate; primele, pe care însă ilustrații noastre înaintași și dascăli le-au întâlnit, se află în amonte de satul Orăștioara de Jos.

Primul monument antic întâlnit este situat între satele Orăștioara de Jos și Buciumi, în hotarul primului

pe malul stâng al Apei Oraşului. Este vorba despre un castru roman ridicat pe locul numit *Piatra Grădiştii*, prost conservat ca urmare a acţiunii erozive a apelor, dar şi a devastărilor celor care au scos piatra, folosind-o ei înşişi ca material de construcţie şi, în sfârşit, din pricina lucrărilor de terasament ale fostei căi ferate forestiere ce străbătea până în urmă cu două decenii valea.

Dimensiunile castrului nu pot fi astăzi cu precizie reconstituite; tot ceea ce cercetările ne pot confirma este că lungimea maximă a laturilor de est şi de vest nu putea depăşi 160m, grosimea zidului de piatră nu depăşea 1m, lăţimea şanţului 5,50m, iar adâncimea sa aproximativ 1,20m. Aggerul este format dintr-un pământ tare, bătătorit, iar berma, destul de bine păstrată avea o lăţime de 2,50m. Abundentele ştampile aflate pe cărămizi, olane şi ţigle ne dovedesc că unitatea care a staţionat aici se numea *Numerus Germanicianorum Exploratorum*.

O primă fază, de pământ, a acestui castru este de pus în legătură cu etapele pătrunderii armatelor romane pe Apa Oraşului, iar înlocuirea acesteia cu construcţia de piatră pare a fi relativ târzie în sfârşitul secolului al II-lea începutul secolului al III-lea, la ridicarea zidului fiind utilizate din abundenţă blocuri de calcar provenind din ruinele unor cetăţi dacice situate în amonte, probabil la Costeşti.

La sud-vest de castru pe locul numit *Glemea*, s-au aflat, probabil, canabele castrului, dovadă fiind fragmentele de vase, mortar, cărămizi romane, aflate în număr mare la suprafaţa solului.

Aşezarea dacică semnalată cel mai jos pe valea Apei Oraşului se află între satele Bucium şi Orăştioara

de Jos, pe partea dreaptă a râului, în fața castrului mai sus amintit, în locul numit *Cărpiniș*. Aici, pe o lungime de 60 de metri pe direcția nord-sud, poate fi urmărită o dâlmă lată de 3-4m. În spatele acesteia șesul cu care se continuă conține numeroase fragmente ceramice dacice, alături de unele din epoca bronzului.

Tot pe partea dreaptă a Apei Orașului, pe un pârâu numit *Valea Țiganilor*, s-au descoperit întâmplător, dar și într-un sondaj numeroase fragmente de cărămizi de tip dacic cu multă pleavă în compoziție și slab arse, având grosimea de 8-8,5cm.

În hotarul satului Orăștioara de Sus se află dealul *Cărbunarea*, care domină văile și înălțimile din apropiere și este un excelent punct de observație. Pe pantele acestui deal, imediat sub vârful său neted și rotund, se disting urmele unui val de pământ poligonal, cu șase laturi inegale cea mai mare măsurând 134m, cea mai scurtă 40m. Deși nu s-au descoperit elemente certe de datare, nu este exclus ca fortificația să fi aparținut dacilor.

Continuându-ne incursiunea de-a lungul apei orașului să ne oprim o clipă la *Ludești* unde s-a descoperit, într-o poziție secundară, o ștanță monetară iar la *Vadul Râu*, resturi ceramice dacice.

În apropiere, dar în hotarul satului vecin, Ocolișul Mic se află locul Fântâna Pobradului, cunoscut și sub numele „La Fântâna”. Aici, pe o terasă artificială, lungă de 150-180m și lată de 60-70m s-au găsit numeroase elemente ale unei conducte din teracotă, iar localnicii afirmă că mai erau și cioburi asemănătoare celor din cetăți, precum și piatră pe care au scos-o.

Porțiunea cea mai dens locuită de-a lungul Apei Orașului se află pe actuala vatră a satului Costești.

atât pe partea stângă a râului, cât. mai ales. pe cea dreaptă, mult mai întinsă, prielnică instalării unei comunități de agricultori.

Chiar la intrarea în Costești, în dreptul fostei gări, pe malul stâng al apei se află locul numit *Coșman*. Aici au fost descoperite la suprafață și în câteva sondaje mai multe fragmente ceramice dacice și țigle cu nervură de tip „grecesc”, toate indicând o locuire intensă.

Pe partea dreaptă a Apei Orașului, în locul numit *Gruul Negru*, pe platoul aflat la cca. 200-250m de biserica satului au fost descoperite numeroase fragmente ceramice răsfirate pe o suprafață atât de mare, încât permit presupunerea că provin dintr-un grup de gospodării dacice.

Tot pe dreapta Apei Orașului, deasupra șesului „Gura Dobrăii”, în locul numit *Laz*, se observă două movine cu diametrele maxime de 26, respectiv 16m, cu înălțimea în jur de 1m, care nu sunt altceva decât ruinele acoperite cu pământ ale unor gospodării dacice.

Chiar în satul Costești, un sondaj efectuat la *Părul*, pe o suprafață ce abundă în resturi ceramice, a dus la descoperirea unui strat de cultură dacic, care continuă chiar mai jos de 70cm.

Cu ocazia construirii unei școli în Deal (*Oltef*) și în câteva sondaje ulterioare, au fost descoperite resturile unor alte locuințe, constând din chirpici cu amprente de nuiiele ceramică, resturi de cărămizi. În apropiere, la *Șaua (Hoaga) lui Crai*, sunt semnalate alte resturi de locuință dacică. La ieșirea sudică a satului Costești în dreptul cetății de piatră de pe malul opus al apei locuințele dacice se țin lanț începând cu cele de la *Năpărți*, *La Curți*, *Bocșitură*, până în amonte de actuala

cabană turistică. Unele au fost deja cercetate în ele descoperindu-se un inventar bogat (din punctul La Curți provine un vas-clopot cu grafit în pastă spart în antichitate și reparat cu ajutorul unor scoabe de fier).

Un mic afluent al Apei Orașului, *Pârâul Stănișoarei* este flancat pe ambele maluri de terase locuite în antichitate. Pe una din aceste terase, tăiată de actuala șosea, s-a descoperit un cuptor de ars ceramică cu grătar și bolta parțial păstrată împreună cu resturile locuinței fostului olar. Un alt meșteșugar de data aceasta fierar, și-a avut probabil, atelierul în *Poiana Rădăcinii*, pe terasa mai înaltă a coastei Stănișoarei, numită *Fața Jianului*, așa cum par să sugereze cele șapte lupe de fier cu un decupaj în formă de ic, descoperite aici accidental.

Pe malul stâng al Apei Orașului, în fața locuințelor de la Năpărți, în locul numit *Putinei*, alături de o numeroasă ceramică medievală, s-a descoperit și material dacic.

Cele mai sudice semnalări de urme antice, ce trebuie să fi aparținut întinsei așezări civile de la poalele dealului Cetățuia au fost făcute la *Șesul Iezilor* și în apropiere în *Dosul Beliei*, ele constând din urme de locuințe și ceramică.

Mai amintim aici descoperirea întâmplătoare a unor monede dyrhăchiene și dacice de argint de tip hunedorean, la *Sub Mărtinoi* și pe *Valea Plaiului*, precum și a unei săbii de fier pe *Pârâul Gemenilor*.

Lista aceasta poate fi substanțial îmbogățită, în ea trebuind să intre încă numeroase toponime din cuprinsul satului Costești, care desemnează locuri ce mai așteaptă a fi investigate. Oricum, ea este destul de mare.

constituind o elocventă dovadă a puternicului suport economic ce a permis ridicarea monumentalelor construcții despre care v-a fi vorba în continuare, a cetăților ce urmau a fi apărate tot de locuitorii din vale și din împrejurimi.

În drumul spre prima mare cetate dacică, ne vom opri un moment pe întâia platformă ce se ridică deasupra Apei Orașului în locul numit *Grădiște*. Aici, chiar lângă poteca turistică actuală, se observă clar conturul unui *castellum* de pământ de formă patrulateră, având laturile de nord și de est mai bine păstrate. Este vorba de o fortificație ridicată de romani, în cursul războaielor de la începutul secolului al II-lea. Dimensiunile fortificației sunt 45 x 45m. Valul de pământ, lat astăzi de 10m și înalt abia de 1,25m trebuie să fi fost, în momentul construcției mult mai înalt și mai îngust. În fața valului, nedespărțit de vreo bermă se găsește șanțul lat de 2m și adânc tot de 2m. Fără a avea un miez propriu-zis, în interiorul valului se găseau pietre de râu. Cercetat prin două secțiuni perpendiculare, s-a constatat că la baza sa se află ruinele unei construcții dacice.

Cel care a ales locul cetății de pe dealul *Cetățuie* a știut, desigur, să aprecieze corect avantajele pe care le oferea acest vârf (cota 561), situat în punctul în care valea se îngustează brusc, dominând zona și beneficiind de o excelentă vizibilitate până spre Mureș.

Situat la ceva mai mult de 2km sud de Costești, pe malul stâng al Apei Orașului (de aici în sus, spre izvoare, poartă numele de Apa Grădiștii), flancat spre nord de Valea Vinții, iar spre sud de Valea Faeragului, dealul Cetățuie se prezintă ca un mamelon cu vârful elipsoidal, parțial amenajat, lung de 160m și lat 17m

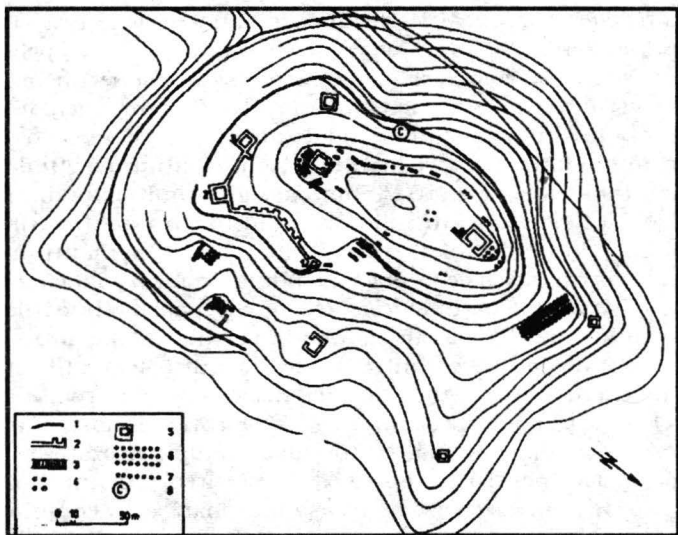

Fig. 2 Planul cetății de la Costești-Cetățuie.

1. val de pământ; 2. zid cu contraforți; 3. scară de acces; 4. turn de observație; 5. turn bastion; 6. sanctuar; 7. palisadă fortificată; 8. cisternă.

spre sud și 25m la nord. În partea superioară, pantele sunt rezezi, în cea de jos ele sunt mai line, aici amenajându-se spre nord și est, câteva terase artificiale.

Fortificarea acestui mamelon s-a făcut în mai multe etape, într-o succesiune pe care încercăm să o reconstituim în continuare.

În prima fază, pe versanții de vest, sud și est ai Cetățuiei a fost ridicat un val, în forma unei uriașe

potcoave ce bara accesul dinspre șaua de legătură cu mamelonul Ciocuța. Descoperit relativ recent, prin investigații aerofotografice, prezența sa a fost certificată de verificări arheologice, în anul 1986. Lungimea lui totală, inclusiv porțiunile aplatizate și alunecate, a fost în antichitate de aproximativ 340m. Înălțimea actuală păstrată este de 0,50-2,50m, desigur mult mai mică decât cea inițială. În interior, valul are un șanț puțin adânc, cu fundul plat, rezultat din săparea pământului necesar ridicării sale. Stânca aflându-se la mică adâncime, a fost nevoie, în unele cazuri, să fie spartă, bucățile rezultate fiind regăsite în mantaua valului. Pe întreg tronsonul de pe versantul sudic, șanțul a fost utilizat în antichitate ca drum. Ceea ce deosebește acest val de cel superior, despre care se va vorbi mai jos, este structura mai simplă, având doar stâlpi, așezați din loc în loc, pentru a împiedica alunecarea pământului.

Tot în prima fază, pe terasa inferioară ce înconjură platoul, s-a ridicat un val de pământ lat la bază de 6-8 m, păstrat astăzi destul de prost. Acesta avea pe culme două șiruri de stâlpi, groși de 20-22cm, distanțați la 3.30m unul de celălalt și uniți prin bârne transversale. Bârne asemănătoare îl placau și longitudinal, obținându-se astfel un fel de casete de lemn, umplute până la o înălțime pe care n-o putem preciza cu pământ bătut. Aceste „armături” de lemn sporeau considerabil înălțimea, prin urmare eficiența valului.

În faza a II-a, pe pantele de la sud și est, ceva mai domoale, ce conduc spre șaua îngustă care face legătura cu dealurile din sud, s-au construit patru turnuri din piatră de talie (notate pe plan, de la est spre vest I-IV), având următoarele dimensiuni: I=14x12m, cu zid gros

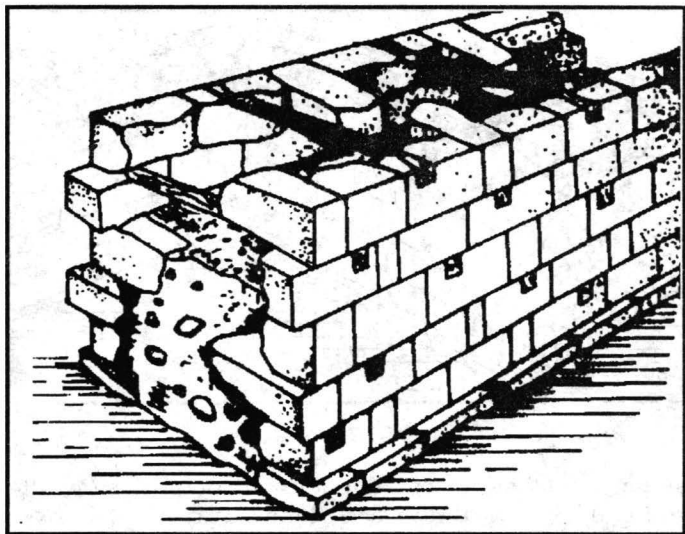

Fig. 3. Zid elenistic.

de 2,90 m; II=15x14 m, cu zid gros de 3m, III=8,40x8,40m, cu zid gros de 2,40m, IV=10,40x12m, cu zid gros de 2,40m.

Zidul acestor turnuri, ca și al altor construcții despre care se va vorbi, a fost deseori numit *murus Dacicus*, în realitate fiind însă o construcție ce imită zidurile elenistice. Blocurile de calcar, fasonate în general în carieră și retușate la fața locului, erau îngrijit netezite pe cinci laturi, cea de-a șasea, ce se așeza spre interior, fiind doar sumar cioplită. Erau așezate unul lângă altul, perfect lipite, în două șiruri paralele

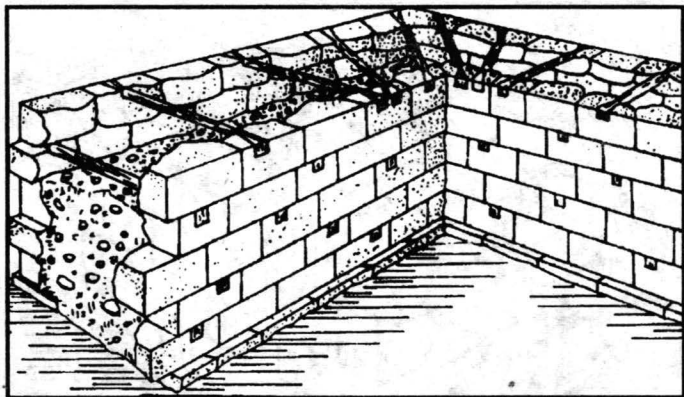

Fig. 4. Zid dacic.

și pe atâtea asize, cât dorea constructorul să înalțe edificiul. Spațiul dintre cele două șiruri de blocuri se umplea cu sfărâmaturi de piatră și cu pământ foarte bine bătut. Totuși, până la perfecta tasare a emplectonului, acesta exercita împingeri laterale ce puteau duce la dărâmarea paramentelor. Spre a evita acest lucru din loc în loc, în blocuri, se săpau jgheaburi mai largi spre exterior și mai înguste spre interior (în „coadă de rândunică”) și în ele se fixau capetele unor bârne de lemn cioplite în același mod. De regulă, aceste șanțuri se săpau în centrul blocului, pe fața sa superioară. Se cunosc însă și cazuri când șanțul a fost făcut pe fața interioară a blocului, ba uneori chiar la întâlnirea a două blocuri. De asemenea, sunt unele cazuri în care, într-un singur bloc sunt practicate două sau chiar trei jgheaburi. Desigur, după o vreme,

bârnelor care legau cele două paramente putrezeau și dispăreau; între timp însă emblema se tase, nemaifiind pericol de surpare.

În același timp credem că au fost ridicate și cele două turnuri din partea nordică a dealului care flancau drumul antic ce șerpuia spre cetate. Deși au baza tot din piatră de talie, dimensiunile lor sunt mai modeste, nedepășind jumătate din cele ale bastioanelor anterior descrise. În schimb, un alt turn, ridicat tot în această fază pe latura estică a dealului, pe terasă antropogenă, în apropierea sanctuarelor este mult mai spectaculos. Bine conservat, la partea inferioară era construit din blocuri de calcar, iar partea superioară era înălțată din lemn. Intrarea se făcea printr-o ușă, pe latura de sud. Dimensiunile acestui turn, pe lângă care trece și drumul antic, sunt de 13,80x14,90m. Atât în fața ușii, cât și în spatele turnului, s-au descoperit mai multe vetre de foc, despre care s-a presupus că au aparținut străjerilor ce-și făceau datoria la acest post.

În continuare, sistemul defensiv al cetății se îmbunătățește prin adăugarea zidului de curtină ce unește primele trei turnuri descrise anterior. Acesta pornește de pe latura sudică a turnului I și ajunge în apropierea turnului II, după ce a făcut la mijloc un amplu unghi obtuz. În apropierea turnului II se întrerupea, spre a lăsa loc porții, care era lipită de partea interioară a acestuia. Mai departe, zidul unește în linie dreaptă spatele turnurilor II și III, având aceeași grosime ca și acestea. Turnul IV rămânea în continuare izolat, neunit prin zid de celelalte. O particularitate a zidului de curtină o constituie cei șapte contraforți interiori, amplasați la distanță de aproximativ 12m

între ei, în porțiunea dintre turnurile I și II. Rostul acestor ziduri scurte, pentru amplasarea cărora a fost uneori nevoie să se sape lăcașuri în stânca din spate, nu este încă perfect lămurit. S-a presupus că au constituit suportul unor platforme de luptă, deși distanțele dintre ele sunt cam mari. Și la acest zid, ca și la altul mai îngust, ce proteja spre deal terasa care adăpostea sanctuarul *intra muros*, se observă o particularitate în tehnica de construcție: după două – trei blocuri așezate cu lungimea pe direcția zidului, urmează un altul perpendicular pe fața zidului, înfipt în emplecton, această tehnică elenistică ducând la o sporită soliditate.

În interiorul cetății, în aceeași fază de construcție, la capetele de nord și de sud ale platoului elipsoidal, au fost ridicate două monumentale construcții, așa numitele turnuri-locuințe, despre care vom vorbi în continuare.

Aceste edificii se deosebesc de celelalte prin faptul că sunt construite într-o tehnică mixtă: începute în piatră, în maniera descrisă mai sus, se continuă la partea superioară cu zid din cărămizi mari, slab arse, folosind ca liant un strat subțire de lut. Cărămizile, de formă pătrată, au latura de 49cm și grosimea de 9,5cm. Alături de acestea, au fost observate sporadic și cărămizi dreptunghiulare, de 49x27x9,5cm. Din cauza intemperțiilor, astăzi nu mai pot fi distinse rândurile de cărămizi, partea superioară a turnurilor prezentându-se ca o masă de pământ roșu, sfărâmicios.

Datorită denivelării terenului, cele patru laturi ale turnurilor prezintă un număr inegal de asize, ba chiar între paramentul interior și cel exterior al aceleiași

laturi se observă diferențe de 1-2 asize. La turnul-locuință nr. 1 se constată că parametrul exterior din piatră era mai înalt cu două asize decât cel interior, zidăria din cărămidă începând cu aproximativ 0,70m mai jos în interiorul turnului față de exteriorul lui.

Și la aceste ziduri se observă alternarea blocurilor așezate cu latura lungă la fața zidului cu altele, ce-și prezintă privirilor latura îngustă, fiind înfipite adânc în emplecton. Colțurile exterioare ale ambelor turnuri-locuință sunt cioplite, prezentând o profilatură verticală în retrageri succesive cu dublu falț. În ceea ce privește coeziunea dintre cele două paramente, și aici ea se realiza prin grinzi-tirand introduse în lăcașurile săpate în blocuri. Se remarcă însă o mare grijă față de aspectul estetic al zidului, doar arareori șanțurile fiind vizibile din exterior.

Înălțimea părții de piatră a turnurilor era în jurul a 2m, iar partea de cărămidă – etajul – trebuie să se fi înălțat mai mult de 3m, înălțimea totală fiind deci de 5-6m. Din păcate, nu mai poate fi astăzi precizat locul bârnelor de lemn care separau cele două niveluri, dar e de presupus că ele se așezau pe zidăria de piatră, pe ultima asiză. Intrarea se făcea la parter, printr-o ușă largă de 1.80m, așezată la turnul nr. 1 pe latura de est, iar la turnul nr. 2 pe cea nordică. Accesul la etaj se făcea prin scări interioare din lemn. La turnul nr. 1 s-au descoperit și bazele de piatră ale unei scări exterioare. Acoperișul fusese construit din țigle masive, de tip „grec”, cu nervură, așezate pe un schelet lemnos. Parterul era folosit ca depozit, locuința propriu-zisă, în care se presupune că au stat înșiși unii dintre regii daci, aflându-se la nivelul superior.

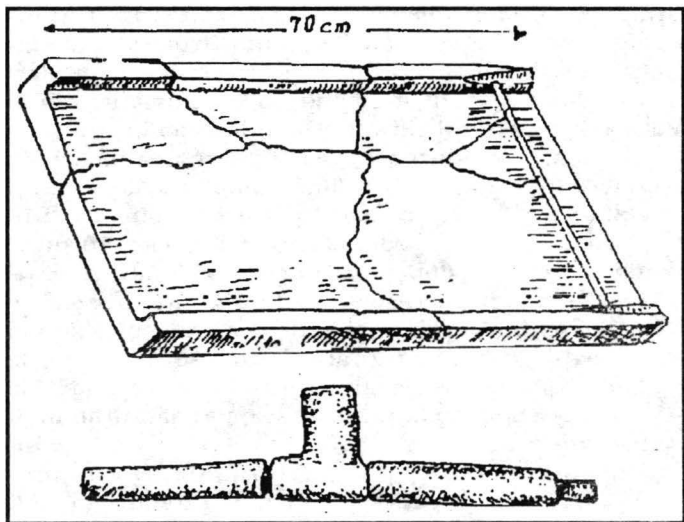

Fig. 5. Țiglă și conductă de apă.

La baza ambelor turnuri-locuință, cercetări relativ recente (1981-1985) au dus la descoperirea resturilor precar conservate ale unor alte construcții cu baza din piatră, care, la rândul lor, par a fi fost precedate de unele construcții din lemn. Construcției de sub turnul-locuință nr. 1 i se atribuie dimensiunile interioare de 6,45x7,30m, cu grosimea de aproximativ 1,50-1,60m. Construcția de sub turnul-locuință nr. 2, de formă pătrată, cu latura interioară de 6,32m și grosimea zidului de aproximativ 3,20m, era pe trei laturi suprapusă pe zidurile turnului „actual”.

Când anume au fost construite cele două clădiri mai vechi este imposibil de spus, căci, deși tentantă, datarea anterioară epocii lui Burebista este lipsită de argumente concrete. Valabilă ni se pare însă presupunerea că scara monumentală ce duce la turnul-locuință nr. 2 este anterioară acestuia, putând fi deci contemporană cu construcția mai veche. Această scară monumentală din lespezi de calcar, amplasată în locul unde unghiul de pantă se schimbă brusc, are treptele largi de 3 m și este mărginită pe ambele laturi de câte un jgheab pentru scurgerea apei, săpat tot în piatră, iar la partea inferioară, pe linia unei palisade din lemn, se afla pragul și blocurile cu lăcașurile pentru usciorii porților. La mică distanță de marginile ei, s-au observat urmele unor stâlpi de lemn care susțineau, probabil, un acoperiș de șindrilă.

Resturile palisadei mai sus amintite au fost descoperite în jurul întregului platou elipsoidal, iar traseul ei este sugerat vizitatorului prin câțiva stâlpi de lemn înșlăți din loc în loc în preajma turnurilor-locuință. Alte palisade simple, din lemn, înconjurau perimetrul celor două turnuri-locuință; și traseul lor este astăzi sugerat în aceeași manieră.

În ceea ce privește datarea acestor palisade, ea trebuie să fi fost mai coborâtă decât a celor două turnuri-locuință și contemporană scării monumentale, dar nu există argumente în favoarea unei vechimi mai mari decât a valului de pământ descris mai sus.

În faza I și a II-a, au fost săpate în interiorul cetății și două cisterne, una pe latura de est, cealaltă pe latura de vest a platoului; și tot acum, au fost practicate în stâncă mai multe scobituri pentru

recuperarea apei de ploaie, atât de necesară într-un loc lipsit de izvoare naturale. În interiorul cetății, pe platou, au fost descoperite resturi de barăci, una prevăzută cu cuptor de copt pâine, și blocurile de la baza stâlpilor de lemn care susțineau un turn de observație.

În ultima fază constructivă, a III-a, se datează așa-zisul „val roșu”, care, urmând în general traseul valului vechi, se petrece „în clește” în fața turnului II, formând intrarea. A fost nevoie să fie ridicat, deoarece, în timpul primului război, din 101-102, și în perioada postbelică, valul inițial a suferit grave deteriorări, ca de altminteri întreaga cetate. În febrilitatea refacerii cetății, valul a fost înălțat din pământ roșu, provenit din construcțiile incendiate din preajmă. Cum timpul de refacere era prea scurt, valul a desființat turnul I, peste care trece. Tot acum, a fost demolat parțial sanctuarul *intra muros* și zidul de susținere de deasupra sa, ale căror plinte și blocuri au fost folosite pentru întărirea valului și pentru blocarea porții din zid, de lângă turnul II.

În ceea ce privește datarea primelor două faze constructive, detalii prea exacte nu pot fi date. Tot ceea ce s-a putut deduce din cercetările efectuate până în prezent este că prima fază datează dinaintea domniei lui Burebista, cea de-a doua fiind începută în ultima parte a domniei sale.

Altă categorie de monumente ce pot fi văzute în cetatea de la Costești o constituie sanctuarele.

Cercetările arheologice au confirmat existența a patru sanctuare, care constau din aliniamente de tamburi de piatră de calcar, al căror diametru variază.

nu numai din pricina eroziunii, între 55 și 65cm, și a căror înălțime este de aproximativ 30cm. Aceste sanctuare sunt amplasate pe patru terase ale dealului, amenajate de daci, care se găsesc în afara incintei cetății făcând excepție doar un sanctuar, ce se află în interior (*intra vallum*).

Primul pe care vizitatorul îl întâlnește este sanctuarul aflat în interiorul fortificației și este orientat NE-SV. El era constituit din patru șiruri de câte 15 coloane. În cazul acestui edificiu, nu toate coloanele de lemn aveau drept bază tamburi de calcar. În partea dinspre nord a sanctuarului, în zona unde stânca masivă urca mult, lăcașurile de sprijin ale coloanelor au fost amenajate în ea. Cercetările întreprinse în anul 1977 au dovedit că acest sanctuar a fost demontat de către daci, în preajma celui de-al doilea război daco-roman, probabil distrus la acea dată; o parte din plinte au fost utilizate ca sprijin al bazei valului cetății în porțiunea de lângă sanctuar.

De la acest sanctuar, se coboară o mică pantă, pentru a ajunge pe o terasă de pe latura nordică a dealului, unde găsim un alt sanctuar, descoperit imediat după începerea săpăturilor în cetate. El este situat, deci, în afara valului de pământ și este orientat NV-SE. Se compunea din patru șiruri a câte 15 tamburi. Distanța dintre șiruri era de 2,70m, iar distanța dintre tamburi, pe același șir, era de 2,90m. Tamburii din piatră de calcar constituiau, de fapt, baze pentru coloanele durate din lemn, care, probabil, susțineau acoperișul templului respectiv.

În partea opusă acestuia, pe o terasă din partea de sud-est a înălțimii, se găsește alt aliniament, constituit

din șase șiruri a câte șapte tamburi de calcar. El este orientat nord-vest – sud-est. În preajmă, pe altă terasă, întâlnim cel de-al patrulea sanctuar, a cărui orientare este nord-est – sud-vest. El are în componență șase rânduri a câte șase tamburi fiecare.

În cazul tuturor acestor sanctuare, cum s-a observat și la incinta fortificației, bazele de calcar au fost așezate pe terase nivelate în stâncă, ele devenind astfel suportul de rezistență al suprastructurii construcției. Săpăturile au demonstrat că sub fiecare bază de calcar stânca a fost îndreptată, apoi așezată baza, care, la vremea respectivă, se afla acoperită cu pământ, cuprinzând și o parte a coloanei, pentru realizarea verticalității și rezistenței acesteia.

Suntem, din păcate, departe de a avea o confirmare arheologică asupra elementelor arhitecturale, care să ne dea posibilitatea reconstituirii acestor edificii.

În imediata apropiere a cetății de la Costești, spre sud – sud-vest, se află alte două fortificații care, deși mai reduse ca dimensiuni, aveau rostul de-a mări capacitatea de rezistență a Cetății..

Prima fortificație se află pe *Clocuța*, un mamelon cu altitudinea de 530m, aflat la sud-vest de Cetățule, dincolo de șaua ce le desparte. Aici a fost înălțat un turn pătrat cu laturile interioare de 8m. Blocurile din paramentul exterior au fost demantelate de localnici și folosite ca material de construcție, așa că lățimea zidului nu mai poate fi precizată.

Cea de-a doua fortificație era amplasată pe *Cetățuia Înaltă*, un mamelon cu altitudinea de 580m, situat la sud de Cetățuie, dincolo de Valea Sasului. Pe culme se află un platou elipsoidal de aproximativ 60x25m, legat

printr-o șa de un altul, ceva mai scund, de aproximativ 50x20m. Aici s-au descoperit fundațiile a două turnuri demantelate, precum și o cantitate însemnată de zgură de fier, care indică prezența unui atelier.

Dinspre Cetățuie spre *Blidaru*, cealaltă mare cetate de pe teritoriul Costeștilor, distanța e relativ mică, așa că vizitatorul poate să viziteze într-o singură zi ambele monumente. De pe înălțimea Blidarului, în zilele senine, poate fi urmărită cu ușurință orice activitate desfășurată în jurul Cetățuiei sau în interiorul ei. Pentru a străbate însă cu piciorul distanța ce le separă, este nevoie de un oarecare efort, astăzi măsurat aproximativ 1 oră de mers și câțiva stropi de transpirație; în antichitate, pentru un eventual dușman, drumul era incomparabil mai anevoios și mai scump plătit.

Urcușul spre cetate începe de pe malul stâng al Apei Grădiștii, imediat în stânga podului din fața cabanei turistice, unde se află piciorul Dealului Faeragul. De aici, începea în antichitate ascensiunea unui drum, mai întâi spre versantul de est, apoi pe cel de vest al dealului, îndreptându-se spre cetatea Blidarului. Același drum este folosit și astăzi, în linii mari, și îi vom urmări traseul spre a semnală vestigiile ce se înșiruie de-a lungul său.

După o mică porțiune destul de abruptă de la începutul urcușului, urmează alta, relativ netedă, în stânga căreia se vede o terasă mare, amenajată, desigur, de mâna omului, numită *Poiana Primarului*. Urme de chirpici și ceramică dacică descoperită aici ne vorbesc despre ce au amenajat-o și au locuit-o cei dintâi. Pe traseul drumului, la sud de poteca modernă, care aici merge paralel cu acesta, în punctul numit *La Cioburi*,

s-au găsit o vatră de cărbuni și fragmente mici de vase dacice.

De aici, drumul modern duce spre o poiană întinsă, denumită *Grădina Faeragului*, și aceasta parțial amenajată de daci. Pe ea, în locuri diferite, sunt răspândite resturi ceramice dacice. De aici, drumul antic o ia spre sud, iar poteca turistică, ocolind prin stânga (vest) platoul Faeragului, ne conduce spre capătul sudic al acestuia. Platoul, orientat nord-sud, are altitudinea de 558 m, este lung de 360 m și lat de 20-32 m. Pe acest platou, la distanțe aproximativ egale unul de celălalt, au fost ridicate în linie trei turnuri, chiar pe mijlocul lui. Toate au în partea inferioară ziduri cu paramente din blocuri de calcar, ridicate în tehnica descrisă anterior, iar la partea superioară erau continuate în lemn lipit cu lut. Acoperișul era din țigle. Turnul dinspre sud, perfect păstrat, are latura exterioară de 11,40 m. Cel din mijloc are laturile de 11,50x11,15 m, iar cel nordic e pătrat, cu latura de 11,50 m. Grosimea zidurilor este egală la toate trei turnurile: 2,60 m.

De la capătul nordic al platoului, coboară înspre vale o serie de cinci terase largi, amenajate, la care se putea ajunge și pe o ramificație a drumului antic, pornită din dreptul Poienii Primarului. O a șasea terasă, largă de aproximativ 50 m, se afla pe versantul de est al platoului.

Cu ocazia săpăturilor efectuate pe platou, s-a constatat existența unei conducte de teracotă care, urmând aproximativ traseul potecii moderne, duce spre un pârâiaș ce-și are obârșia chiar sub șeaua Blidarului și care asigură nevoile de apă apărătorilor turnurilor. Din loc în loc, de-a lungul traseului, au fost

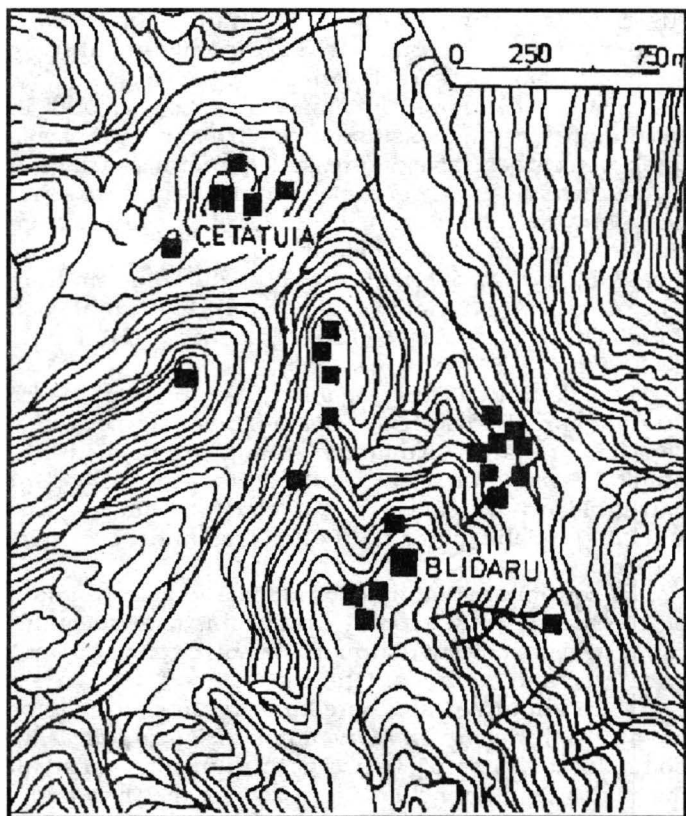

Fig. 6.
Turnurile din apropierea cetăților de la Costești-Cetățuia și
Costești-Blidaru.

surprinse tronsoane din conductă (unul de aproximativ 8 m, mai sus de curmătura Faeragului, un altul în apropierea potecii spre Poiana Perții), cea mai mare parte a ei aflându-se și acum în *situ*. Urmând în continuare traseul, constatăm, pe partea dreaptă, acolo unde poteca o ia brusc spre sud (punctul este numit *La Curmătură*), existența ruinelor unui alt turn, construit din piatră de talie la partea inferioară și continuat cu zid de cărămidă. Dimensiunile cărămidizilor erau de 48x48x8,5cm. Acoperișul era probabil din șindrilă. Dimensiunile exterioare ale turnului, stabilite cu aproximație, sunt de 15x15m, grosimea zidului fiind de 2,60m.

Urmele unui alt turn se află deasupra și la vest de drumul spre Blidaru, în *Poiana Popii*, iar ceva mai departe, în stânga drumului, se află o terasă întinsă numită *Șesul Ciorii*, în estul căreia s-au descoperit patru blocuri de calcar și s-a constatat amenajarea stâncii, probabil pentru un turn, de unde provin și acestea.

În continuare, cărarea se ramifică, o parte luând-o peste Dealul Pietroasa, către Luncani, o alta conducându-ne spre obiectivul urmărit de noi, Cetatea Blidaru, la care se ajunge în scurt timp.

Dacă am urma calea spre Luncani, în scurtă vreme am ajunge la *Poiana lui Mihu*, amplasată pe o ridicătură dominantă. Aici se păstrează baza unui turn construit din piatră de talie, iar la câteva zeci de metri mai spre est, o serie de blocuri fasonate sugerează prezența unei alte construcții asemănătoare. Continuând drumul spre Luncani, la vreo 300m depărtare, pe muchie, în stânga drumului, pe o mică ridicătură, se află resturile

unui alt turn, chiar pe locul unde drumul o cotește spre punctul *La Vămi*.

La est de drumul pomenit, la aproximativ 200m deasupra Pârâului Pietros, se află *Pietrele lui Solomon*. Aici s-au descoperit mai de mult blocuri de calcar fasonate, câteva plinte, ceramică, o bucată de cositor de formă semisferică (în greutate de 7 kg), o statueta de argint masiv reprezentând un leu (lung de 5cm, înalt de 3cm), fixat într-un mâner în formă de cui. Săpăturile din 1986 constată existența a două niveluri. Pe cel inferior, conținând multă zgură, a funcționat probabil, un atelier, iar cel superior, un sanctuar sau chiar două, deoarece plintele descoperite au două diametre diferite, dar, din păcate, imposibil de reconstituit, măcar grafic, pe baza puținelor elemente existente.

Ne vom înapoia acum până ceva mai sus de Curmătura Faeragului, unde o variantă a cărării deviază, coborând ușor spre stânga și conducându-ne în *Poiana Perții*. Aceasta este situată imediat sub Blidaru, în partea de nord-vest a mamelonului. În această poiană se păstrează, bine conservată, partea inferioară a unui turn ridicat în tehnica cunoscută, din blocuri de calcar, având intrarea pe latura de nord-est. Particularitatea construcției constă în dublarea parametrului exterior al zidului cu un alt șir de blocuri, menite a-i spori grosimea și, deci, soliditatea. Partea superioară era continuată, probabil, în lemn, iar acoperișul era din șindrilă. Dimensiunile exterioare ale turnului sunt de 13,35x12,70m, iar grosimea este de 2,50 – 2,70m. În jurul turnului se constată urme de locuire.

De aici, în câteva minute de ascensiune, ajungem sub zidurile cetății *Blidaru*.

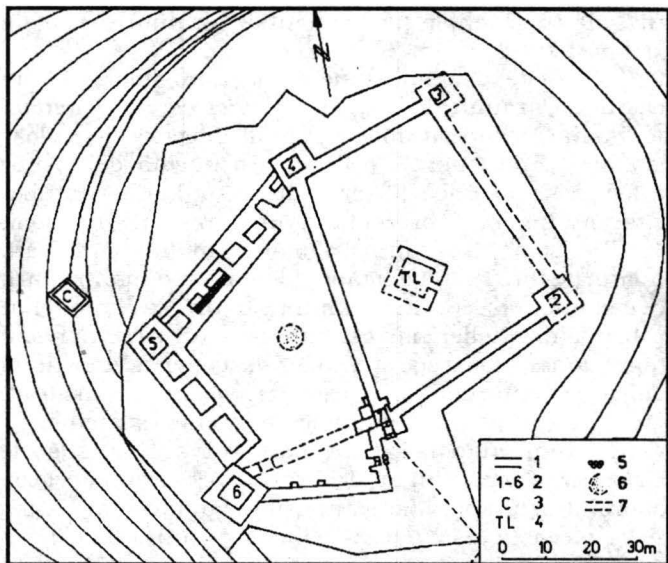

Fig. 7. Planul cetății de la Costești-Blidaru: 1 - zid; 2 - bastioane; 3 - cisternă; 4 - turn locuință; 5 - zid secundar; 6 - vatră; 7 - zid desființat.

Aflată pe mamelonul de pe *Dealul Blidaru* (altitudine 705m), cu o vizibilitate atât înspre Valea Mureșului, cât și spre Grădiștea Muncelului, prin amplasarea și elementele componente ale fortificației, cetatea, cu rosturi pur militare, este cea mai impunătoare lucrare de acest gen din zonă.

Pentru a face propriu terenul unei atare construcții, vârful mamelonului a fost excavat, îndreptat și lărgit, obținându-se suprafețe netede din interiorul cetății;

ceva mai jos, la cota șeii ce-l leagă de dealurile din sud și vest, a fost amenajată o terasă îngustă în suportul zidului de incintă.

Construcția, ale cărei ruine pot fi astăzi admirate, a fost ridicată în două faze.

În prima fază, a fost ridicată incinta dinspre est, de forma unui patrulater neregulat, având latura de sud de 56m, cea de est de 61m, cea de nord de 47m și cea de vest de 65m. La colțuri au fost ridicate patru turnuri patrulatere (vezi planul), notate 1-4 din care turnurile 3 și 4 sunt complet exterioare perimetrului cetății, iar turnurile 1 și 2 sunt parțial cuprinse în acesta. Legătura dintre zidul de incintă și cel al turnurilor este organică, blocurile țesându-se, ceea ce dovedește ridicarea lor deodată.

Intrarea în cetate se făcea prin turnul 1, din colțul sud-vestic. Este vorba despre o poartă *à chicane*: odată dărâmată poarta de lemn, inamicul intrat în turn se izbea de peretele din spate al construcției și era nevoit să cotească spre dreapta, spre o nouă poartă, ce da în cetate. Canaturile porții și colțul exterior al turnului sunt decorate cu profilaturi verticale.

Tot în această fază, a fost ridicat, pe versantul de sud-vest al mamelonului, un turn izolat, pătrat, iar la jumătatea sudică a platoului din interiorul cetății, un turn-locuință pătrat, cu latura de 7,60m și cu ziduri groase de 2m. Intrarea se făcea printr-o ușă de pe latura de sud-est. În câteva blocuri din prima asiză se observă litera „C” incizată, probabil un semn de constructor.

Zidurile tuturor turnurilor, precum și cel de incintă sunt ridicate într-o manieră asemnătoare celei descrise deja: două paramente de blocuri de calcar fasonate pe

cinci fețe, unite între ele prin bârne din lemn, și un emplecton neomogen. Spre deosebire de zidurile de pe Cetățuie, lipsesc butisele, acele blocuri mai lungi ce intrau în emplecton, casetându-l oarecum. Această observație, coroborată cu planul neobișnuit al fortificației, ce a necesitat mari eforturi de amenajare, a condus spre concluzia că la realizarea cetății au lucrat și meșteri greci (în special la elaborarea planului), dar mai cu seamă autohtonii daci, care au dat tehnicii elenistice o interpretare locală, aparte. Cronologic, construcția se datează după domnia lui Burebista.

În faza a doua, a fost construită cetatea II, mult mai cuprinzătoare, înglobând și prima incintă. Acum, turnul izolat (pe plan 6) a fost legat prin ziduri ce porneau spre nord și est. Zidul cu direcția nord (devenit de vest al noii cetăți), lung de 45m, se termină cu un turn (5), de la care pornește un alt zid, lung de 41m, făcând legătura cu turnul 4 al primei incinte.

Săpăturile arheologice au constatat pe latura de sud a cetății o tentativă de unire directă a turnurilor 1 și 6, abandonată însă curând, după ridicarea doar a două mici tronsoane de zid. Până la urmă, dacii au prelungit spre sud latura vestică a primei incinte cu încă 12m, după care, fără a mai construi la acest colț vreun turn, au unit capătul zidului cu turnul 6 printr-un zid lung de 30m.

Poarta de intrare se afla pe latura estică și era flancată în interior de 2 scurte ziduri. Desigur, zidul dintre turnurile 1 și 4, devenit inutil, a fost, în cea mai mare parte, demantelat, blocurile rezultate fiind reutilizate în construcția cetății II.

Pe laturile de nord și de vest ale cetății, de pe fața internă a zidului de incintă, pornesc alte ziduri

perpendiculare pe el, ce întâlnesc în spate un zid care le unește, formând astfel încăperi din piatră locală – plăci de micașist sumar fasonat, alternând cu blocuri de calcar – legată cu pământ, apareiajul zidului amintind oarecum de tabla de șah. Încăperile cuprinse între ziduri aveau la bază un spațiu de depozitare a proviziilor, iar sus erau adevărate „cazemat”, prevăzute cu platforme pe care puteau fi instalate mașini de război. Înălțimea estimată a zidului de incintă în acest sector era de 5-6m.

În sectorul dintre turnurile 4 și 5, partea mai apropiată de acesta din urmă nu are decât trei asize, ridicate în tehnica cunoscută. Blocurile din asiza superioară au pe fața de sus, spre marginea interioară, o bordură de 5-10cm, anume cioplită, ce dovedește continuarea zidului în sus într-o altă manieră. Pe latura de sud a cetății, cea lipsită de „cazemat”, se observă două scurte ziduri interioare perpendiculare pe cel de incintă. În cetate au fost descoperite resturile unor barăci de lemn, adăpostul garnizoanei de aici.

Datarea fazei a doua de construcție este târzie, foarte probabil anterioară celui de-al doilea război cu romanii, graba pregătirii acestei confruntări explicând și inovațiile constructive ce se abat de la regulă.

Una dintre construcțiile cele mai interesante, unicat în lumea dacică, se află ceva mai jos de turnul 5, pe pantele dealului, în afara zidurilor cetății. Este vorba despre cisterna ce asigura necesarul de apă, indispensabilă mai ales în caz de asediu. Desigur, ideal ar fi fost dacă aceasta s-ar fi găsit chiar în interior, ceea ce era însă posibil, din cauza cotei mai joase a izvorului, care, printr-o conductă de teracotă, o alimenta.

Cisterna, măsurând în interior 8x6,20m, avea, de la pardoseală până la începutul bolții, o înălțime de 4m. Laturile lungi au fost dublate, zidul interior constituind suportul pentru bolta alcătuită din blocuri de calcar fasonate. Pereții interiori au fost acoperiți cu o tencuială groasă conținând var, nisip și sfărâmituri de cărămidă (*opus signinum*). Când aceasta a devenit permeabilă, întreaga cisternă a fost rezidită în interior și acoperită cu straturi succesive de tencuială, ultimul, tot în *opus signinum*, asigurându-i impermeabilitatea. Este vorba de un sistem de construire bine cunoscut în lumea romană, recomandat de Vitruvius, fapt care îndreptățește concluzia că instalația a fost ridicată de un (sau sub îndrumarea unui) meșter venit din Imperiul Roman.

Pe lângă calea de acces de pe Faerag, la Blidaru se putea ajunge și dinspre est, urmând văile micilor pâraie ce izvorăsc din dealuri sau din muchiile laterale ale acestora. Drumul era însă mult mai anevoios, așa că nu a fost prea folosit în antichitate, dar posibilitatea accesului unui eventual inamic a fost luată în considerare și s-au făcut amenajări speciale spre a preîntâmpina acest lucru.

Pornind din fața cabanei turistice de la Costești, în amonte pe Apa Grădiștii, după aproximativ 550m, ajungem la confluența pe stânga cu Pârâul Chișetoarei. Pe malul stâng al *Văii Chișetoarei*, aproape de vărsarea în Apa Grădiștii, pe prima terasă ce se ridică deasupra apei, a existat un turn cu baza de piatră, de formă pătrată (11x11m), astăzi complet demantelat de localnici. Urmând firul acestui pârâu, după aproximativ 100m ajungem la o mică terasă, pe care s-a descoperit, în 1943, o cisternă dacică dintre cele mai interesante.

Cisterna a fost săpată în stâncă până la peste 3m adâncime. Puțul patrulater, cu laturile de 3,05x2,95m în interior, era căptușit cu grinzi groase de stejar, prinse cu cele două capete în stâlpii puternici de la colțuri, care aveau pe două laturi jgheaburi în care îmbinau grinzile. Spre a se evita prăbușirea, pereții erau sprijiniți de patru grinzi transversale. Pe latura de vest se afla o deschizătură în îngrăditură și un bloc de piatră care servea drept prag. Pe fundul cisternei s-au găsit resturi ceramice dacice, un vas de lut aproape întreg și două de bronz, scăpate, desigur, de cei ce scoteau apa. Acoperișul era din șindrilă, câteva fragmente păstrându-se pe fundul cisternei. Umiditatea solului din preajmă a permis conservarea relativ bună a cisternei, astăzi păstrată la Muzeul de Istorie din Cluj-Napoca.

Pe malul stâng la pârâului, aproape de izvoare, se păstrează, prost conservate, ruinele unui alt turn patrulater.

Muchia Chișetoarei se cheamă versantul ce mărginește spre sud pârâul cu același nume. Pe culmea acestuia se observă mai multe amenajări terasiere, trei dintre ele adăpostind resturile unor turnuri pătrate de dimensiuni mijlocii.

Un alt afluent al Apei Grădiștii, izvorând tot de sub Blidaru, se află în amonte de Pârâul Chișetoarei și se numește *Pârâul lui Todirici*. Ceva mai jos de confluența sa cu Apa Grădiștii, a existat un turn izolat, complet distrus cu ocazia construirii liniei ferate forestiere, azi la rândul ei demontată. La aproximativ 70m în amonte, s-a aflat un alt turn, și el afectat parțial de lucrările de terasament. Blocurile de la baza turnului sunt mai mici decât de obicei. Prin apropierea sa trecea drumul antic spre Sarmizegetusa.

Muchia lui Todirici, paralelă cu pâraul cu același nume, pe malul său stâng, are cinci terase amenajate, încă necercetate. Pe cea superioară, din apropierea Blidarului, se află resturile unui turn.

Curmătura Tocaciului este numele unei terase mari, aflate în stânga Apei Grădiștii, parțial tăiată la construirea căii ferate. Într-un sondaj superficial s-a descoperit ceramică dacică și un mic vas de bronz, dar se presupune existența aici a unui turn.

Continuându-ne ascensiunea de-a lungul Apei Grădiștii, pe malul drept al acesteia, printr-o ascensiune anevoioasă, se poate ajunge pe înălțimea *Prisaca* (1219 m altitudine). Aici se observă o circumvalație de aproximativ 300x100 – 120m, neregulată și aplatizată pe latura sud-estică, cu șanț interior. Valul era ridicat din pietre și pământ, fiind suprapus de o palisadă din lemn de brad. În sondajele efectuate s-a descoperit un fragment ceramic Latène, ce pledează pentru atribuirea etnică a acestei fortificații dacilor; nu este însă exclus ca ea să fi fost ridicată și de romani, un singur ciob fiind prea puțin pentru a ne da certitudini.

Pe malul stâng al *Pârâului Scurtele*, un afluent din dreapta al Apei Grădiștii, s-au descoperit, în două rânduri, tuburi de teracotă aparținând unui apeduct dacic.

Ajungând la Valea Rea și urcând puțin pe ea, ajungem la confluența cu Pârâul Arsurilor, în punctul *Arsuri*. Într-o poiană de aici s-a descoperit o locuință dacică.

Între cele două puncte anterior pomenite se află *Poiana din jos de la Căprioarele*, unde se descoperă, cu ocazia lucrărilor agricole, ceramică dacică și piroane de fier.

Urcând pe *Valea Rea*, după aproximativ 2 km. pe malul stâng, cu ocazia construirii unui drum forestier, s-au descoperit resturile unei locuințe dacice, fragmente ceramice și câteva unelte de fier risipite de descoperitori.

Mai sus cu încă 2 km. spre est, se ajunge la o stâncă numită *Piatra Bodii*, deasupra izvorului Pârâului Bodii. În această stâncă se află o peșteră destul de spațioasă, cu două ieșiri și cu un gang lateral spre sud, necercetată încă de arheologi.

Înainte de a intra în satul Grădiștea de Munte, în stânga Apei Grădiștii, se află un mamelon cu vârful aplatizat, numit *Lupoala*. Aici, după afirmațiile localnicilor, s-au descoperit, în mai multe rânduri, fragmente ceramice și monede de argint „cu cap și scrisoare”.

Ceva mai la sud, pe *Dealul lui Bogdan*, unde sunt mai multe terase, s-au descoperit resturile unor locuințe dacice.

Spre vest de Lupoala se ridică *Vârful Alunului*, terasat pe pantele de nord-est. Pe aceste terase s-au descoperit pietre arse, cărbune, chirpici și ceramică dacică.

În spatele bisericii din sat s-a descoperit întâmplător un depozit de unelte dacice, din care s-au recuperat trei sape și un topor.

După afirmațiile localnicilor, în *Poiana Frasinului*, la sud-vest de școala din Grădiștea de Munte, s-au descoperit fragmente ceramice, probabil dacice.

La confluența Apei Grădiștii cu Valea Anineșului se înalță, între aceste văi, *Dealul Măgureanului*, terminația unui picior prelung orientat est-vest, coborând din Muncel pe la nord de Fețele Albe și ajungând până în

centrul satului Grădiștea de Munte. Pe mai multe terase antropogene practicate în pantele sale s-au descoperit lipitură de perete arsă, cărbune, fragmente ceramice provenind din locuințe dacice. Spre sud, pe un mic mamelon, se observă conturul unui turn de dimensiuni mijlocii.

Dealului Măgureanului îi urmează, spre Muncel, *Dealul Muncelului*. Parcurgând cărarea ascendentă, se observă, de-o parte și de alta a acesteia, ca și pe terasele succesive, numeroase urme de locuire dacică, mai multe chiar decât dovezile de locuire modernă. Vom menționa fugitiv puncte, începând cu cele mai apropiate de piciorul dealului și continuând spre vârf.

Dealul Popii, este o mică ramificație înspre Apa Grădiștii. Acolo, pe o terasă spațioasă, s-au aflat chiar la suprafață numeroase fragmente ceramice dacice. Ceva mai sus se află *Cioaca lui Alexandru*, unde s-au descoperit urme care au dus la presupunerea existenței în anticitate a unui turn.

Câteva sute de metri mai departe, pe *Dealul lui Rujoii*, în dreapta cărării, pe o terasă s-au găsit urme de locuire dacică.

Cu aproximativ 200m înainte de ramificația cărării spre casa pădurarului, pe o terasă, s-au descoperit blocuri mici de calcar, lipitură de perete arsă și fragmente ceramice, provenind dintr-un turn sau locuință. În fața acestui punct, pe panta dealului, se află un izvor ce a fost folosit și de către daci, dovadă tuburile de teracotă *in situ*, orientate nord-sud. Imediat după bifurcația pomenită, se află două terase cu resturi ceramice. În grădina pădurarului, care se întinde pe o terasă amenajată din antichitate, se întâlnesc, de asemenea, resturi ceramice.

Continuându-ne drumul cu încă aproximativ 600m spre Muncel, ajungem în punctul *La Arsuri*, loc de sub care izvorăște Pârâu Arsurilor sau Pârâul lui Hârban. Aici s-au descoperit alte conducte de teracotă, care pot să aparțină tot sistemului de aducție înainte menționat.

Pe dreapta Pârâului Arsurii, la 250 m în amonte de confluența acestuia cu Apa Grădiștii, se află *Terasa Hirban*, unde s-a cercetat sistematic o locuință patrulateră, cu piatră la baza pereților de lemn; inventarul era compus din ceramică și material de construcție din fier. Deasupra acestei terase, precum și pe stânga Pârâului Arsurii, se semnalează alte terase cu urme de locuire.

Tot din centrul satului Grădiștea de Munte, de pe partea dreaptă a Văii Anineșului, începe ascensiunea pe coasta însoțită, plină de terase largi, locuite în bună parte și acum, a Vârtoapelor. Numele și-l datorește acest versant sud-vestic de la culmea Vârtoapelor, stâncoasă și înaltă, ce înconjoară poienele din vale în formă de amfiteatru, ferindu-le de vânturile de nord și făcându-le prielnice locuirii.

Pe una din aceste terase, ceva mai joasă și adâncită, sugestiv numită *Groapa*, s-au descoperit mai multe elemente ale unei conducte de teracotă, care pornește de pe *Dealul lui Cocoș*, urmează versantul de vest al acestuia și continuă neîntrerupt, pe o lungime de 400m, până în șaua dintre cele două puncte mai sus pomenite. Diametrul conductei este de 9,5cm. În două puncte de-a lungul traseului au fost descoperite elemente de teracotă destinate aerisirii apei. Până nu de mult,

conducta a funcționat, fiind folosită pentru aducția apei necesare gospodăriilor din Groapă. Tot pe Dealul lui Cocoș a fost identificat un tronson dintr-o altă conductă, care urmează versanții de sud și vest spre a alimenta construcțiile de pe câteva terase special amenajate aici. Pe una din cele de pe versantul sudic (cea mai joasă) s-au descoperit câteva blocuri de calcar, probabil temelia unui turn.

Partea mai înaltă a Vârtoapelor, numită de localnici *Sub Cununi*, tocmai datorită cununii stâncoase ce o înconjoară, cuprinde mai multe terase, în parte antropogene. Pe prima din terasele de aici, cea mai de vest, se păstrează ruinele unei construcții romane, constând din ziduri cu mortar, țigle și cărămizi. Încă la mijlocul secolului trecut, aici au fost descoperite câteva înscricțiuni (CIL, III, 1415, 1416), precum și peste 500 de denari romani republicani. Este așezarea romană cea mai apropiată de zidurile capitalei statului dac, al cărei nume însă nu s-a păstrat, dar despre care s-a presupus a fi anticul *Ranisstorum*.

Pe terasele aflate în apropierea acestor ruine, s-au descoperit urme de locuire dacică, iar chiar pe *Culmea Vârtoapelor* se află o întinsă așezare dacică, între cotele 931-936.

Întreaga culme a Vârtoapelor, stâncoasă, calcaroasă este împânzită de mici grote care, uneori, iau aspectul unor peșteri de dimensiuni mai modeste. Pe micile platouri de la gura câtorva au fost descoperite fragmente ceramice dacice.

La confluența Pârâului Pustâiosu cu Apa Grădiștii, spre sud-vest, se înalță un bot de deal numit *Pustâiosul*.

Cam pe la mijlocul versantului dinspre Apa Grădiștii se află mai multe terase amenajate de daci, cu urme de locuire. Una dintre ele a fost cercetată, pe ea descoperindu-se vestigiile unei impozante locuințe, cu încăperi concentrice. Încăperea centrală era patrulateră, celelalte două, ce o cuprind, fiind poligonale. Bazele zidurilor încăperilor erau formate din blocuri de calcar și de andezit; intrarea se făcea peste niște praguri de asemenea din calcar. În continuare, pereții erau înălțați din lemn și lipiți cu lut. Planul acesta complicat a fost folosit ca argument pentru definirea caracterului „sacru” al construcției. După părerea noastră, însă, avem de-a face cu o construcție cu caracter laic, cu inventarul obișnuit locuințelor bogate din așezarea civilă de la Sarmizegetusa Regia. Din acest inventar fac parte mai multe categorii ceramice, inclusiv chiupuri, un variat și numeros material din fier, unelte de fier etc. Într-un sondaj efectuat pe platoul Pustâiosului s-au descoperit fragmente de chiupuri roșii.

Continuându-ne drumul de-a lungul Apei Grădiștii ajungem la confluența acesteia cu *Gerosul*, un afluent din stânga. Urmând Valea Gerosului, la început destul de largă, se observă lesne, pe partea stângă, o serie de terase artificiale de dimensiuni medii. Pe patru dintre acestea s-au descoperit, cu prilejul unor sondaje, resturi din lipitura locuințelor, podine, ceramică dacică.

La mai puțin de 1 km în amonte față de Gerosul, Apa Grădiștii primește cel mai important afluent al său – Valea Albă. Aceasta limitează (NV) Dealul Grădiștii, a cărui parte opusă este scăldată de Apa Grădiștii. Ambele văi sunt accesibile putând fi străbătute, după dorință, de cei ce vor să ajungă sub zidurile Sarmizegetusei.

2. VALEA ANINEȘULUI – VÂRFUL LUI HULPE – CEATA – BRUSTURELUL – COSTEȘTI (CABANĂ)

Traseul acoperă o zi întreagă, pentru că sunt de parcurs peste 20km. încât îl recomandăm doar celor obișnuiți cu drumețiile. Eforturile cerute de urcușul anevoios, mai ales pe prima treime a lui, sunt răsplătite însă de peisajul variat și încântător.

Se pleacă de la școala din Grădiștea de Munte, urmând drumul pe la malul Văii Anineșului (pe unele hărți apare, eronat, cu numele Valea Arieșului) până la confluența cu Pârâul Gârbavului. Pe această distanță itinerarul poate fi parcurs cu mașina.

Cam la jumătatea distanței, în Valea Anineșului se varsă *Valea Mică* și în stânga ei (deci la est) se ridică Dealul Anineșului, udat pe versantul de est de aceeași Vale a Anineșului. Chiar lângă vărsarea Văii Mici, pe pantele apusene ale Dealului Anineșului, se află două terase cu urme de locuire dacică, foarte probabil câteva gospodării cu nelipsitele construcții complementare din jurul lor.

Ajungând la confluența Văii Anineșului cu Pârâul Gârbavului, pe o terasă înaltă a celei dintâi, se văd și astăzi la suprafața solului blocuri fasonate de calcar, cărămidă arsă și nelipsitele fragmente ceramice, toate indicii ale prezenței acolo a unui turn cu ziduri din blocuri de piatră în partea inferioară, continuate în cărămidă. Aproape de el, anume în fața vărsării *Pârâului Gârbavului*, apoi la sud de ea, pe două terase suprapuse și la circa 200-300m în amonte de confluența pâraielor amintite s-au găsit urmele unor locuințe dacice.

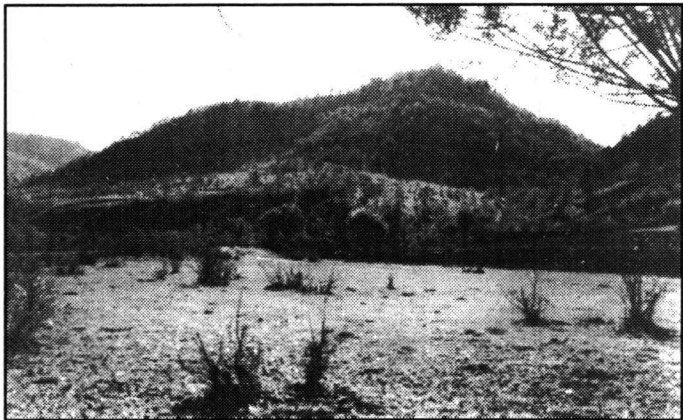

Fig. I - Dealul „Cetățuia” de la Costești.

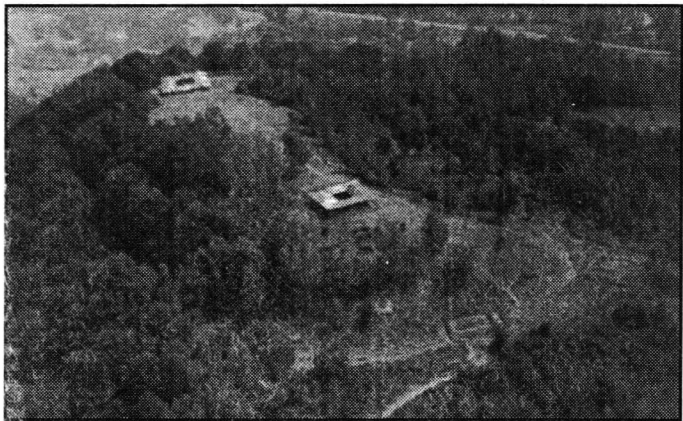

Fig. II - Cetatea de la Costești - vedere aeriană.

Fig. III - Costești Blidaru - vedere aeriană.

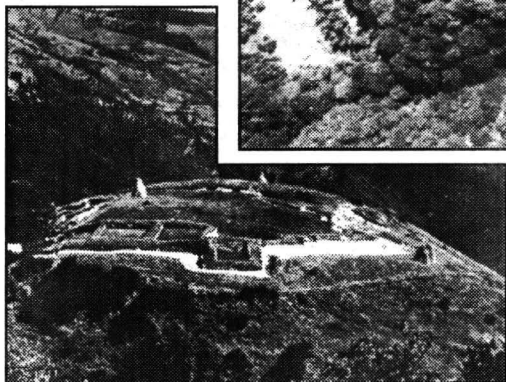
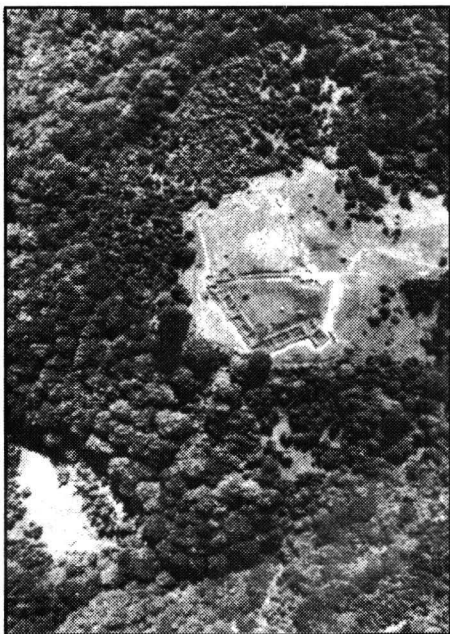

Fig. IV - Cetatea de la Costești Blidaru.

Fig. V - Costești Blidaru - Zid cu încăperi adosate.

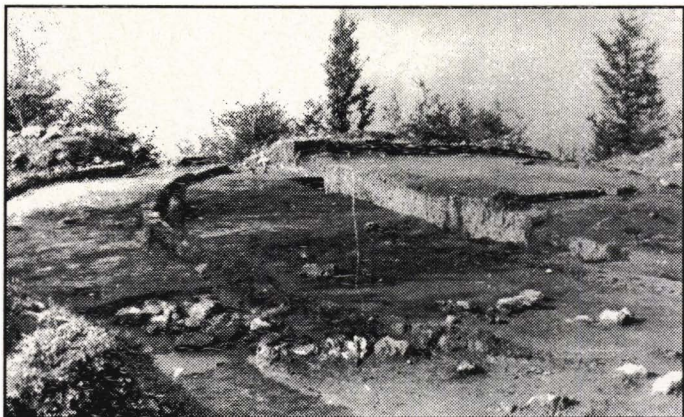

Fig. VI - Fețele Albe - locuința circulară.

Fig. VII - Cetatea de la Piatra Roșie - vedere generală.

Fig. VIII - Sarmizegetusa Regia - Zidul cetății.

Fig. IX - Sarmizegetusa Regia - Zid roman cu materiale refolosite.

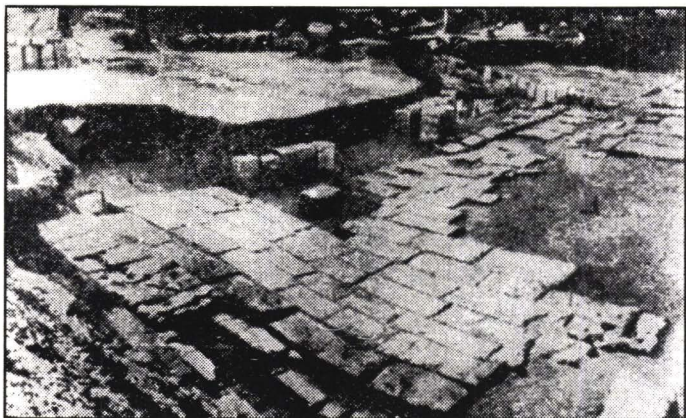

Fig. X - Sarmizegetusa Regia - piața pavată.

Fig. XI - Sarmizegetusa Regia - Turnul pentagonal al zidului exterior de susținere a terasei a XI-a.

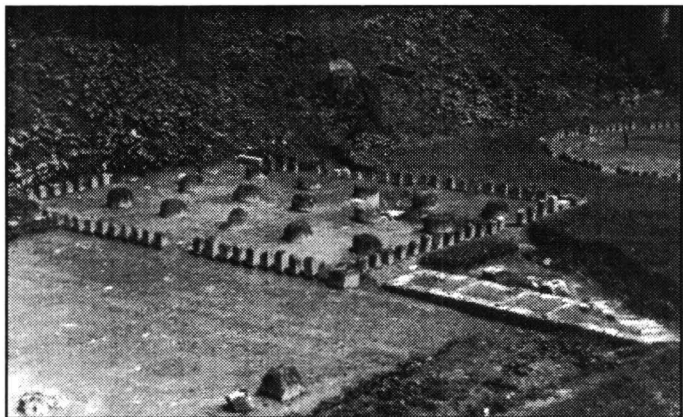

Fig. XII - Sarmizegetusa Regia - Sanctuarul patrulater de andezit de pe terasa a XI-a.

Fig. XIII - Sarmizegetusa Regia - Sanctuarul mic de calcar de pe terasa a XI-a.

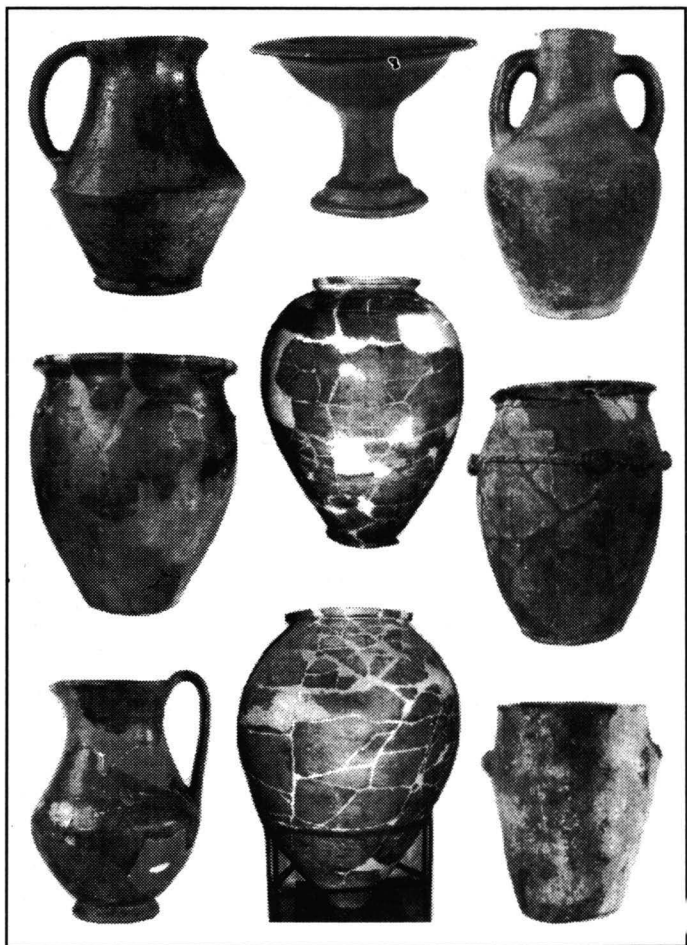

Fig. XIV - Ceramică dacică.

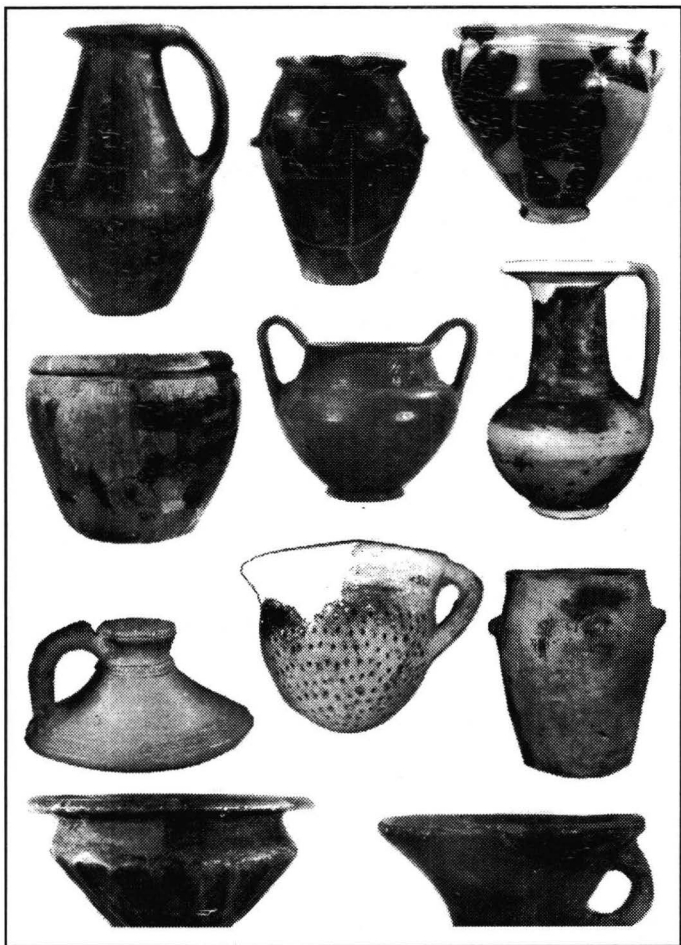

Fig. XV• – Ceramică dacică.

Fig. XVI – Sarmizegetusa Regia – depozit de unelte – terasa a VIII-a.

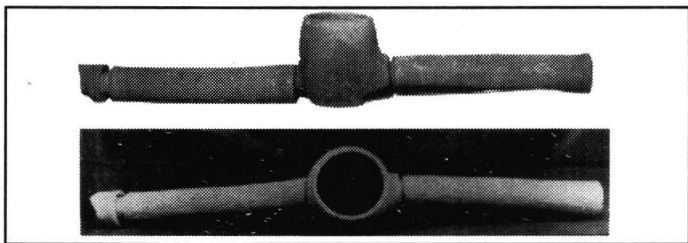

Fig. XVII – Grădiștea Muncelului „Dealul lui Cocoș” – conductă cu decantor,

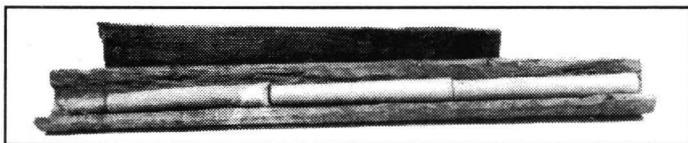

Fig. XVIII – Sarmizegetusa Regia „Tău” – conductă de teracotă.

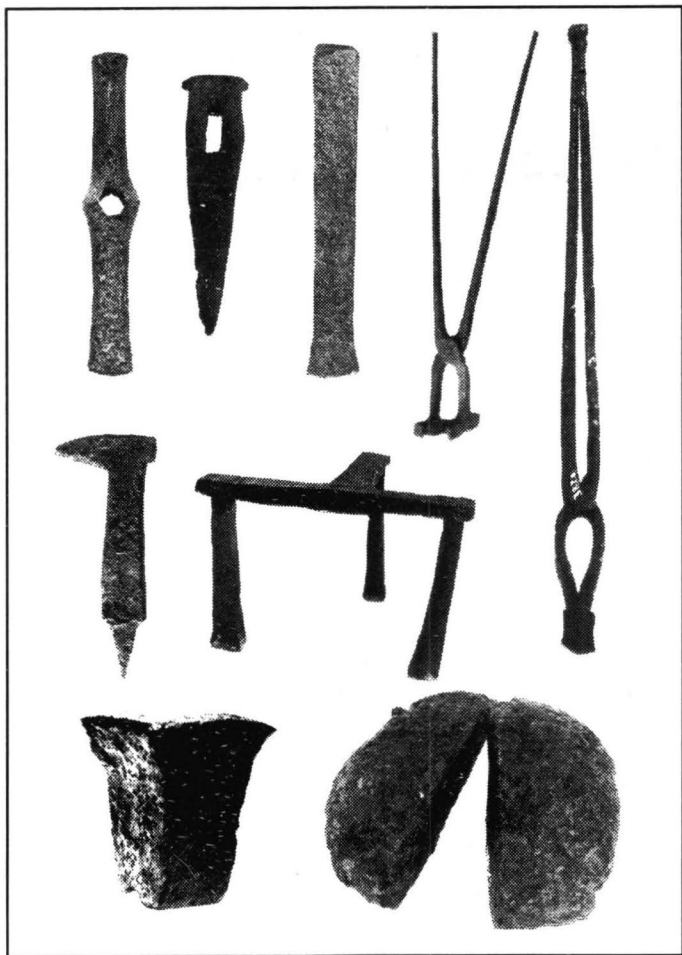

Fig. XIX - Unelte de fierărie.

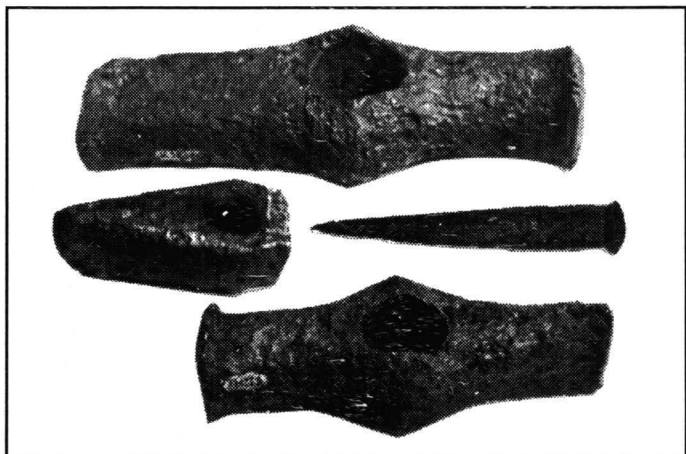

Fig. XX - Unelte de minerit.

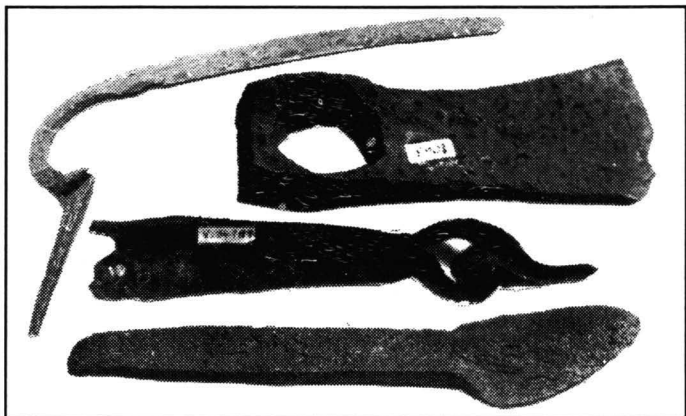

Fig. XXI - Unelte agricole.

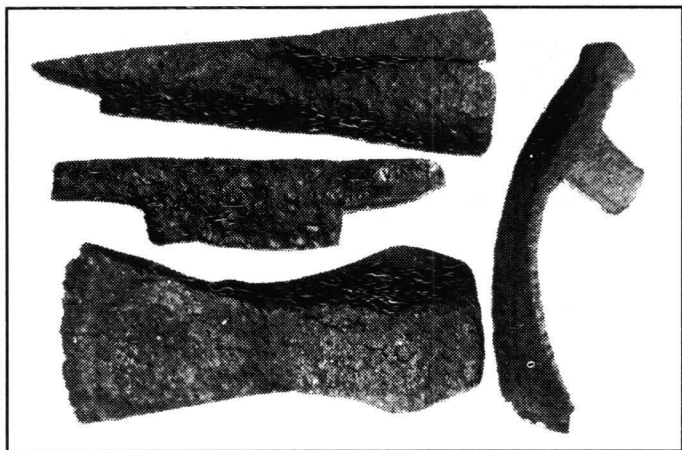

Fig. XXII - Unelte de tâmplărie

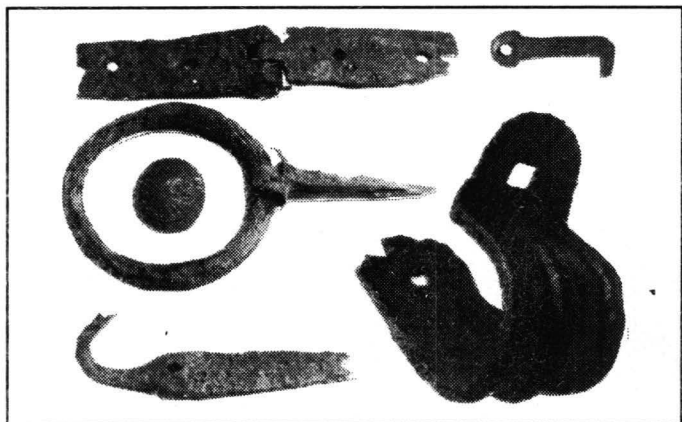

Fig. XXIII - Piese metalice folosite la construcții

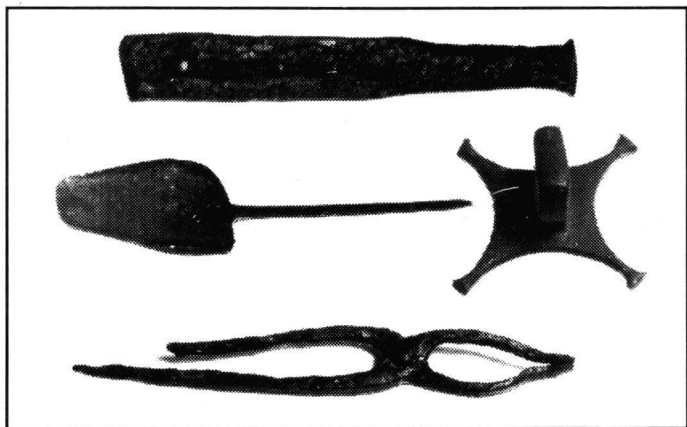

Fig. XXIV - Unelte de bijutier.

Fig. XXV - Obiecte de podoabă.

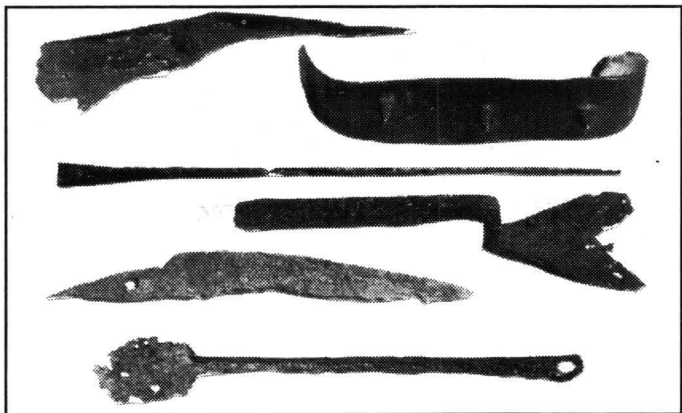

Fig. XXVI - Obiecte metalice de întrebuințare curentă.

Fig. XXVII - Butelie de sticlă.

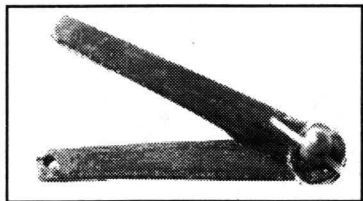

Fig. XXVIII - Compas tip „pantograf”.

Fig. XXIX – Piesă de ornament din argint, reprezentând o leoaică.

Fig. XXX – Monede dacice (avers-revers)
1. Tip Hunedoara; 2. Koson.

Urmând în amonte Valea Anineşului, chiar în locul unde primeşte apele Pârâului Prelucilor, pe stânga ei, se deschide *Lunca Nastii*. În luncă şi pe terasele din apropierea ei, în antichitate, se ridica un alt grup de locuinţe dacice.

În spatele confluenţei (deci la nord de ea) Văii Anineşului cu Pârâul Prelucilor se înalţă mamelonul impunător al Vârfului lui Hulpe (902m). Urcând spre vârf pe versantul de est ne întâmpină o terasă cu urmele unui turn sau ale unei construcţii civile (o gospodărie obişnuită); la nord de ea se află încă una, cu descoperiri similare. Pe măsura apropierii de cota maximă a mamelonului, terasele cu urme de locuire antică se înmulţesc, iar chiar în jurul vârfului, netezit de nivelarea din vechime, se ridicau zidurile cetăţii dacice de aici. Numeroase blocuri de calcar căzute pe pante indică existenţa unor ziduri puternice, construite în tehnica obişnuită, încă neatinse de hârleţul arheologului.

Cetatea de pe platoul Vârfului lui Hulpe avea menirea de a bara drumul de acces spre Sarmizegetusa, care urca pe Valea Sibişelului şi prin actualul sat Măgureni. Pe traseul tocmai menţionat urcă, astăzi, un drum forestier până mai sus de Măgureni.

De la Vârful lui Hulpe în continuare panta urcuşului devine mai domoală. Urmând creasta principală, mai întâi cu direcţia nord, apoi spre nord-vest, se ajunge la *Comărnicele Cetei* (1178m). Pe două terase din apropierea vârfului, acoperit acum de vegetaţie abundentă, s-au găsit urme de locuire antică (fie turnuri, fie, mai degrabă, construcţii gospodăreşti).

Cărarea de creastă lasă în stânga Pârâului Prelucilor şi, la vest de el, *Dealul Anineşului*, uşor de recunoscut

grație culmii lui cu trei vârfuri. Pe culme, dar la începutul versantului de est, se află un turn de mari dimensiuni, cu ziduri din blocuri de calcar și în jur cu numeroase fragmente ceramice.

Aproximativ vizavi de turnul de pe Vârful lui Hulpe, tot pe versantul dinspre Pârâul Prelucilor, s-a găsit întâmplător pe o terasă o piatră de andezit fasonată, cu destinație necunoscută, iar pe versantul dinspre Valea Mică, la *Râpa cu Galbeni*, la începutul secolului al XIX-lea, s-a descoperit un tezaur de monede de aur Lysimach, de la care provine, probabil, actualul toponim.

Revenind la Comărnicele Cetei și urmând aceeași cărare de creastă, se ajunge la *Curmătura Comărnicelelui Cetei*, unde pământul ars și cărbunele descoperite într-un mic sodaj indică existența unei construcții. Continuând marsul pe cărare, aceasta lasă în urma ei vârful Ceata (1237m).

Pe *Fața Cetei*, deci pe versantul de sud, înșorit, se înșiră, dispuse pe patru-cinci etaje, circa 40-50 de terase antropogene, unele lungi de 100-150 m, toate locuite în antichitatea dacică. Sondaje superficiale au dus la descoperirea de fragmente ceramice (inclusiv unul pictat), obiecte de fier, pământ ars, cărbune. Marea așezare de aici, la fel ca și Cetatea de pe Vârful lui Hulpe, nu a fost încă investigată, dar mulțimea și mărimea teraselor demonstrează că ea face parte din categoria acelor compacte, dezvoltată pe seama resurselor din apropiere (minereuri de fier). Din punctul de vedere al importanței și mărimii, așezarea de pe terasele Feței Cetei pare să urmeze imediat după Sarmizegetusa. Tot pe Ceata se semnală și o fortificație, dar verificările făcute acolo nu au reușit să o identifice.

La sud-vest de Ceata și la sud-est de Brusturelul, pe una din ramificațiile crestei principale urmată până aici, se află punctul cunoscut cu numele de *Bordul*. *Sub Bordul* sau *Șesurile de sub Bordul*. Ultimul toponim indică existența celor cinci-șase terase, cel puțin parțial antropogene, pe care s-au descoperit resturile unor construcții gospodărești dacice: lipitură de perete arsă, cărbune, probabil o piesă de râșniță și fragmente ceramice, unele databile în a doua jumătate a secolului I e.n..

Coborârea de la Bordul spre Vârtoape – Grădiștea de Munte nu este recomandabilă, din pricina culmilor abrupte și numeroase, încât este de revenit la cărarea de creastă care, de la Ceata, are direcția vest-nord-vest, lasă la stânga vârful mai înalt al Brusturelului (1331m), trece peste cel de al doilea, mai scund (1242m), de unde, urmând direcția nord-vest, se îndreaptă spre Prisaca, cu fortificația ei de acum cunoscută. De la Prisaca înainte, principalul drum de plai coboară pe direcția generală nord spre Beriu cu ramificații către toate satele de pe Apa Grădiștii (Orașului, începând de la Costești) și spre Sibișel, iar altul, secundar (pe alocuri doar ceva mai lat decât o cărare), cotește spre vest-sud-vest și ajunge în spatele cabanei turistice de la Costești. De la al doilea vârf al Brusturelului până la Prisaca suișurile și coborâșurile sunt abia simțite, iar de la Prisaca spre cabana Costești coborârea e continuă.

3. LUNCA GRĂDIȘTII – DEALUL GRĂDIȘTII (SARMIZEGETUSA)

Piciorul Muncelului, cunoscut în literatură arheologică cu numele de Dealul Grădiștii, se înalță

imediat în spatele confluenței Văii Albe cu Valea Godeanului și continuă pe direcția generală vest-est până la Muncel. La poalele lui curg apele pâraielor amintite, primul la nord, celălalt la sud și vest.

Accesul pe Dealul Grădiștii, purtătorul ruinelor Sarmizegetusei, este posibil prin mai multe părți, dar punctul de plecare rămâne aceeași Luncă a Grădiștii (cota 635). Astăzi, două drumuri forestiere urmează în amonte Valea Albă și Valea Godeanului.

Primul dintre ele, cu pantă mare, a fost croit prin sălbatica Vale Albă și nu rareori, mai ales la începutul primăverii, dar și peste vară, în perioadele cu precipitații abundente, este inundat, pe alocuri rupt și spălat de apele vijelioase ale pârâului. După 3 km, drumul se ramifică: cel din stânga face o curbă strânsă, urcă abrupt pe Fețele Albe și ajunge la Muncel, iar cel din dreapta, lung de 1 km, ajunge la poarta de vest a cetății antice (cota 950), de unde continuă spre zona sacră a Sarmizegetusei (încă de dinainte de poarta cetății accesul cu autovehicule este interzis); o cărare desprinsă din el pătrunde pe aceeași poartă în cetate, o traversează și coboară tot în zona sacră.

Al doilea drum, tot forestier, foarte rar cu stricăciuni din pricina viiturilor, urcă pe mai largă Vale a Godeanului, lăsând pe dreapta Valea Largă, Valea lui Brad și Valea Tâmpului (5 km). De la gura Tâmpului se bifurcă, o ramură urmând firul Tâmpului, cealaltă continuând pe Valea Godeanului în sus încă 1 km. În acest punct, în Valea Godeanului se varsă un pârâiaș cu albia mult adâncită în coasta masivului. Vizavi de vărsarea sa se ridică o terasă, singura înaltă de până aici pe Valea Godeanului. Cărarea care duce spre ruinele antice

incepe chiar în dreapta pârașului amintit și, după un urcuș anevoios de o jumătate de oră, ajunge în marginea de jos a zonei sacre a Sarmizegetusei (cota 900). Din loc în loc și mai ales în treimea superioară a traseului cărării se văd blocuri de calcar prăvălite din zidurile de susținere a teraselor zonei sacre.

Tot la Sarmizegetusa se poate ajunge pe cărarea și apoi pe plaiul de pe Fețele Albe, care urcă până sub Muncel (vârful are cota 1565m), de unde coboară pe prima muchie din dreapta o altă cărare, care duce în zona sacră a orașului antic. Sau se poate continua cu o mașină drumul forestier de pe Valea Albă până la Muncel, de unde se coboară pe aceeași potecă.

Până în urmă cu câțiva ani, o altă cărare urca pieptiș din Lunca Grădiștii botul abrupt, dar scurt la Dealului Grădiștii și apoi, mai mult pe creastă decât sub ea (pe versantul de sud), ajungea la poarta de vest a cetății. Astăzi, ea este năpădită de un fâget atât de des, încât pe unele porțiuni este imposibil de trecut, iar ocolirile, tot prin fâget făcute, duc nu rareori la pierderea cărării și așa greu vizibilă din pricina abandonării ei de către păcurari și muncitorii forestieri care, firește, preferă drumurile mai lesnicioase, amintite mai sus.

Drumurile antice, cu o excepție, aveau cu totul alte trasee. Cel principal urca șerpuind botul abrupt al Dealului Grădiștii și apoi străbătea treimea superioară a versantului sudic (lung de peste 4 km), cu suișuri domoale, din terasă în terasă, prin „cartierul” de vest al Sarmizegetusei până mai jos de actuala poartă de vest a cetății, de unde forma o buclă: una din ramuri

mergea spre cetate, apoi pe lângă zidul de sud al fortificației dacice (deci în stânga actualei cărări din cetate) și cobora în zona sacră; cealaltă era ceva mai jos de actualul drum și ajungea în același loc (o porțiune a ei este perfect vizibilă la nord-est și mai jos de baia romană). Din marginea de nord-nord-est a zonei sacre drumul continua în aceeași direcție, tot în pantă domoală, traversa pârâul Strâmtosul și străbătea „cartierul” de est al Sarmizegetusei. De-a lungul traseului său, drumul traversa mai multe pârâie cu debit mic, dar aproape constant. Adâncimea neglijabilă a albiei lor nu necesita construirea de poduri peste ele, încât erau trecute prin vad.

Începând din Lunca Grădiștii și până lângă zidul sudic al cetății dacice, ca de altminteri și ramura de sud a buclei sale, drumul era pavat cu piatră locală; ramura de nord, lată de 4m, avea pavajul din lespezi de calcar și câte o bordură din blocuri de calcar pe fiecare parte. Cele două borduri din tot atâtea asize de blocuri susțineau talpa și stâlpii de lemn pe care se sprijinea acoperișul din șindrilă al drumului. La extremitatea de vest-sud-vest a zonei sacre drumul acoperit se bifurca: o parte spre terasa a X-a din zona sacră, iar cealaltă cobora în piațeta pavată tot cu lespezi de calcar până lângă marele sanctuar circular de pe terasa a XI-a. Astăzi, din tronsonul drumului pavat cu lespezi de calcar și mărginit de borduri este vizibilă doar porțiunea care coboară de la actuala poartă de est a cetății spre zona sacră și extremitatea piațetei de lângă marele sanctuar circular; celelalte porțiuni sunt acoperite cu pământ pentru a le proteja de acțiunea distructivă a apei provenite din precipitații.

Ajunși aici cu explicațiile este necesară o lămurire pentru cititor. Mai sus s-au pomenit terasele a X-a și a XI-a, încât, pentru orientare, trebuie menționat sistemul de numerotare a lor și precizat locul aceloră despre care se va vorbi în continuare. Numerotarea a început (vezi planul cetății și al zonei sacre de la Sarmizegetusa) cu terasa I, situată în jurul punctului cu altitudine maximă (1000m) din cetate; și următoarele patru se află în interiorul zidurilor ei. Treasa a VI-a este situată la sud de cetate (aceasta cu termele romane), următoarea la vest de cetate, iar terasele VIII – XI la nord-est de cetate; pe ultimele două s-au construit toate sanctuarele cercetate și cunoscute până acum la Sarmizegetusa. Terasele din zona civilă a așezării antice au primit mai ales nume legate de particularitățile descoperirilor făcute pe ele.

Revenind la drumul antic principall este de adăugat că avea nenumărate ramificații care făceau legătura cu terasele situate mai sus sau mai jos de el. Unele dintre ramurile sale erau pavate cu piatră locală și, adesea, în porțiunile cu pantă mare, erau amenajate scări de piatră și de lemn. Sigur se adăugau cărările, cu traseu mai scurt decât al ramificațiilor drumului, dar ele sunt imposibil de depistat pe cale arheologică.

Altă ramură a drumului antic urca pe Valea Godeanului, cam pe traseul drumului forestier de astăzi. Ajunsă la poalele pantei de sub zona sacră, se împărțea în două. Cea din stânga suia spre sanctuare și pe ea au fost transportate multe dintre elementele componente ale construcțiilor, cum demonstrează acelea descoperite pe tronsonul din apropierea zonei sacre. Cealaltă mai continua, cam jumătate de km, pe Valea Godeanului

în amonte și apoi cotea tot la stânga, ajungând, după nenumărate serpentine, croite în versantul de sud-vest al Pârâului Strâmtosul, la construcțiile „cartierului” de est al Sarmizegetusei (de sub cota 1286). Până la tăierea pădurii de foioase de pe Dealul Grădiștii, era perfect vizibil drumul principal care-l străbătea și tronsoane cu lungimi variabile ale ramificațiilor drumului de pe Valea Godeanului. Astăzi, pe teren abia dacă se mai disting mici segmente ale celui dintâi.

Terasări. Toate construcțiile de pe Dealul Grădiștii au fost ridicate pe terase antropogene, mult mai mari decât spațiile afectate clădirilor. Cum roca masivului este micașistul, care nu se pretează decât la mici și înguste terase naturale, cheltuiala de muncă pentru amenajarea acestora și construirea altora este de-a dreptul impresionantă.

În mod obișnuit, pornindu-se de la forma variabilă a unei terase naturale, s-a procedat la excavarea pământului și stâncii din partea dinspre deal a ei și a depunerii lor în marginea dinspre vale. Când excavația ajungea, în partea dinspre deal, la nivelul superior al stâncii, nu era oprită, ci continua pe încă 0,50 – 1m adâncime, pentru că micașistul rămas fără copertină devenea sfărâmicios sub acțiunea agenților atmosferici. Pentru a se evita o astfel de situație, „orizontala” terasei era calculată de așa manieră, încât să permită protejarea rocii native cu o copertină din pământ galben lasat, așezat pe ea, și peste el pământ obișnuit. Pe acest ultim strat urma să se ridice construcțiile.

Operația cea mai dificilă din punct de vedere tehnic nu era excavarea și amenajarea stâncii native.

ci consolidarea „umpluturii” din partea dinspre vale a terasei. Două au fost procedeele aplicate în acest scop. Cel mai răspândit consta din alternarea straturilor din pământ și piatră, cel mai de sus fiind de pământ. Nu rareori solul brun era amestecat cu argilă iar consolidarea buzei terasei se făcea, probabil, prin plantări de arbori. Al doilea se deosebește doar prin felul de consolidare a buzei terasei, anume prin construirea de ziduri capabile să reziste presiunii umpluturii din pământ și piatră.

Aplicând primul procedeu, terasele naturale, lungi de 6 - 10m și late de 2 - 3m, s-au transformat în terase antropogene cu lungimea de zeci de metri și lățimea de 20 - 30m, uneori chiar mai mari. În vederea sporirii randamentului muncii, s-a pornit, totdeauna de la forma terasei naturale și de la configurația terenului din jur, încât, după amenajare, terasele aveau, în mod obișnuit, o latură dreaptă (înspre deal) și celelalte curbe. Dacă pentru lungime nu se poate stabili o relație cât de cât constantă între dimensiunile teraselor naturale și acelea rezultate după intervenția omului, la lățime raportul dintre cele inițiale și cele finale poate fi exprimat prin variații între $1/2$ și $2/3$. Avem de-a face, așadar, cu umpluturi de terasă ce merg de la câțiva zeci de metri cubi (cele mai puține) până la sute de metri cubi. Simpla înmulțire a acestora cu numărul teraselor (peste 100) ajunge la cifra de sute de mii de metri cubi de pământ și de stâncă excavați, transportați, tasați și consolidați.

Doar în zona sacră marile terase antropogene au fost sprijinite înspre vale de ziduri puternice și protejate dinspre deal și pe marginile laterale de alte ziduri mai mici ca dimensiuni, toate construite în tehnica obișnuită.

cunoscută sub numele de *murus Dacicus*. Cu ajutorul lor s-a asigurat stabilitatea uriașelor mase de umplutură ale teraselor a IX-a, a X-a și a XI-a. Mai mult, cum cele trei terase sunt etajate și de fiecare dată terasa inferioară este mai lungă decât cea aflată deasupra ei, zidul de susținere a terasei superioare îndeplinea, concomitent, și funcția de a proteja pe cealaltă.

Terasa a IX-a era probabil protejată în marginea dinspre deal de un zid și susținută spre vale de un zid. Terasa inferioară, a X-a, a fost amenajată sigur în trei etape, cu toate că bună parte dintre detaliile aferente primelor două nu pot fi precizate. Cert este că, inițial, ea se înălța cu aproximativ 2m față de ultimul nivel de călcare de pe terasa a XI-a. Nu știm dacă atunci era sau nu susținută de un zid de sprijin, dar pe ea se afla o construcție din blocuri paralelipipedice de calcar nu de mult descoperită. În a doua fază de amenajare, terasa a fost înălțată cu încă 3,50-4m, încât umplutura dinspre vale ajungea la 5,50-6m grosime. În vederea evitării alunecării ei, s-a construit un zid de sprijin. Pentru a ajunge la nivelul de călcare de pe terasă, el trebuie să aibă înălțimea de aproximativ 6,50m. Când anume acest zid a început să cedeze nu se poate preciza (sau, eventual, a fost nevoie să se lărgască terasa). Cert este că în fața lui s-a ridicat altul, cu prima asiză dispusă la 0,75m mai jos decât prima a zidului precedent. În ultima fază, terasa a fost înălțată cu încă aproximativ 1 m, în vederea construirii marelui sanctuar de andezit. Tot atunci, s-au înălțat corespunzător zidurile de susținere în așa fel, încât cel din spate să rămână mai scund, pentru a așeza pe el unele dintre plintele celui de al șaselea șir al sanctuarului de

andezit. Nu este exclus ca tocmai dimensiunile mai mari ale sanctuarului de andezit, în raport cu cele ale sanctuarului de calcar, să fi impus construirea celui de al doilea zid de susținere, fără ca primul să se fi inclinat. Ambele ziduri fac un unghi obtuz, pentru a încinge terasa pe două laturi.

Dar cel mai puternic zid de susținere se află pe latura de sud a terasei a XI-a (lungă de 200m și cu lățimea medie de 50m), amenajată și ea în trei etape succesive. În prima etapă, era sprijinită de un zid căruia îi era adosat un turn, iar pe latura de vest și aproximativ pe linia pârliașului vizibil astăzi se aflau alte două ziduri. Nu știm dacă tot atunci zidul de pe latura de sud continua spre est dincolo de actualul curs al pârliașului și cum s-a evitat un colț nedorit. Cert este că în sectorul răsăritean, pe zidul de sud, sunt două turnuri, unul patrulater cu ieșind din traseu, celălalt pentagonal. Chiar la ultimul turn zidul cotește, îndreptându-se spre nord, după ce face un unghi obtuz. Colțul zidului și câte o porțiune din el în sectorul unghiului obtuz constituie doi dintre pereții turnului pentagonal adosat lui. Cercetarea infrastructurii terasei a constatat existența a cinci straturi succesive de înălțare a ei, eșalonate în trei etape: până la nivelul de sub marele sanctuar de calcar, apoi până la nivelul acestuia și, din nou, până la nivelul sanctuarului de andezit de deasupra lui. Înălțimea finală a zidului de susținere a terasei nu putea fi, în antichitate, mai mică de 12-14m. Totodată, terasa era protejată pe latura de nord de un alt zid.

Disponerea în trepte a celor trei terase închise de puternicele și impozantele lor ziduri albe de calcar

trebuie să fi fost impresionantă, amintind, cu păstrarea proporțiilor, imaginea Pergamului antic.

„Cartierele” civile ale Sarmizegetusei, cu locuințe și construcții gospodărești, cu instalații de captare și de transportare a apei potabile și de drenare a celei provenite din precipitații, cu ateliere de altă natură au beneficiat de cele mai extinse săpături. Cu toate acestea, majoritatea teraselor nu a fost cercetată. Ne referim mai ales la acelea situate în zona mijlocie și inferioară a Dealului Grădiștii și altele de la est de zona sacră. Amintitele construcții se întindeau la est și vest de zona sacră și de cetate, coborând până aproape de Lunca Grădiștii. Doar în apropierea luncii, ceva mai sus de priporul botului de deal, în locul cu numele „La Porți”, se aflau câteva terase proaspăt amenajate, care-și așteptau clădirile ce n-aveau să mai fie ridicate niciodată, din pricina războaielor cu romanii.

Aproape toate categoriile de construcții menționate au fost ridicate din materiale perisabile (lemn, lut), încât starea lor de conservare este slabă. În mod obișnuit, s-au păstrat pietrele așezate la baza pereților lor (acolo unde ele existau) și, la acelea mistuite de incendii, resturi de pereți verticali, altele, variabile, ca mărime, din porțiunile dărâmate ale lor, stâlpi carbonizați, podinele din lut și vetrele de foc. Cum astfel de resturi nu puteau fi conservate decât acoperindu-le din nou cu pământ, majoritatea nu mai sunt vizibile astăzi. Ca urmare, în cele ce urmează vor fi amintite câteva obiective reprezentative pentru unul sau altul dintre sistemele de construcție și pentru tipurile cărora le aparțin.

Locuințele pot fi grupate în trei categorii distincte: cu o singură încăpere, cu două sau mai multe încăperi și poligonale. În cazul când s-a constatat prezența lângă locuințe a unor anexe gospodărești, indiferent de natura acestora, ele se vor aminti imediat după construcțiile destinate locuirii alese pentru a exemplifica tipurile menționate mai sus.

Locuințele cu o singură încăpere sunt toate construcții de suprafață, chiar dacă dimensiunile lor le apropie, uneori, de acelea adâncite, din alte părți ale Daciei. Ele sunt cele mai puține la Sarmizegetusa și vor fi ilustrate cu un singur exemplu, anume locuința de pe „Terasa Mică”. Pentru a ajunge la terasa în discuție se urmează cam cinci minute cărarea care pornește de la poarta de vest a cetății până lângă Tău (o mică mlaștină cu vegetație extrem de bogată, singura pe Dealul Grădiștii), de unde se cotește spre stânga (sud); de acolo înainte, ea este a patra terasă.

Locuința avea încăperea de 4,30x2,75m, pereții de lemn sprijiniți pe blocuri de calcar, podina din lut bătut, vatra de foc lângă peretele vestic și acoperiș din șindrilă. În podina locuinței se deschidea o groapă (unde fusese depozitat grâu), probabil acoperită în antichitate, cu un chepeng din lemn. Alte două gropi ovale (1x1,50 și 1,60x2 la gură), tot cu grâu carbonizat, erau în apropierea peretelui de sud al locuinței, dar în exteriorul ei. Materialul arheologic descoperit se datează pe durata secolului I e.n. și la începutul veacului următor, când locuința a fost mistuită de un incendiu.

Locuințele cu mai multe încăperi s-au construit după cele două sisteme tradiționale: fie cu pari înșipți în pământ, fie cu bază de piatră. Majoritatea o constituie

acelea din a doua categorie. Dimensiunile construcțiilor, în general mari, sugerează existența mai multor încăperi și atunci când planul lor nu a putut fi reconstituit integral. De pildă, așa sunt două locuințe rectangulare de 8x6 și de 8x4m.

Pentru a ilustra categoria acum în discuție, am ales trei locuințe. Prima se afla pe Terasa cu Stână. Aproape triunghiulară ca formă, terasa este situată pe ramificația secundară a drumului principal, care se desprinde din el mai jos de Tău și coboară spre vest. Locuința Măsura 1 1x5m, iar la baza pereților ei se afla un șir continuu din piatră de stâncă (sumar fasonată sub formă de lespezi) și sfărâmături de calcar; la colțurile construcției au fost puse blocuri fasonate de calcar. Pe linia mediană a locuinței s-au găsit alte trei blocuri de calcar, ce marcau traseul peretelui despărțitor al încăperilor. Pereții aveau schelet din lemn lipit cu lut, iar învelitoarea era din șindrilă. Intrarea era plasată pe latura de sud, iar vatra de foc în colțul de sud-est. Pe latura de est se afla o dependință al cărei plan nu a putut fi stabilit. În interiorul locuinței s-au descoperit mari cantități de ceramică, inclusiv pictată, material de construcție din fier, unelte etc. Existența ei s-a încheiat tot printr-un incendiu, în timpul celui de-al doilea război, probabil în anul 106.

A doua locuință se ridica pe terasa de lângă turnul de veghe, la circa 20m nord de turn (vezi, mai jos, subcapitolul *Fortificațiile Sarmizegetusei*). Ea consta din două încăperi patrulate și un târnaț plasat pe latura de vest. Prima încăpere măsura 4.5x5m, iar a doua 6x5m. Pereții din lemn lipiți cu mult lut aveau la bază mici lespezi din stâncă locală și foarte puține de

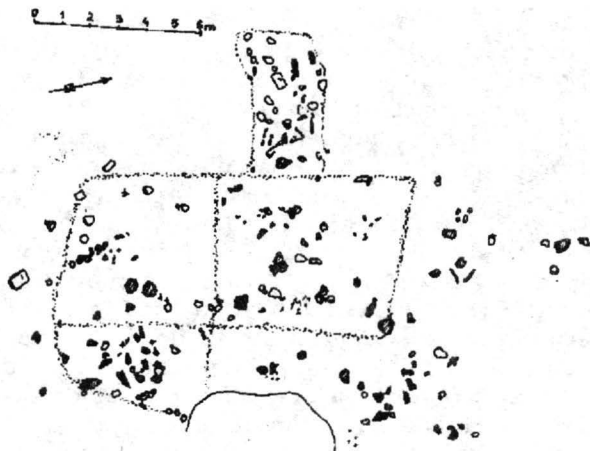

Fig. 8. Dealul Grădiștii. Locuința de pe terasa de lângă turnul de veghe de la Sarmisegetusa.

calcar. Lungimea mare a pereților dărâmați și împrejurarea că s-au descoperit șase perechi de țâțâni de ușă pledează pentru existența unui etaj. În locuință se intra pe două uși, una principală, celalaltă dând probabil spre dependințe; alta făcea legătura între cele două încăperi. Inventarul consta aproape exclusiv din ceramică și material de construcție din fier. În legătură cu planul locuinței, este de remarcat dispunerea grupată a pieselor componente.

Ultima locuință din această categorie, prezentată acum, a fost cercetată pe terasa a IV-a a Platoului cu Șase Terasse. Amintitul platou se află imediat la vest de pârâiașul cu obârșia în Tău și, urmând cărarea ce

coboară de la poarta de vest a cetății, pe stânga se înșiruie terasele VI-IV, II-I, iar în fața terasei a IV-a, dar în dreapta cărării, aceea cu numărul III.

Locuința, slab conservată, are plan patrulater, cu laturile două câte două paralele. Un perete median o împarte în două încăperi, una de 6x7m, alta de 5x6m. La baza pereților de lemn se aflau șiruri de piatră locală, de calcar și andezit. Podina era din lut bătut, iar acoperișul din șindrilă. Cu toate că în ambele încăperi se găsea câte o vatră de foc, numai încăperea mai mică avea pereții lipiți cu lut, îngrijit lățuit. În mijlocul încăperii se ridica un stâlp de lemn sprijinit în partea inferioară pe o lespede de piatră, menit probabil să susțină tavanul de lemn. Intrarea se află pe latura de vest, orientată spre drumul antic. Interesantă era dispunerea inventarului locuinței: șase vase de lut ars se înșiruiau în jurul vetrei de foc din încăperea mare, iar un ciup cu grâu carbonizat a fost găsit așezat în colțul nord-estic al ei, într-o cavitate anume săpată în podină. În rest, inventarul conținea ceramică (și pictată), unelte de fier, arme (vârfuri și călcâie de lance și de sulită, o sabie curbă), crampoane de fier pentru încălțăminte și alte piese mărunte. Locuința a sfârșit printr-un incendiu, probabil în 106 e.n.

Locuințele circulare și poligonale au de regulă o încăpere, când s-au construit cu un singur nivel, și două, când aveau etaj, ambele de mari dimensiuni. Adesea erau înconjurată de un târnaț cu acoperișul sprijinit pe stâlpi. Această categorie de construcții o vom ilustra cu două exemple.

Primul îl constituie locuința de pe terasa a V-a a Platoului cu Șase Terase, cunoscută cu numele de

„locuința cu trusa medicală”, ridicată aproximativ în centrul terasei antropogene. Pereții locuinței s-au păstrat pe mai mult de jumătate din lungimea lor, cu înălțimea de 0,25-0,30m, încât sistemul lor de construire a putut fi precizat până în cele mai mici amănunte. Anume, pe circumferința unui cerc cu diametrul de aproximativ 6 m s-au înfipt, din metru în metru, stâlpi adânciți până la 0,90-m. Apoi au fost uniți cu o legătură de nuiele, peste care s-a bătut mult lut; grosimea pereților era de 0,25-0,30m. Pe ei, alt interior, cât și în exterior, se aflau straturi succesive de lutuială subțire, fiecare reprezentând o „zugrăveală”. Podina, așezată pe un pat din pietre legate cu lut galben, se întrerupea la perete și continua în exteriorul lui, pe ceva mai mult de 2m lărgime. Pe marginea ei se

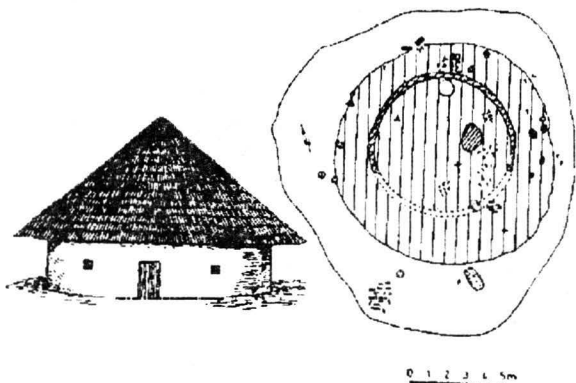

Fig. 9. Sarmisegetusa: locuința în care s-a descoperit trusa medicală (plan și reconstituire).

aflau lespezi de piatră dispuse distanțat, menit să susțină consolele învelitoarei, extinsă și peste cerdac.

Inventarul consta din relativ puțină ceramică, în comparație cu alte construcții similare, câteva obiecte de bronz, unelte de fier, arme și o trusă medicală. Cea din urmă conținea cinci vâscioare de lut, probabil pentru unguente, un bisturiu, o pensetă și o „piatră” din cenușă vulcanică, al cărei praf are calități astringente, toate așezate într-o cutiuță de lemn cu mânere de fier prinse în două brățări. Locuința a funcționat în a doua jumătate a secolului I e.n. și la începutul celui următor.

Cealaltă construcție constituie un exemplu tipic pentru locuințele dacice poligonale fără încăperi concentrice (pentru acesta din urmă a se vedea descoperirile de la Fețele Albe, Rudele și Meleia) și a fost cercetată pe același platou, dar pe terasa a II-a, lungă de 26m, și lată de 18m. Pe suprafața terasei, în sectorul destinat clădirii, s-a așternut un strat de pământ galben, iar peste el un șir discontinuu de blocuri de calcar, câteva de andezit refolosite și puține de stâncă locală. Pe această bază s-au ridicat pereții din bârne fasonate al căror traseu formează un poligon cu 20 de laturi, fiecare lungă de 2m; „diametrul” încăperii închise era de 12.50m. Pereții, groși de 0.40m, aveau straturi succesive de lutuială. Podină din lut bătut s-a găsit atât în interior, cât și în exterior, ceea ce îndeamnă spre presupunerea existenței unui cerdac. Cum lungimea pereților dărmăți ai clădirii, scăzând, desigur, spațiile dintre fragmentele lor, era extrem de mare, ea a avut, foarte probabil, două niveluri. Intrările sunt plasate la sud (cu pragul din cărămizi pătrate) și la vest (cu blocuri de calcar la prag). Pe podina încăperii

de la parter, evident singura păstrată, se aflau două vetre de foc; urma vreunui perete despărțitor nu a fost sesizată.

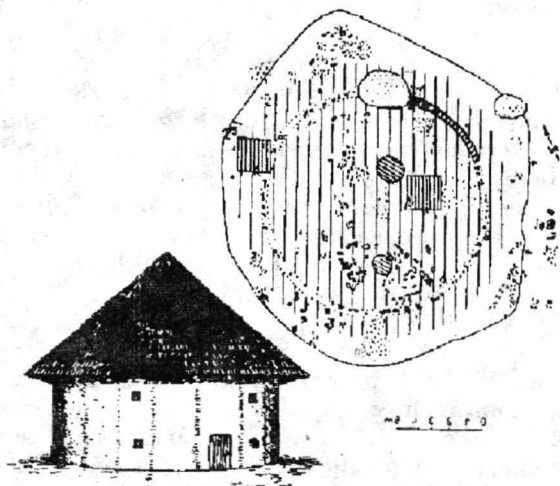

Fig. 10. Sarmisegetusa: locuința în care s-a descoperit vasul cu inscripția Decebalus per Scorilo (plan și reconstituire).

Inventarul clădirii consta din unelte de fier, multă ceramică, inclusiv pictată, fragmentele vasului cu sigiliile DECEBALVS PER SCORILO, câteva obiecte de bronz și un sesterț al împăratului Traian, emis în anii 101-102, care-i indică datarea la sfârșitul secolului I și la începutul secolului al II-lea e.n. Notăm că încercarea de reconstituire din ilustrație a avut în vedere numai elementele certe ale planului locuinței (deci fără târnațul cu lărgimea

neprecizată). Pe aceeași terasă, la nord și la sud de locuință, se aflau două dependințe construite integral din lemn.

Exemplele de locuințe poligonale le încheiem cu menționarea aceleia aflată la circa 2,70m sub nivelul actual al terasei a XI-a, în parte sub sanctuarul mare circular, din care pricină a fost cercetată doar parțial, dar suficient pentru a o încadra în categoria clădirilor cu încăperi concentrice. Piesa „centrală”, cu absidă, avea pereții din lut bătut, iar în exteriorul ei, deci în a doua piesă, s-au găsit ceramică și foarte mult grâu carbonizat (s-a păstrat chiar o sfoară împletită din cânepă, provenită de la gura unuia dintre sacii cu grâu).

Cum s-a văzut, în apropierea locuințelor se aflau amenajări gospodărești cu destinații diferite, rareori s-au găsit gropi de provizii, pentru că săparea acestora în stânca masivului era dificilă, iar în umplutura teraselor pereții lor s-ar fi surpat. Rolul gropilor a fost suplinit de hambarele construite la suprafața solului. Cele mai multe trebuie să fi fost modeste ca dimensiuni, potrivite nevoilor unei singure gospodării și construite din lemn sumar fasonat. În cazurile când nu au avut piatră la bază și nu au fost incendiate, ele nu au lăsat urme sesizabile arheologice în solul de Pădure străpuns de rădăcinile copacilor.

Unul dintre hambare a fost găsit pe Terasa cu depozitul de Vase (situată la nord-est de zona sacră, cam la cinci minute de mers pe cărarea care începe de lângă micul sanctuar circular). El a fost construit în întregime din lemn și adosat locuinței de acolo. Scheletul construcției era format din stâlpi de lemn înfiți în

pământ: alții încadrau intrarea. Hambarul conținea vase de provizii, ceramică pictată și, mai ales, grăunțe carbonizate (două specii de grâu, secară și foarte mult mei).

Alt hambar de mari dimensiuni, necercetat încă în întregime, se ridica în jumătatea de vest a terasei a IX-a din zona sacră. Mistuit de incendiu, el s-a prăbușit parțial pe terasa a X-a, unde stratul de dărâmături (bârne de brad, dar, mai ales, semințe și grăunțe carbonizate) era gros de 1-1,20m. Hambarul conținea orz, orzoaică, o specie de grâu cârnău, secară, linte, mei, muștar, zizanie, bob și rapiță, în cantitate totală de câteva tone. Vizitatorii de toate vârstele ai ruinelor Sarmizegetusei culeg cu uimire și nedisimulată satisfacție grăunțe carbonizate din peretele negru aflat în stânga ramificației drumului de pe terasa a X-a. Amplasarea hambarului în imediata apropiere a construcțiilor sacre și mărimea sa neobișnuită ne determină să presupunem că el adăpostea o parte din proviziile capitalei dacilor, în anii ultimei confruntări cu oștile romane.

Ultimul hambar cercetat este acela de pe Terasa cu grâu, situată în „cartierul” de vest al Sarmizegetusei. La baza pereților de lemn ai hambarului se aflau nouă blocuri de calcar înscrise într-o suprafață rectangulară de circa 6x2,20m. Cu toate că n-a putut fi sesizat un perete median, repartiția descoperirilor din interiorul lui indică existența a două compartimente: unul rezervat depozitării cerealelor (mai ales grâu), celălalt pentru numeroase vase și unelte. Și acesta a sfârșit tot printr-un incendiu.

Atelierele au fost construite aproape în întregime din lemn și, ca urmare, nu întotdeauna a fost posibilă

stabilirea, prin cercetarea arheologică, a planului lor și a altor detalii de construcție. Nu rare sunt situațiile când existența unui atelier a fost dedusă din masarea anumitor materiale caracteristice pe suprafețe restrânse.

Știm, până acum, că la Sarmizegetusa au funcționat sigur trei mari ateliere (unul de reducere a minereului de fier și de producere a bronzului și două de făurărie) și alte câteva mai mici. Nu s-a găsit încă nici un atelier de olărie, nici un cuptor de ars ceramică, dar astfel de instalații au funcționat, după cum demonstrează toate celelalte descoperiri.

Dintr-un atelier de făurărie nu a rămas decât o masivă nicovală paralelipipedică și cinci țâțâni mari de la porțile construcției. El se afla pe o terasă situată mai jos și la vest de Platoul cu Șase Terasă din vecinătatea Tăului.

Atelierul de redus minereu de fier și de obținere a bronzului, în bună parte distrus de „săpăturile” echipei de mineri, la începutul secolului trecut (vezi *Istoricul cercetărilor*), funcționa pe o terasă (41x22m) situată la sud-vest de pâraiașul cu obârșia în Tău. Pe sub marginea estică a ei trece drumul antic.

Pe mici porțiuni s-au conservat șiruri de pietre așezate în linie, iar lângă ele s-au găsit cuie, piroane, țâțâni, lemn carbonizat, toate provenite din pereții incendiați ai barăcilor de acolo. În opt puncte diferite s-au descoperit resturile a tot atâtea cuptoare (fragmente din pereții puternic arși), uneori având în jur stropi de cupru sau de bronz. Din punctul de vedere al sistemului amenajate, cuptoarele se împart în două categorii: pătrate la bază, atunci când aveau pereții ridicați din piatră, și circulare, când pereții erau din lut. Lângă

acelea pătrate s-au găsit bucăți de zgură de cupru, stropi de cupru și bronz, pulbere verzuie, cea din urmă rezultată mai ales din extragerea aramei din minereu. Lângă cuptoarele circulare se aflau minereu de fier (extras din muntele Bătrâna) și fragmente de zgură de fier rămasă după reducerea minereului.

Materialele arheologice descoperite constau, în marea lor majoritate, din piese de metal, unele în curs de prelucrare, deșeuri și câteva unelte specifice meșteșugului: cupru și bronz topit, lingouri de bronz în forme de bare, piese de bronz cu defecte de turnare, plăci de bronz, una groasă de cositor, lupe de fier, dornuri, dălți, o pilă, o nicovală, resturi de creuzete de lut ars. Pe aceeași terasă s-a găsit și un tronson dintr-o conductă de apă.

Numărul redus al uneltelor întâlnite în cursul săpăturilor sistematice este de pus pe seama activității minerilor la începutul secolului trecut. Nu întâmplător conducătorul acestora menționa, în raportul său, găsirea unui „depozit metalurgic”.

Alt atelier, de astă dată de făurărie, a fost cercetat pe terasa a VIII-a, situată aproape de vârful masivului, deasupra teraselor cu sanctuare și cu marele hambar. El consta dintr-o baracă de lemn, la bază cu piatră fasonată de calcar, cu intrarea spre sud. În interior avea o vatră de foc puternic înroșită și, lângă pereți, patru grămezi de unelte de fier (peste 70). În cadrul fiecăreia precumpănea o anumită categorie de unelte, dar, în funcție de destinația lor, uneltele pot fi împărțite în trei categorii principale: de făurărie, de dulgherie-tâmplărie și agricole. Din prima categorie menționăm desfundătoarele gurilor de foale, un clește, dornuri,

ne, pile, dălți; din a doua securi, tesle, cuțitoaie, sfredele, scoabe, un compas, topoare, dălți și pentru lemn; din a treia seceri, coase, cosoare, o sapan. Este de notat că două dintre cuțitoaiele găsite acolo, fiecare cu ștampila *Herenni*, fuseseră produse într-un atelier din Aquileia, în nordul Italiei. Atelierul de la Sarmizegetusa a funcționat până în ultimele clipe ale existenței capitalei dacilor.

Un atelier similar a fost cercetat pe două dintre terasele din „cartierul” de est al Sarmizegetusei. La ele se poate ajunge urmând cărarea spre Muncel până la Curmătură (punctul se află la circa zece minute de mers din zona sacră și este ușor de recunoscut, pentru că acolo se termină pădurea seculară și începe plantația), de unde se cotește la dreapta și se traversează cursul superior al pârâului Strâmțosul; dincolo de el sunt două grupuri de terase etajate. Alt drum, mai anevoios, urcă de la poalele Dealului Grădiștii, ceva mai sus de pârâul cu obârșia în zona sacră, pe muchia din stânga Strâmțosului. Toată porțiunea versantului de unde panta devine mai domoală a fost tăiată în terase și poartă numele de „Căprăreața”. Acolo, pe una dintre terase, s-a descoperit circa o tonă de lupe de fier (fiecare în greutate de 9-11 kg), iar pe alta, resturile atelierului de forjă: o baracă mare, cu porți masive, o vatră de forjă cu două faze, având pământul înroșit sub ea pe o grosime de aproape 1 m și diametrele de 1,55x2,70 m.

În cuprinsul atelierului se aflau lupe de fier, piese aflate în curs de prelucrare (un lingou de fier, o piesă nedefinită, un brăzdar de plug neterminat), unelte de făurărie (baroase, ciocane, clești, dălți, nicovale, dorn,

trăgător de sârmă), toate cu eviden
întrebuințare, de dulgherie-tâmplărie (tc
cuțitoaie, perforator, daltă), agricole (ur
plug, sape, o săpăligă) și alte piese cu des
(printre ele, două garnituri-manșoane p
cărută). Numeroase erau, de asemenea, materialele de
construcție utilizate la ridicarea barăcii, printre care și
un pivot masiv de la poarta atelierului.

Pe o terasă vecină s-au găsit alte unelte, ascunse
în două chiupuri, înainte de incendierea atelierului,
și un unguentariu de sticlă, rămas întreg printr-o
întâmplare fericită, toate databile la sfârșitul secolului
I e. n. și la începutul veacului următor.

La Sarmizegetusa au existat, desigur, și ateliere de
ceramiști, în care se producea diversiunea de vase
găsite pretutindeni, inclusiv ceramica pictată pe angobă
cu motive geometrice, florale și zoomorfe; de dulgherie-
tâmplărie și chiar pentru producerea sticlei, dar ele nu
au fost încă localizate.

Alt atelier, recent cercetat, funcționa pe terasa a
V-a. Acolo era monetăria capitalei. Pe lângă alte materiale,
s-au descoperit patru stanțe monetare, toate uzate,
care reproduc întocmai aversurile și reversurile unor
denari romani republicani și imperiali. După distrugerea
atelierului, detașamentele de militari romani, care au
lărgit fosta cetate a Sarmizegetusei, au construit un
tronson al zidului noii fortificații chiar peste atelierul
dărâmat. Mergând pe lângă paramentul interior al
zidului de incintă de la poarta de vest spre poarta de
sud, atelierul se află înainte de treapta pe care o fac
terenul și zidul între terasele a IV-a și a V-a (de fapt
singura diferență clară de nivel pe traseul zidului,
între porțile amintite).

Se practica și alte meșteșuguri (pietrărie, orfevrărie), pentru care nu dispunem. Însă, de alte indicii în afara ustensilelor și a rezultatelor unor astfel de indeletniciri.

Instalații de captare, de transportare și de drenare a apei. În condițiile unor așezări răsfricate, caracteristice zonei montane, apa izvoarelor era suficientă trebuințelor câtorva gospodării. Dar la Sarmizegetusa, ca și în vecinătate, la Fețele Albe, avem de-a face cu așezări compacte, întinse pe mari suprafețe aflate la distanțe considerabile de izvoarele sau pâraiele cu debit constant, încât acestea din urmă au beneficiat de interesul deosebit al constructorilor. La Sarmizegetusa doar trei izvoare aveau debit mare: două sunt la Tău și unul în zona sacră, ambele sub cota crestei din apropierea lor. Nu întâmplător, lângă ele s-a constatat existența unor amenajări speciale pentru captarea și transportarea apei; celelalte, mai mici, de pe pantele de sud ale înălțimii, nu au avut astfel de instalații (sau ele nu au fost descoperite până acum).

La Tău, apa a două izvoare apropiate a fost captată și dusă prin două conducte la un decantor confecționat din lemn de brad (asemănător unei putini mari, din doage legate cu trei cercuri de lemn), cu capacitatea de aproximativ 3000 litri. Țevile de teracotă intrau în el dinspre nord și est, prin partea superioară. Prin peretele de sud al decantorului, la un nivel inferior gurilor amintitelor țevi, dar mai sus decât fundul recipientului, ieșea un tub de plumb prevăzut cu o sită. De la el înainte conducta era din tuburi de lut ars, ce se îmbucau unele cu altele. În actuala mlaștină de la Tău s-a păstrat nu numai decantorul (acum în muzeul din

Cluj-Napoca), ci și jgheaburile scobite în lemn și acoperite cu scânduri, menite să protejeze conducta de lut (câte un segment din acestea se află în muzeele din Cluj-Napoca și din Deva). La 18 m distanță de decantor conducta avea un aspirator, tot din lut ars (un tub de forma literei T răsturnată), și de acolo înainte, prin ramificațiile sale, apa era transportată la locuințe și la atelierul metalurgic amintit mai înainte, toate aflate pe terasele inferioare. Dacii, ca și alte popoare antice, nu au cunoscut principiul vaselor comunicante și, ca urmare, conductele de apă, îngropate superficial, coborau în pantă domoală pe tot traseul lor.

A doua instalație de captare a apei potabile, din păcate distrusă, în bună parte, prin răscolirile de la începutul secolului trecut, se află în zona sacră. Din ea s-au păstrat două lespezi din andezit cu jgheaburi săpate în ele, sfărâmături de tuburi de conductă și tronsoane din ea (cel mai lung păstrat măsura 22m). Ramificațiile conductei, așezate pe un pat de lut bătut, se îndreptau spre sanctuarele de la est de izvor (identice astăzi cu cel din antichitate, dar ceva mai coborât), de la vest de el și spre terasa inferioară, a XII-a.

Pentru evacuarea apei provenite din precipitații (considerabil mai abundente în antichitatea dacică decât astăzi) și pentru a evita pătrunderea ei în construcții, s-au săpat canale de drenaj, cele mai multe în forma unor șanțulețe imposibil de depistat pe cale arheologică. În zona sacră a Sarmizegetusei s-au construit canale din elemente cioplite în piatră de calcar. Grijă de a înzestra zona sacră cu astfel de instalații se explică atât prin importanța monumentelor de acolo, cât și prin mărimea ieșită din comun a teraselor antropogene.

Înfiltrarea apei provenite din precipitații în infrastructura teraselor nu putea decât să le periclitizeze rezistența, pentru că straturile succesive de lut din umplutura lor se transformau în tot atâtea platforme de glisare.

Neclară a rămas situația de pe terasa a X-a, din pricina lucrărilor de construire a sanctuarului mare de andezit, aflate în curs de desfășurare la izbucnirea războaielor daco-romane, de la începutul secolului al II-lea. Apa provenită din precipitații se aduna în marginea dinspre vale a terasei a IX-a, de unde un canal o conducea prin zidul de susținere a terasei spre cea inferioară, a X-a. Canalul existent, cu secțiunea transversală semicirculară, cioplit din mari blocuri paralelipipedice de calcar, lungi de 1,50-2 m este însă roman; el cobora în pantă domoală până în marginea dinspre deal a terasei a X-a. După cum se poate vedea și astăzi, canalul se termina acolo cu un segment blocat, adică lasat anume nedeschis la capătul inferior; de el se lipea perpendicular alt segment, normal. În peretele lateral al segmentului închis la unul dintre capete, anume în porțiunea de joncțiune cu acela așezat perpendicular, se vede o cioplitură neglijent executată, menită să permită scurgerea parțială a apei. Primul tronson, coborător de pe terasa a IX-a, funcționa, se pare, simultan cu cele două faze ale construcțiilor romane.

Alte canale de drenaj, parțial restaurate, se văd perfect pe terasa a XI-a. Apa venită prin canal de pe terasa a X-a ajungea ceva mai sus de piațeta pavată și continua să coboare pe lângă ea, până în marginea de nord-vest a piațetei, unde se bifurca: o ramură trecea pe la sud de sanctuarul mare circular, cealaltă se îndrepta spre altarul de andezit, pătrundea apoi în

micul sanctuar cu pilaștri și coloane de andezit, șerpuia printre coloane și răzbătea în marginea de est a terasei. Lângă piațeta pavată canalul consta din blocuri de calcar cioplite (secțiunea în U), lipite perfect unul de celălalt și acoperite cu lespezi din aceeași piatră. După o porțiune, când se adâncea suficient, a fost acoperit cu segmente cioplite aidoma celor din partea inferioară.

Sigur au existat și alte canale de drenaj, dar ele au fost demontate de romani și segmentele componente au fost folosite pentru ridicarea tronsonului de zid de la actuala poartă de est a cetății, până la cea de vest, pe latura de sud.

Construcții de cult. Toate edificiile din această categorie cunoscute până acum se concentrează pe terasele a X-a și a XI-a. La Sarmizegetusa se întâlnesc două feluri de sanctuare, de tipul aliniamentelor: rectangulare și circulare, în total în număr de 11, dintre care nouă sunt rectangulare, ridicate în perioade de timp diferite, delimitate de domnia lui Burebista și de războaiele de la începutul secolului al II-lea e.n.. Construcțiile din piatră de calcar se datează pe durata domniei lui Burebista și a urmașilor săi, până la Diurpaneus-Decebal, iar acelea din andezit, se pare, numai pe timpul ultimului rege dac.

Din punct de vedere constructiv, prima fază înglobează ridicarea edificiilor din calcar de tipul aliniamentelor cu tamburi sau cu stâlpi, care vor fi înlocuite, în etapa următoare, cu edificii cu tamburi, respectiv cu stâlpi de andezit. În ambele cazuri, tamburii constituiau baze pe care se ridicau coloane de lemn la acelea din calcar și coloane de andezit la celelalte.

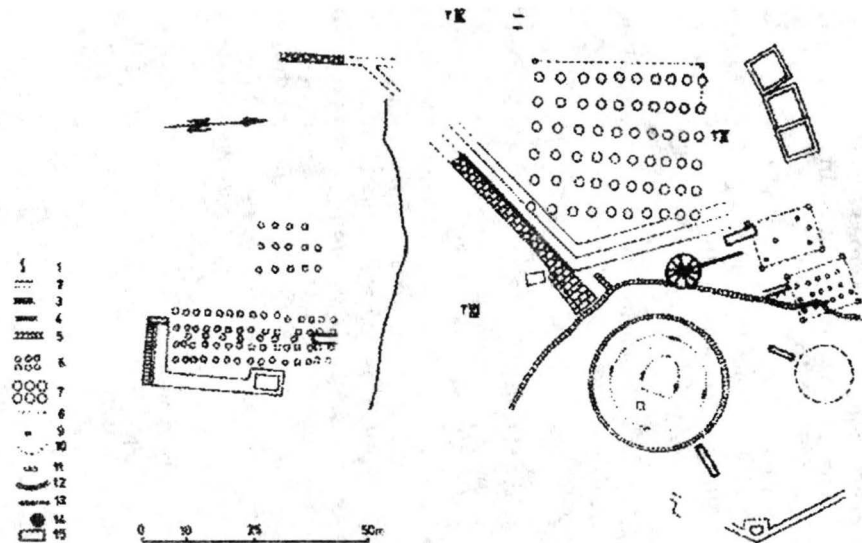

Fig. 11. Sarmisegetusa Regia - zona sacră; 1. - pârâu; 2 - zid; 3 - drum pavat; 4 - canal; 5 - scară de acces; 6 - baze de coloană; 7 - baze de coloane dispărute; 8 - stâlpi de piatră; 9 - stâlpi de andezit; 10 - stâlpi de lemn; 11 - prag de piatră; 12 - bordură de piatră; 13 - raza altarului de andezit; 14 - altar de andezit; 15 - terasă între sanctuare.

Pe terasa a XI-a, sanctuarul vechi de calcar este orientat NE-SV. El a fost cercetat în mai multe campanii de săpături, ultimele desfășurate în 1980, cu ocazia începerii lucrărilor de restaurare și conservare din cetatea de la Sarmizegetusa Regia. Sanctuarul cuprinde patru faze de construcție:

1. Un nivel roman, construit din patru blocuri de calcar folosite la o construcție și din cărămizi de paviment, aparținătoare aceleiași construcții. Acest nivel a apărut la circa 1 m adâncime.

2. Al doilea nivel apare la numai 35cm sub cel roman, unde găsim urmele unui sanctuar format din stâlpi de andezit, sprijiniți într-un fundament construit din piatră de râu prinsă cu lut. Pe mijlocul suprafeței închise de stratul de pietrișapar șapte tamburi de calcar cu diametrul mediu de 1.30m și grosimea de 20-25cm.

3. Următorul nivel îl găsim la adâncimea de 2,85m: aici s-au descoperit patru șiruri de baze de calcar, fiecare având câte 13 piese *in situ*, de aceleași dimensiuni cu cele precedente (inițial ele erau 15, fapt dovedit de săpăturile arheologice). În mijlocul unora din baze au fost semnalate adânciri circulare, cu diametrul de 0,50-0,80m, urme care aparțineau, probabil, coloanelor de lemn, durate pe aceste plinte. Pe latura de nord-vest, într-o fundație, de genul celei în care s-au aflat stâlpii de andezit, din nivelul 2, au apărut urmele a șapte stâlpi de lemn cu diametrul de 0,50-0,80m, iar pe latura de sud-est doi stâlpi, la care se adaugă încă patru urme, al căror diametru mediu era de 0,40m, distanțate la 2m, găsite în anul 1980; pare îndreptățită ipoteza existenței acestor stâlpi din lemn de jur-împrejurul

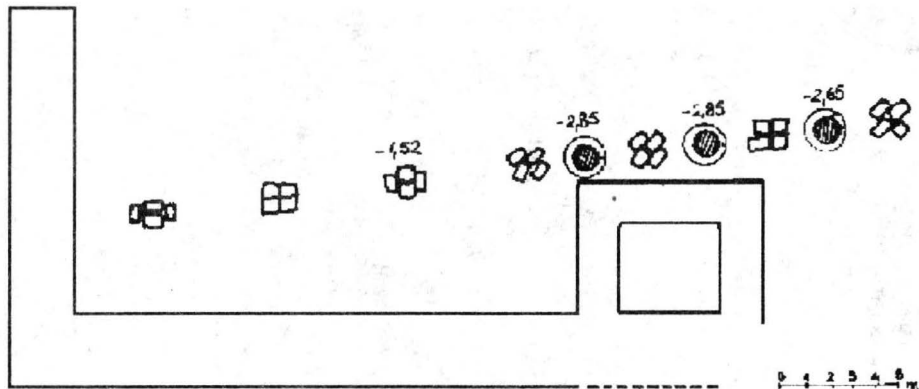

Fig. 12. Planul construcțiilor de pe nivelul inferior al sectorului de sud-vest al terasei a XI-a de la Sarmizegetusa.

sanctuarului. Tot acum, s-a constatat că plintele (bazele) de calcar erau așezate pe niște lentile, săpate în formă de pâlnie, cu diametrul maxim de 1,60-1,85m, la o adâncime de până la 1,60-1,90m. Aceste lentile erau realizate din piatră de stâncă și de râu, înecată în lut, ele constituind, în această manieră, fundația de rezistență pentru bazele pe care se înălțau coloanele.

4. Ultimul nivel, semnalat la 4,40m adâncime, constă dintr-un șir de grupuri de 3-4 blocuri de calcar, așezate în cruce sau rectangular. Ele au fost descoperite pe direcția primului rând de baze al nivelului 3 dinspre est. Totodată, pe această direcție au apărut și 3 lentile, realizate în aceeași tehnică cu cele amintite pentru nivelul 3, care merg în adâncime până la 5,70m de la nivelul inițial al sanctuarului.

Terasa (41x13m) pe care este amplasat sanctuarul, aidoma tuturor teraselor de aici, este amenajată de către daci și este susținută de ziduri masive din blocuri de calcar, construite în tehnica *murus Dacicus*. Zidul de susținere al terasei pentru sanctuarul vechi de calcar, se găsește pe trei dintre laturi – nord-est, sud-est și sud-vest –, având lățimea de 2,50-2,90m, și este ridicat din 11-13 rânduri de blocuri. De la colțul sud-estic al sanctuarului, pe latura de sud-est, s-a observat apariția unui turn de formă rectangulară. Acest turn aparține, se pare, primului nivel de construcție.

De la zidul din partea de nord-est pornește spre sanctuar o platformă lucrată în maniera zidului a cărei lățime este de 2m, și care se găsește cu 0,60m deasupra sanctuarului; este, probabil, contemporană cu nivelul 2, constituind și locul de pătrundere în sanctuar, în vremea respectivă.

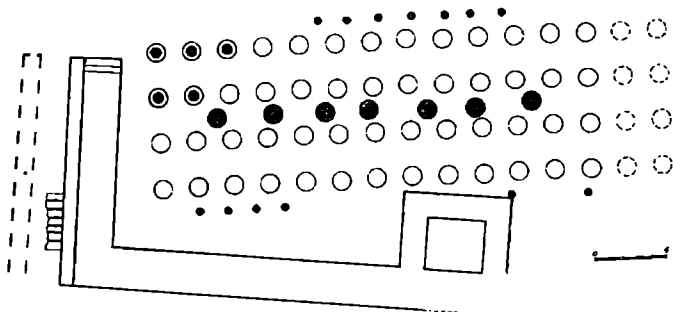

Fig. 13. Sarmisegetusa: sanctuarul mare de calcar, zidul de sprijin al terasei și turnul de pe terasa a XI-a (plan).

Pe latura opusă, zidul de susținere a terasei este dublat de un altul, gros de 1,30m; la 2,55m de acesta, paralel cu el, apare altul similar, dar ceva mai îngust, de 1,08m. Aceste două ziduri mărgineau scara de acces, realizată din lespezi de calcar, care, posibil, se sfârșea în fața platformei ce o întâlnim în partea superioară a zidului de susținere a terasei, platformă amplasată cu 40cm deasupra acestuia, corespunzând cu nivelul de pardoseală din pământ, la care era adusă întreaga suprafață din etapa a 3-a: strat de umplutură, din lut, în care erau prinse și coloanele care se ridicau pe plintele de calcar.

Cercetările întreprinse în anii 1980-1981 au dat la iveală urma lentilei a 14-a de pe un șir de baze, spre zidul nord-estic, cea de-a 15-a fiind distrusă de verificările anterioare, încă de la descoperirea sanctuarului. Este, deci, firesc să amintim că, în cea de-a 3-a fază de

construcție a edificiului. avem de-a face cu un sanctuar durat din 4 șiruri a câte 15 coloane. Era, deci, un sanctuar cu 60 de coloane, așezate la distanța de 3.20m între șiruri și de 2.50m între coloane (interax), reprezentând, la ora actuală, faza de construcție cea mai completă, ceea ce a determinat și reconstituirea sa. La descoperire, s-a crezut că este vorba de un sanctuar sub cerul liber, cu coloane care se ridicau pe plintele de calcar până la aproximativ 1.50m. Apare apoi o altă propunere, de construcție cu două niveluri – subsol și parter cu portic –, cella și acoperiș, sistem inspirat din templul grecesc dipter, combinat cu tipul pseudodipter. Altă părere este împotriva influenței grecești, păstrându-se însă ideea existenței acoperișului și împrejurimii cu stâlpi de lemn: totodată, sunt eliminate subsolul și celelalte elemente (portic, cella). Într-o altă opinie, apare o reconstituire cu coloane de lemn, acoperiș și pereți.

Analizând toate posibilitățile, constatăm că ne găsim în fața unui sanctuar compus din 4 șiruri a câte 15 baze de coloane. Fiecare din acestea este așezată pe o fundație, a cărei adâncime nu permite existența unei construcții în subsol. Fundațiile erau necesare pentru stabilirea terasei și a construcției respective, pe un loc amenajat din roca locală (micașist). La numai 0.80m de rândul marginal de baze, se găsește șirul de urme al stâlpilor de lemn, spațiul fiind insuficient, însă, pentru circulație, în eventualitatea ridicării unor pereți pe această lungime. Rămâne, astfel, posibilitatea ca edificiul să fi fost ridicat din coloane de lemn, sprijinite pe amintitele baze de calcar, coloane care susțineau, la rândul lor, un acoperiș în două ape din același mate-

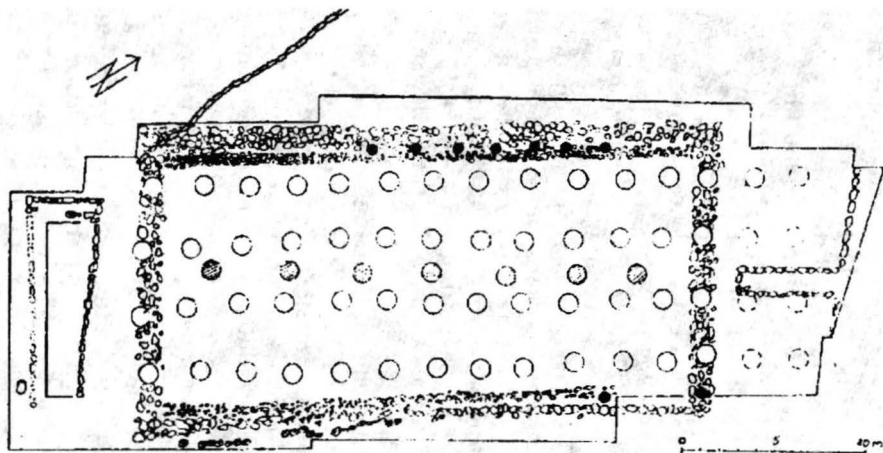

Fig. 14. Planul sanctuarului mare de calcar și al sanctuarului cu pilaștri de andezit de pe terasa a XI-a de la Sarmizegetusa.

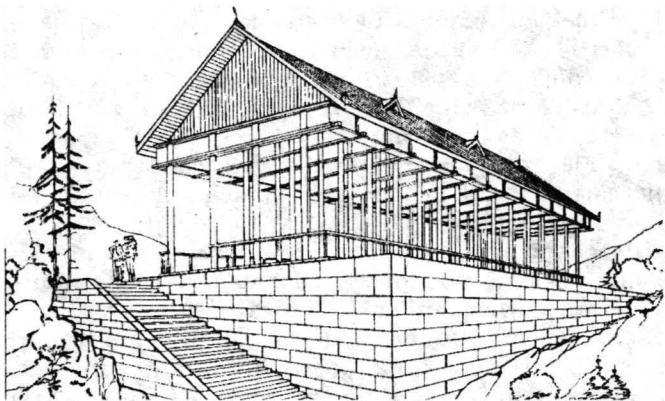

Fig. 15. Reconstituirea sanctuarului mare de calcar.

rial. Urmele stâlpilor de lemn reprezintă doar o împrejmuire, un spațiu de circulație în jurul sanctuarului, situație ce va fi întâlnită și la alte sanctuare. Accesul era realizat pe acea scară aflată pe latura de sud a edificiului.

În acest sanctuar a fost descoperit un medalion de lut ars, cu diametrul de circa 10 cm, care are reprezentată o figură feminină. O apropiată analogie pentru această piesă se găsește pe un denar roman al lui Tiberius Claudius Nero, din anul 80 î.e.n., pe al cărui avers este înfățișată Diana, ce pare a fi redată și pe medalion. Adăugând descoperirea unei metode din vremea lui Claudius (anul 41 e.n.), suntem îndreptățiți să datăm funcționarea acestei faze a sanctuarului în secolul I î.e.n. și în prima jumătate a secolului I e.n.

Paralel cu sanctuarul mare de calcar, dar pe o terasă ceva mai ridicată, găsim un alt sanctuar, construit tot din calcar, cu 3 șiruri a câte 6 baze, orientat NE-SV. S-ar părea că el constituie o fază intermediară între etapele de construcție doi și trei ale sanctuarului vechi. Fiecare plintă este așezată, ca și în cazul sanctuarului vechi, pe câte o lentilă de fundație, lucrată în aceeași manieră, ceea ce ne îndreptățește, și în cazul acestui edificiu, să presupunem un templu cu coloane de lemn și acoperiș. Nu au fost găsite, până în prezent, urmele unor stâlpi care să-l înconjoare. Există, însă, în colțul de nord-vest, un prag din blocuri de calcar, care constituia, poate, intrarea în sanctuar.

Cercetat încă din 1950, pe aceeași terasă a XI-a întâlnim sanctuarul mare circular, constituit din mai multe elemente. La exterior se află un cerc format din 104 blocuri de andezit, așezate pe nivelul antic, unul lângă celălalt, fiecare bloc având o lungime de 0,80-0,99m, grosimea de 0,47-0,50m, înălțimea de 0,43-0,45m. Lipit de acesta, dar cu circa 10-12cm mai înalt, în interior, avem cel de-al doilea cerc din stâlpi de andezit, în grupare de șase înguști plus unul lat, care se repetă de 30 de ori: stâlpii înguști erau terminați în partea superioară în cepuri patrulatere, de 9-10cm; înălțimea lor trebuie să fi fost, inițial, de aproximativ 1,20-1,35m, aflându-se cu 50-60cm deasupra nivelului antic; stâlpii lați, de 0,50x0,21x0,52m, au fața exterioară ușor convexă; distanța dintre doi stâlpi consecutivi este de 12-13cm.

La aproximativ 3,65m de la rândul interior de stâlpi de piatră se află un alt cerc, de această dată constituit din 84 stâlpi de lemn, așezați la 35-40cm

unul de celălalt, al căror diametru, la nivelul solului, era de aproximativ 40cm; acești stâlpi erau înfiți în pământ până la adâncimea de 1,40-1,60m. Fiecare avea la bază câte un bloc de calcar, cu menirea de a susține stâlpul și de a-l împiedica să se afunde; porțiunea de stâlp care se găsea în pământ avea, de cele mai multe ori, forma circulară, iar partea care se ridica deasupra solului era cioplită în patru muchii, permițând realizarea unui perete circular cu lipitură de lut; în fiecare stâlp erau înfipte piroane terminate în inel sau în „L”, cu floare mare, rotundă sau rectangulară.

Spre deosebire de cercurile de piatră, cercul stâlpilor de lemn este întrerupt de patru praguri, marcate prin blocuri de calcar, ce constituiau intrările în acest spațiu: lungimea pragurilor este de 1,30m pentru două din ele (1 și 4) și de 2,20m pentru celelalte două (5 și 6).

Sanctuarul mai avea, în cercul său, un șir de 34 de stâlpi de lemn, aranjați în forma unei potcoave orientată cu deschiderea spre sud-est, stâlpii sunt idendici cu cei din cercul precedent, fiind înfiți în pământ ceva mai sus și, de asemenea, sprijiniți pe câte un bloc de calcar. Acest șir de stâlpi este și el întrerupt de două intrări (2 și 3), largi de 1,30m, pe direcția pragurilor 1 și 4 ale cercului anterior. În anii 1957-1959, a fost descoperită și o vatră de foc, de formă dreptunghiulară, durată din pietre de râu rotunde legate cu lut galben, având la suprafață o crustă; ea măsoara 1,50x1,35m și era amplasată în interiorul cercului de stâlpi de lemn, în preajma intrării nr. 6. În interiorul sanctuarului s-a găsit, în dreptul

intrării nr. 1, la aproximativ 0,60m de rândul de blocuri de andezit, o platformă din lespezi de calcar cu latura de 2,30m, care a fost considerată, o bună vreme, drept intrarea în edificiu.

Cercetările efectuate pe terasa sanctuarului au dat la iveală urme de locuire, într-un nivel mai vechi, la 2m dedesupt, format după ridicarea artificială a

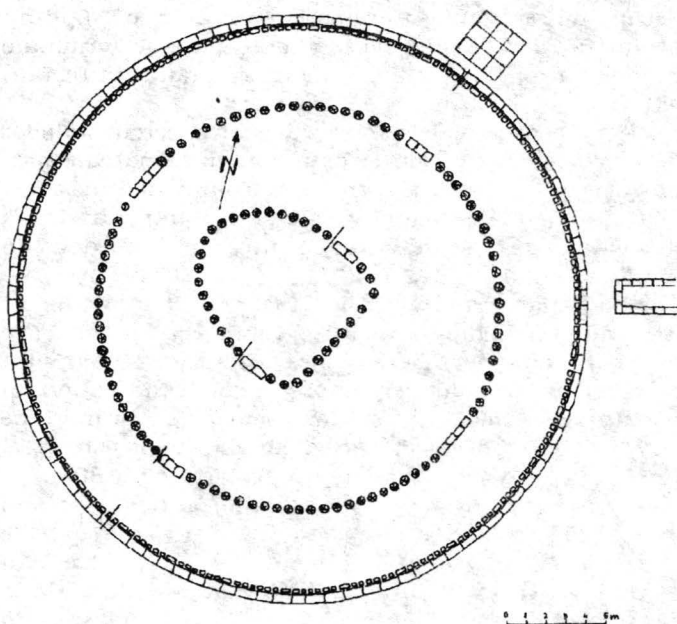

Fig. 16. Planul marelui sanctuar circular de la Sarmisegetusa.

terasei, care, probabil, s-a aflat la același nivel cu cea pe care este amplasat sanctuarul vechi de calcar.

Încă de la descoperirea sa, din anul 1951, s-a pornit la o serie de încercări de reconstituire a obiectivului. El a fost considerat mai întâi, ca fiind un edificiu sub cerul liber, apoi interpretat drept calendar al dacilor, pornindu-se de la gruparea stâlpilor din andezit (6+1), sau ca sanctuar în adevăratul sens al cuvântului. Cert este că avem de-a face cu o clădire de cult în cadrul zonei sacre.

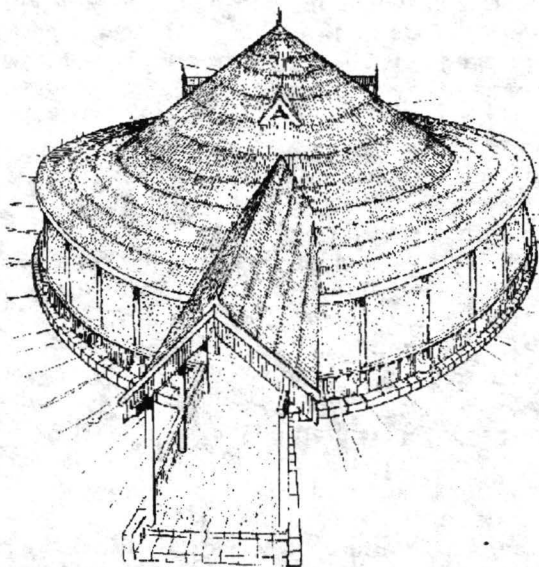

Fig. 17. Propunere de reconstituire a marelui sanctuar circular.

Elementele care ne stau la dispoziție la ora actuală ne îndreptătesc spre a presupune existența unui edificiu constituit din trei încăperi. Descoperirea stâlpilor de lemn, înfiți în pământ și sprijiniți pe blocuri de calcar, apariția unei mari cantități de lipitură de lut și a unui fragment de perete sunt cele mai grăitoare dovezi ale existenței unui acoperiș, de formă conică, sprijinit de pereți, ridicat până la o înălțime de 5-5.50m.

Ca și în cazul celorlalte sanctuare cercetate pe terasele sacre, nici aici nu s-a găsit nimic care să vorbească de existența unei pardoseli de altă natură în afară de lut. Este adevărat că toate aceste edificii au fost martelate, distruse de către romani, dar, cât de cât, o urmă de paviment ar trebui să apară. Se desprinde concluzia că întreaga suprafață a sanctuarului a fost nivelată cu lut.

Este absolut necesar, în acest caz, ca acoperișul să fi închis întreaga construcție, împiedicând formarea noroiului, în vreme de ploaie sau ninsoare, în spațiul galeriei circulare. Așadar, acoperișul se sprijinea pe stâlpi sau coloane din lemn, care se ridicau pe stâlpii lați ai celui de al doilea cerc de piatră. Aceștia erau, la rândul lor, legați între ei cu o centură de lemn, care cuprindea și stâlpul de susținere al acoperișului. Se realizează astfel acea galerie circulară care dă posibilitatea de intrare în încăperea rotundă, peste cele patru praguri, și apoi în cea centrală, absidată. Pereții acestor două camere au fost ridicați din stâlpi de lemn și lipitură de lut, amestecată cu paie și pleavă.

Recent, cercetările arheologice întreprinse în preajma sanctuarului mare circular au dat la iveală o platformă de 1.50m lățime, lucrată din blocuri de calcar, în

maniera zidului dacic, care se găsește la 1,20m de cercul exterior de andezit, în spațiul dintre pragurile 1 și 6. Ea este orientată est-vest. Accesul se făcea pe această platformă și, apoi, pe o treaptă din lemn, care traversa balustrada stâlpilor de andezit în locul respectiv.

La câțiva metri de sanctuarul mare circular, a fost dezvelit sanctuarul mic circular, al cărui diametru este de 12,5m. El este constituit din 114 stâlpi de andezit: 101 subțiri și înalți și 13 scunzi și lați; primii au 60-70cm înălțime, 20,5-21cm lățime și 15cm grosime; ceilalți au dimensiuni de 39x44,7x18,8cm. Stâlpii sunt grupați 8+1 de 11 ori, 7+1 o dată și 6+1 tot o dată; distanța dintre ei este de circa 10cm.

În interiorul sanctuarului a fost găsită o vatră cu arsură și cărbune, groasă de 7-8cm. De asemenea, au apărut o serie de urme aparținătoare unor stâlpi de lemn cu diametrul diferit. Din păcate, construcția romană, ulterioară, de deasupra acestui sanctuar, a distrus în bună parte urmele stâlpilor din interior.

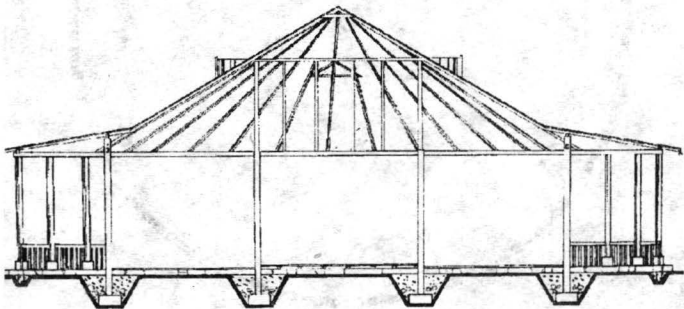

Fig. 18. Marele sanctuar circular de la Sarmisegetusa (secțiune).

Accesul în acest sanctuar se făcea, ca și în cazul precedent, de pe o platformă orientată nord-est – sud-vest, care se sfârșește în preajma edificiului.

Alături, pe aceeași linie cu micul sanctuar rotund, întâlnim încă două sanctuare, de această dată de o formă rectangulară, construite din stâlpi și coloane de andezit. În prezent, toate aceste piese sunt decapitate, urmare a distrugerii romane.

Primul dintre sanctuare este orientat NE-SV și măsoară 12x9,20m. El este mărginit de stâlpi de andezit,

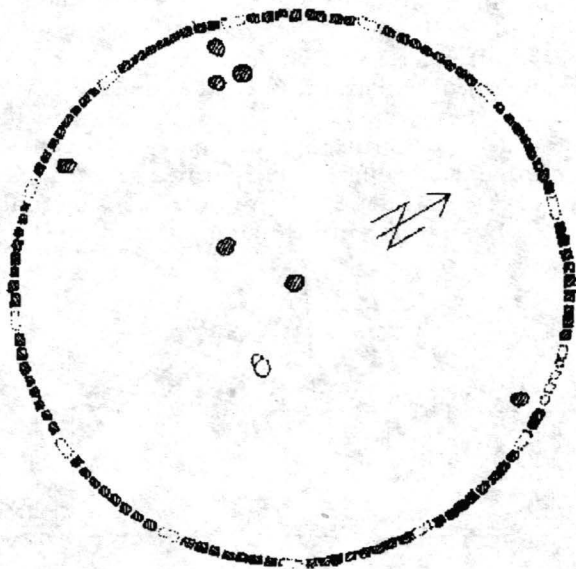

Fig. 19. Planul micului sanctuar circular de la Sarmisegetusa.

iar la colțuri are câte un bloc mai mare din aceeași piatră. În interiorul suprafeței delimitate de stâlpi se aflau, probabil, 18 coloane din andezit (în prezent se păstrează 16), al căror diametru este de 70-72cm. În timpul cercetării, au fost dezvelite câteva blocuri de calcar care îndreptățesc bănuiala că aici ar fi existat, anterior, un sanctuar patrulater cu baze de coloane de calcar.

Atât stâlpii de andezit care înconjoară sanctuarul, cât și blocurile de la colțuri erau, probabil, în partea superioară, terminate în cep. Avem de-a face din nou cu o balustradă creată de acești stâlpi înguști. La colțuri, pe baze, se înălțau coloane din lemn, care porneau de pe blocurile cu cep și făceau corp comun

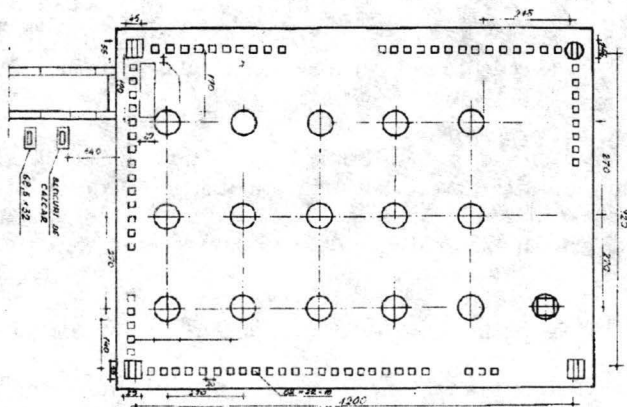

Fig. 20. Planul sanctuarului cu coloane și pilaștri de andezit de pe terasa a XI-a de la Sarmizegetusa.

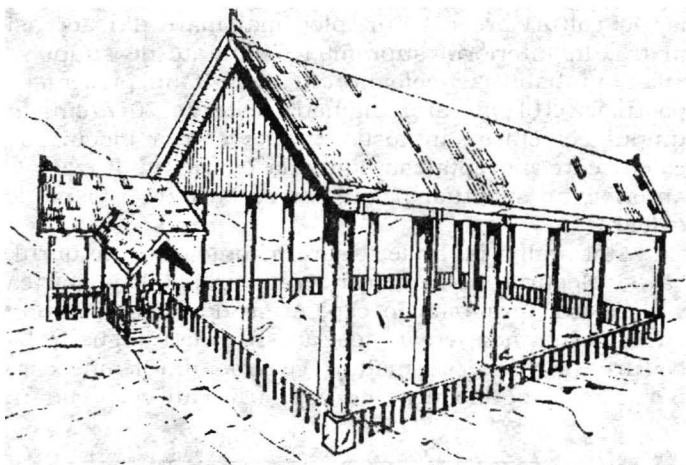

Fig. 21. Reconstituirea sanctuarului cu coloane și pilaștri de andezit de pe terasa a XI-a .

cu elementele din interiorul sanctuarului – cele 18 coloane –, ce susțineau un acoperiș în două ape, lucrat din șindrilă. Orientată nord-sud, în colțul de sud-vest apare platforma de pătrundere în sanctuar, care, pe latura de est, păstrează două blocuri de calcar cu orificii rectangulare în centrul lor, unde erau introduși stâlpi de lemn, cu menirea laterală a celui de platformă.

În fața platformei, în interiorul edificiului, foarte aproape de șirul de stâlpi de andezit și de blocul din colțul sud-vestic, s-a descoperit un prag format dintr-o lespede de andezit, a cărei lungime este de

1,70m. Legătura dintre platformă și prag se realiza cu ajutorul unor trepte, care traversau balustrada constituită din stâlpii de andezit, la fel ca la celelalte sanctuare.

Celălalt sanctuar este de tipul celui precedent, cu deosebirea că elementele din interiorul său sunt atât circulare, cât și rectangulare; sunt dispuse într-o formă curioasă, ceea ce ne îndreptățește a pune edificiul în legătură cu discul solar și cu prelungirea acestuia, care aveau un rol atronomic. Deosebită este și intrarea, realizată tot pe o platformă orientată N-S, dar mult mai înaltă și pavată cu lespezi de calcar; ea pătrunde destul de adânc în interiorul sanctuarului, orientat NE-SV.

Pe terasa a X-a din zona sacră, descoperirile arheologice au dovedit existența a două sanctuare, construite în etape diferite, primul, orientat NE-SV, mai păstrează câțiva stâlpi de calcar, care constituiau împrejmuirea edificiului, pe latura de vest și nord, precum și un bloc de colț, la îmbinarea celor două laturi. În interior a fost descoperită o platformă din lespezi de calcar care reprezintă, probabil, un altar. Lungimea terasei pe care se întindea sanctuarul este de 37,50m. Edificiul a fost desființat o dată cu lărgirea terasei spre est și cu ridicarea celui de al doilea zid de sprijin al ei. În locul sanctuarului de calcar, s-a pornit ridicarea altuia, din andezit cu coloane. Spre deosebire de sanctuarele de calcar cu coloane, unde am întâlnit baze și coloane, aici apar trei elemente: o bază mare (plinta) din andezit, cu diametrul de peste 2m, care era așezată pe o fundație de piatră și lut, piesă care, în antichitate, se găsea în întregime în pământ; peste ea se monta baza de coloană propriu-zisă, tot din andezit.

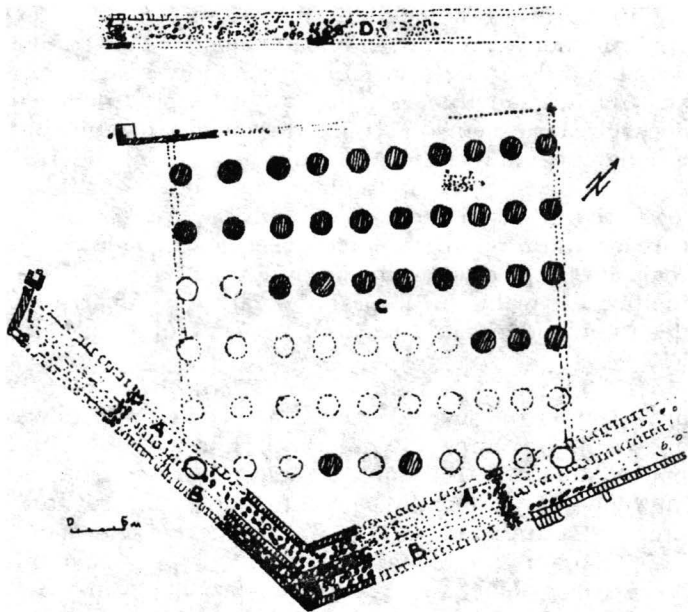

Fig. 22. Sanctuarul mare de andezit de pe terasa a X-a de la Sarmizegetusa.

pe care se așeza ulterior coloana lucrată din același material.

Sanctuarul măsoara 37,50x31,50m, era orientat NE-SV și avea 6 rânduri a câte 10 elemente din cele mai sus menționate. Lucrările la acest edificiu, din pricina războaielor cu romanii, nu au fost încheiate și, probabil, nu au fost transportate la fața locului nici toate piesele necesare construcției sale.

Revenind pe terasa a XI-a, la vest de marele sanctuar circular, întâlnim un monument din calcar și andezit – un altar –, asemănător unui disc de dimensiuni considerabile. El constă dintr-un suport dublu construit din blocuri de calcar, primele așezate la întâlnirea discului central cu capetele de andezit, celelalte la extremitatea razelor de andezit. Este de notat că razele în discuție se îngroașă spre capete, formând un fel de praguri mai înalte, care se sprijină pe suportul din calcar. Între cele două suporturi din blocuri de calcar se află lut bătut.

Discul central are diametrul de 1,46m. De lângă el încep cele zece raze, de formă trapezoidală, dar cu laturile dinspre exterior cioplite în arc de cerc, fiecare lungă de 2,76m. Diametrul întreg al monumentului (deci al discului central + lungimea razelor) ajunge la 6,98 m. Lățimea razelor nu este egală, variațiile ajungând la 6-8cm. În cele zece raze, la 0,45m de marginea lor exterioară, se află scobituri dreptunghiulare de 10,5-11,5x5,6-8cm, adânci de 3-4cm; unele dintre ele afectează două raze alăturate; distanțele dintre două scobituri succesive sunt de 15-18cm.

În câteva dintre aceste scobituri s-au găsit resturile unor piese de marmură cioplite în forma literei T. Hasta verticală, de 7cm, era mai înaltă decât scobitura în care se fixa, iar hasta orizontală era tăiată în arc de cerc. Înălțimea pieselor păstrate întregi era de 12 cm, iar lungimea hastei orizontale este de aproximativ 18cm. Unele au avut sigur lungimi diferite, dar toate împreună formau un cerc continuu. Într-una dintre raze, dinspre sanctuarul mare circular, exista un orificiu, prin intermediul căruia lichidele de pe disc se scurgeau într-un lighean cu cioc și, din el, în canalul de drenaj. În sfârșit, lipită cu unul dintre capete de marginea exterioară a altarului, se află o rază lungă („săgeată”).

din blocuri de calcar, unele refolosite din alte construcții, orientată spre nord.

În partea de vest a altarului s-a găsit o vatră de foc, așezată pe razele de andezit ale acestuia. Foarte probabil, ea datează de după distrugerea Sarmizegetusei de către romani și este opera militarilor din detașamentul rămas în capitala dacilor.

Altarul, pe lângă implicațiile sale de cult (probabil pentru sacrificii), are, după cum se va vedea, semnificații de ordin astronomic.

Fortificațiile Sarmizegetusei. În subcapitolele precedente s-a văzut că accesul spre Sarmizegetusa dinspre Valea Mureșului era apărat și controlat de cetățile de la Costești (ridicate pe Cetățuie și pe Blidaru) și de numeroase turnuri amplasate de o parte și de alta a drumului care urma în amonte Apa Orașului (Grădiștii). La fel, așezarea fortificată de la Cucuiș-Golu, cetatea de pe Vârful lui Hulpe și, probabil, destule turnuri, nelocalizate încă, controlau drumurile de pe văile Cucuișului și Sibișeului, iar înaintarea dinspre vest era apărată de cetatea de la Luncani – Piatra Roșie și de fortificația de baraj de la Cioclovina-Ponorici (mai jos, *Fortificații și așezări la est și vest de Sarmizegetusa*). După depășirea tuturor acestor obstacole, atacatorii erau întâmpinați de întăriturile capitalei și ele încă necunoscute în totalitate.

Imediat după urcarea priporului de la capătul de vest al Dealului Grădiștii, în stânga și deasupra drumului antic, pe o mică terasă se înălța un turn de veghe, ridicat integral din lemn. Din el privirea cuprindea primul tronson al drumului prin „cartierul” apusean al Sarmizegetusei și întreaga Luncă a Grădiștii.

Urmând cărarea modernă, cam la 800m de la începutul urcuşului, între două pâraiaşe, se află un ieşind dinspre sud-vest al Dealului Grădiştii, a cărui extremitate prelungă ajunge în Valea Godeanului, cam în dreptul vărsării Văii Largi. Câteva blocuri de calcar şi alte descoperiri semnificative indică existenţa tot a unui turn de veghe, patrulater, cu stâlpii susţinători sprijiniţi pe piatră, construit în dreapta drumului antic şi la distanţă de el. De acolo, privirea cuprinde un mare tronson al lui şi altul al drumului de pe Valea Godeanului.

Continuând urcuşul pe cărare, alt turn se găsea tot în dreapta ei, la circa 1,5 km est de precedentul. La baza turnului se aflau trei şiruri discontinui de blocuri de calcar care se înscriu într-un pătrat cu latura de 4,60 m. Din turn vizibilitatea era perfectă spre apus, până la precedentul, iar în partea opusă, până pe coasta din dreapta pâraiaşului Strâmtosu. Alt turn, cu o bază similară din blocuri de calcar, era nu departe de Tău (la circa 100m spre vest), amplasat însă aproape de muchea înălţimii.

Pornind pe cărare de la actuala poartă de vest a cetăţii, în aceeaşi direcţie, la 3-4 minute de mers, se află un val de pământ construit cvasiperpendicular pe muchea înălţimii, dar mai lung pe versantul de sud al ei. Acesta era ultimul element de fortificare de pe drumul antic. El este perfect vizibil astăzi, pentru că e mai înalt decât terenul din jur cam cu un metru şi lat, la bază, de circa trei metri.

În sfârşit, alte turnuri erau adosate zidului de susţinere al terasei a XI-a din zona sacră (mai sus, subcapitolul *Construcţii de cult*).

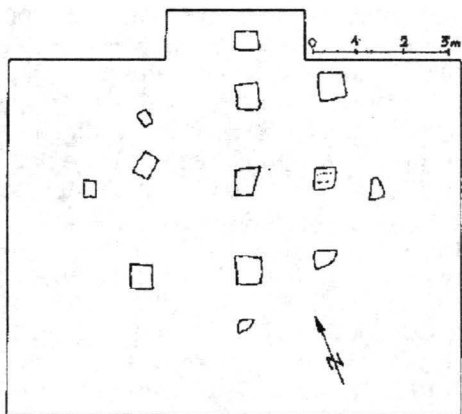

Fig. 23. Sarmizegetusa: blocurile de calcar de la baza turnului de veghe.

Cetatea Sarmizegetusei a fost construită în singurul loc de pe Dealul Grădiștii cu configurație potrivită concepției de fortificare a arhitecților daci, anume, în jurul mamelonului cu cota 1000, dominant atât față de „cartierul” apusean al capitalei, cât și în raport cu zona sacră. Doar o parte din ea, și aceasta „ajustată” de romani, poate fi văzută.

Zidurile cetății dace înconjurau mamelonul amintit, urmând configurația terenului, în care s-a amenajat, chiar în stânca nativă, un pat lat de circa 3m. De pe el, zidul se ridică în tehnica obișnuită. Traseul său începea la baza terasei a III-a, urca pe coasta de vest a înălțimii, ocolea vârful pe la nord și est și se întorcea pe la sud. Doar pe latura de vest, aproape de cota

maximă, perpendicular pe parametrul interior, se construiseră alte ziduri, menite să închidă încăperi pentru depozitarea proviziilor; planșeul lor servea drept platformă de luptă, aidoma celor de la Costești-Cetățuie și de la Blidaru. Intervenția ulterioară a romanilor face imposibilă precizarea planului tuturor acestora. Nu este exclus ca modificările operate de romani să fi desființat eventuale bastioane ale cetății, pentru că este singura lipsită de astfel de întărituri. Nu știm, așadar, dacă ea a avut sau nu bastioane pe curtină. În interior, pe terasele I-III, s-au descoperit doar barăci de lemn destinate apărătorilor Sarmizegetusei. Este foarte probabil ca pe vârful netezit artificial al mamelonului să se fi ridicat un turn de veghe.

În conformitate cu grelele condiții de pace impuse de romani, după primul război, dacii s-au văzut obligați să demanteleze o parte din zidurile cetății. Cât de extinse au fost astfel de lucrări nu putem ști, dar ele sigur s-au înfăptuit, din moment ce un detașament roman a rămas la Sarmizegetusa, tocmai pentru a urmări respectarea acestei oneroase condiții a păcii. Apoi, în ajunul celui de al doilea război (desigur după plecarea detașamentului roman), dacii au reînălțat zidurile cetății, folosind vechiul lor traseu.

Cetatea a suferit distrugeri importante în timpul ostilității finale, din anul 106, și cât de crâncene au fost luptele pentru cucerirea ei abia dacă ne sugerează îndeajuns reliefurile dăltuite în marmora Columnei lui Traian.

După căderea cetății Sarmizegetusei și sinuciderea lui Decebal, romanii au instalat acolo un detașament din *Legio IIII Flavia Felix*, cu misiunea de a supraveghea

capitala dacilor, transformată într-un vast câmp de ruine de furia cuceritorului, concretizează în distrugerea sistematică a tuturor edificiilor și clădirilor ei. Dar de o fortificație pentru adăpostirea trupei aveau nevoie și cei ce frânaseră rezistența îndârjită a cetății capitalei statului dac, încât militari din legiunea amintită, împreună cu detașamente din alte două (*II Adiutrix pia fidelis* și *VI Ferrata*) au „refăcut” cetatea. Trupele participante la construirea fortificației romane de la Sarmizegetusa au montat în ziduri blocuri de calcar pe care erau incizate numele lor (*LEG II AD / PF; LEG IIII FF; VEX / LEG VI / FERR*) și câteva reliefuri cu cununi de laur, doi capricorni adosați etc. Dintre toate aceste blocuri, atrage luarea aminte unul (în două fragmente, primul dispărut, probabil încă în secolul trecut, celălalt în muzeul din Deva), cu inscripția *LEG(io) IIII F(lavia) F(elix)*, scrisă nu cu litere, ci cu arme: un topor sau o sabie curbă cu mânerul în sus pentru L, un arc cu săgeata pe el pentru E, două pumnale scurte încadrate de alte două lungi, toate drepte și cu mânerurile în sus pentru IIII și două săbii curbe cu vârful în sus pentru FF.

Refacerea romană, sesizabilă aproape peste tot, nu a respoeetat nici traseul zidului dacic, nici tehnica sa de construcție. Pe laturile de vest, nord și est ale mamelonului, romanii au procedat, probabil, la îndreptarea traseului și, sigur, le reclădim zidului, nemaiaapelând la scoabele de lemn pentru a uni cele două parametre; pe versantul de sud al mamelonului au demontat integral zidul dacic. Traseul acestuia, recent descoperit, este marcat doar de patul orizontal, tăiat în stânca masivului. Noul traseu, prelungit, al

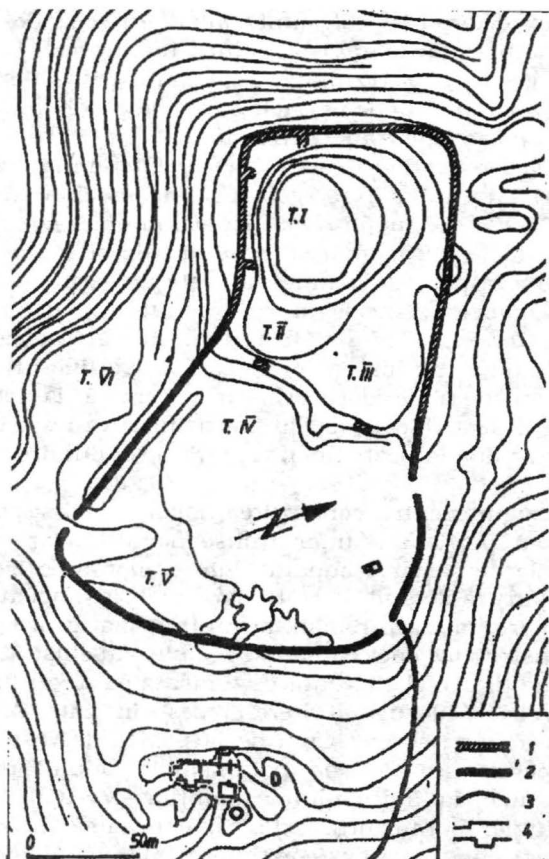

Fig. 24. Sarmizegetusa cetate: 1. zid dacic; 2. zid roman; 3. val roman; 4. baia romană.

laturilor de vest și est, unite apoi prin cea de sud, dubla suprafață apărată de ziduri; toate acestea, prin forma geometrică rezultată, reprezintă, de altfel, un castru aberant față de normele castramentatiei romane, din pricina configurației terenului.

În vederea extinderii suprafeței din interiorul zidurilor, s-a lărgit terasa a IV-a și a fost înglobată în traseu terasa a V-a. Sigur, în două, locuri, anume, la sud de poarta de vest (romană) și pe latura de sud a cetății, zidul trecea peste o locuință și peste atelierul monetar dacic, ambele distruse și cu terenul nivelat. Însuși nivelul terasei a IV-a a fost mult înălțat, acoperind drumul pavat cu lespezi de calcar. Proporțiile nivelării sunt considerabile, dacă avem în vedere că, la actuala poartă de est, blocurile din asiza inferioară a zidului roman se află la peste 2m deasupra nivelului drumului pavat.

Desigur, pentru construirea noilor ziduri și pentru înălțarea parțială a unor tronsoane ale celor vechi, blocurile de calcar recuperate din demontarea zidului de pe latura de sud a cetății dace erau insuficiente și, ca urmare, militarii romani au utilizat piatra provenită din construcțiile dacice distruse înainte sau chiar atunci. Din una dintre ele, situată pe terasa a XI-a, au luat și numeroasele blocuri cu litere grecești incizate. Asupra acestora se va reveni. Cum de la poarta de vest până aproape de cea de sud paramentele zidului roman sunt duble, iar între ultima amintită și cea de est a fost dublat paramentul exterior, cantitatea de piatră reutilizată de romani este extrem de mare și abia poate sugera grandoarea fostelor construcții dacice. La tot pasul se întâlnesc lespezi și blocuri din drumul pavat.

segmente de canale și tamburi de coloane de calcar, piese de boltă, ancadramente și tamburi de coloane de andezit, majoritatea rămase în zidul parțial restaurat al cetății, altele intenționat lăsate lângă el, cu prilejul recentelor lucrări de consolidare și restaurare. În felul acesta, monumentele, și așa grav afectate de distrugerile din timpul ostilității, au fost practic spoliaste de zelul, altminteri temeinic, al constructorilor romani.

În interiorul fortificației, pentru nevoile trupei – un detașament din Legiunea IV Flavia Felix (cantonat acolo pe toată durata domniei lui Traian) – s-au construit barăci, de astă dată din cărămidă și lemn, uneori acoperite cu țigle, și o construcție cu două încăperi, din zidărie cu mortar, amplasată între porțile de est și de sud, în apropierea zidului cetății.

Ajungând aici, cititorul ne va îngădui o scurtă digresiune pentru a menționa succint urmele rămase de la detașamentele romane cantonate la Sarmizegetusa, deoarece singurele vizibile se află pe terasa a VI-a situată între zidul de sud al cetății și actualul drum. Anume, ne referim la baia romană, în bună parte protejată, acum, sub o copertină de pământ. Și aici materialele de construcție provin din monumentele dacice demontate. Zidurile băii, destul de slab conservate, presupun existența a cel puțin cinci încăperi, dintre care una circulară. Apa necesară funcționării băii era adusă printr-o conductă, din care s-a găsit un tronson de circa 30m.

Resturile altor construcții romane s-au descoperit în zona sacră. Pe terasa a X-a, peste sanctuarul mare de andezit, fusese una dintre ele (s-a păstrat doar cuptorul acesteia) și alta, cu pereți din țigle triunghiulare

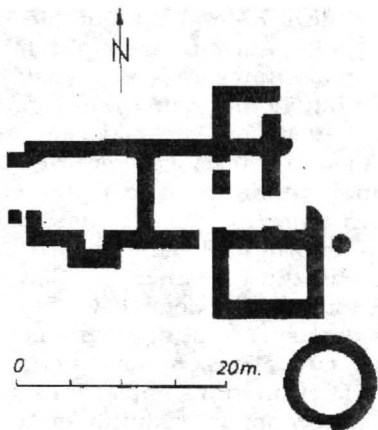

Fig. 25. Planul băii romane de la Sarmizegetusa.

legate cu mortar (împreună cu obiecte de bronz, opaițe și monede romane), în unghiul drept făcut de canal în partea de vest a terasei. Pe terasa inferioară, a XI-a, ceramică, cărămizi triunghiulare și un tronson dintr-un canal de scurgere, sumar amenajat, s-au găsit deasupra sanctuarului mic de calcar; patru blocuri de calcar și cărămizi patrulatere de mozaic dintr-o baracă au fost întâlnite peste sanctuarul cu pilaștrii de andezit și cu pliante peste sanctuarul cu pilaștrii de andezit și cu plinte de calcar; în același sector de vest al terasei a XI-a, altă baracă, de lemn, pe locul sanctuarului mic circular și mai sus menționata vatră de foc de pe altarul de andezit.

Revenind la Sarmizegetusa de dinaintea cuceririi romane, aspectul ei trebuie să fi fost de-a dreptul grandios. Pe aproape 6km lungime, versantul de sud al muntelui a fost în terase etajate, pe care se ridicau casele, adesea cu două caturi și cu nelipsitele anexe gospodărești în apropiere, marile ateliere de tot felul, semețe și puternicele ziduri ale cetății crescute parcă din coastele de piatră ale masivului, impozantele sanctuare, toate unite cu o rețea de drumuri chibzuit trasate, bine amenajate și întreținute, cu instalații pentru apă curentă și cu altele de drenaj. Iar forfota constructorilor de noi edificii n-a conținut, până în ajunul ostilității cu romanii.

Din punct de vedere structural, capitala dacilor se dovedește a fi avut trei părți componente: așezarea civilă propriu-zisă, cu cartierele ei de la vest de cetate și de la est de zona sacră, cetatea și zona monumetelor de cult. Mai mult, s-a constatat că cele mai prețioase locuințe se aflau grupate în apropierea Tăului și a cetății, constituind un fel de cartier aristocratic al Sarmizegetusei. Și tot acolo, nu este exclus ca vasta terasă de la est de pâraiașul cu obârșia în Tău, fără nici o construcție pe ea, să fi fost piața (*agora*) orașului antic.

Sarmizegetusa a fost, fără îndoială, cel mai mare și mai important centru meșteșugăresc din Dacia, iar calitatea sa de capitală politică și cultural-religioasă a statului dac nu putea să-i influențeze decât favorabil prosperitatea economică, altminteri susținută de o solidă bază de materii prime, aflată în imediata apropiere. Acolo locuiau regii, înalții demnitari, funcționarii

cancelariei regale, o parte a aristocrației, dar și artizanii iscusiți în felurite meșteșuguri, negustori, meșteri constructori, împreună cu lucrătorii ale căror eforturi se înălțase și trăia însăși capitala. Prin toate caracteristicile și calitățile sale, Sarmizegetusa a fost cea mai importantă și impunătoare așezare de pe cuprinsul Daciei în ultimele decenii ale existenței statului dac. Începutele lucrări de conservare și restaurare sunt menite, dacă nu să-i redea, cel puțin să-i sugereze crâmpielele din măreția de odinioară.

4. AȘEZĂRI CIVILE ÎN ÎMPREJURIMILE SARMIZEGETUSEI

Până în Lunca Grădiștii (635m altitudine absolută), în stânga și în dreapta principalului curs de apă al zonei capitalei dacilor ființau două așezări, pe teritoriul actualului sat Costești și la Ceata, și o mulțime de gospodării risipite pe spinările domoale sau pe terasele anume amenajate ale înălțimilor. Din Lunca Grădiștii de sus, gospodăriile risipite se regăsesc în favoarea pâlcurilor de locuințe și a așezărilor compacte, preferate, poate, din pricina pantelor repezi ale culmilor montane, pentru a căror amenajare în vederea ridicării de construcții erau necesare eforturile conjugate ale unor comunități considerabile. Alte grupuri de construcții sunt dispuse pe spinările late ale înălțimilor.

Revenind în Lunca Grădiștii, anume spre extremitatea ei sudică, unde se află o mare cabană forestieră, în dreapta Văii Albe se înalță o ramificație a Muncelului, cu numele Fețele albe.

Fețele Albe reprezintă, de fapt, versantul de sud, însoțit al ramificației Muncelului, udată la poale de Valea Albă. Numele de „fețe” provine tocmai de la existența celor mai mult de 30 de terase antice, iar epitetul „albe”, de la pârâul amintit.

Pe Fețele Albe se poate ajunge urmând actualul drum forestier care urcă pe firul Văii Albe, când pe stânga, când pe dreapta ei; după ceva mai mult de 2km, se află un pod. Lângă pod începe o cărare cu direcția vest-nord-vest, ce ajunge până la complexul de construcții antice de pe „Șesul cu Bârnză”. Cărarea este însă dificil de parcurs, pentru că e năpădită de făgetul spontan din plantația de molid. Este deci preferabilă, deși este tot grea, urmarea potecii de pe muchea Fețelor Albe. Ea începe din spatele grajdului cabanei forestiere din Lunca Grădiștii, urcă anevoios nici o jumătate de oră, după care părăsește muchea, apucând pe coasta de sud a Fețelor Albe. Pe versantul de sud panta devine mai domoală.

În antichitate, pe Fețele Albe se afla o mare așezare civilă, cu feluritele sale construcții ridicate pe terase amenajate. Micașistul nu se preta decât la puține și înguste terase naturale, încât acestea, ca și altele, fără o pornire naturală, au fost construite prin excavații masive în pantele repezi ale muntelui.

Cum marea majoritate a construcțiilor dacice aveau pereți din lut bătut sau de lemn acoperiți cu lut doar baza lor era din piatră, din ele s-a păstrat puțin. Și nici nu s-a putut altfel conserva decât prin acoperirea cu pământ, imediat după cercetări, încât cele mai multe nu sunt vizibile astăzi. Dar locurile unde au fost ele amplasate pot fi ușor recunoscute, grație teraselor

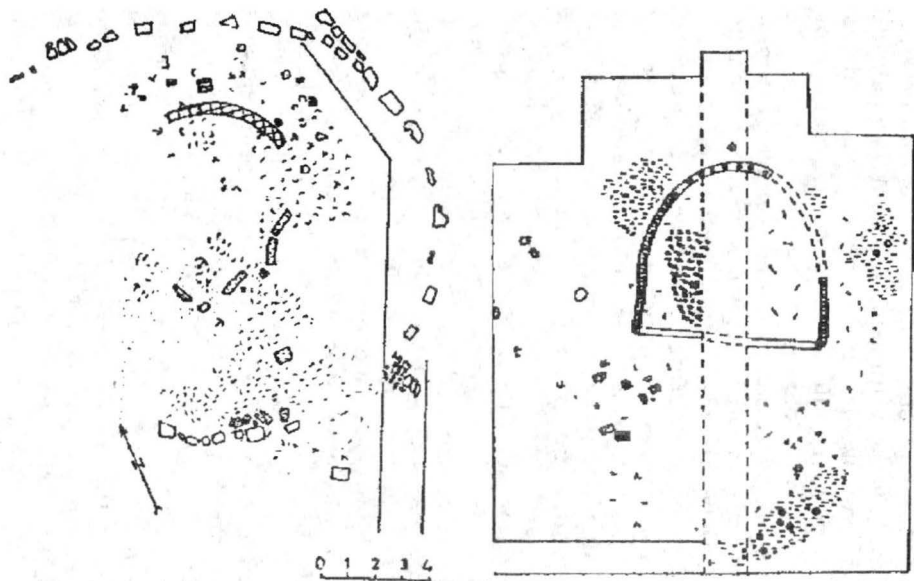

Fig. 26. Locuințe cu încăperi concentrice de la Fețele Albe (plan).

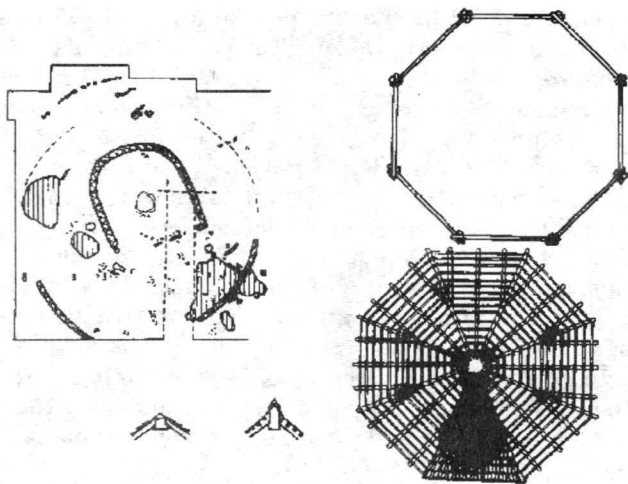

Fig. 27. Locuință cu încăperi concentrice de la Fețele Albe: plan (stânga sus), sistemul de montare a bânelor pereților (dreapta sus), învelitoarea (dreapta jos), vârful învelitorii (stânga jos).

antropogene și pârlăiașelor cu debit apropiat constant în apropierea cărora sunt masate.

Cam la trei sferturi de oră de mers, în dreapta actualei poteci (cu ani în urmă un drum forestier pentru corhănitul buștenilor), înainte de singura porțiune mlăștinoasă traversată de ea, se află un mare hambar, cu pereți din lemn așezați pe lespezi de calcar dispuse, cu multe vase de provizii (chiupuri) de mari dimensiuni.

Mai jos de el, în stânga, pe o altă terasă, se află o locuință cu încăperi concentrice, deranjată parțial de exploatarea forestieră. Ea consta din două încăperi: una poligonală în exterior, cu colțurile pereților de lemn sprijinite pe blocuri de calcar, cealaltă absidală (lungă de 5,70 și lată de 5,10m), dispusă descentrat în interiorul primeia, cu pereții din lut bătut, armat cu pari înfiți în pământ și cu fâșii succesive. Încăperea exterioară servea drept magazie (cu vase de tot felul, inclusiv pictate, unelte etc.), iar încăperea cu absidă era locuința propriu-zisă. Întreaga construcție avea acoperișul din șindrilă.

În continuare, cărarea trece cam pe mijlocul unei terase întinse, unde fusese o locuință mai mare decât precedentă. Sistemul de construcție este asemănător, adică cu pridvor de lemn, cu talpa sprijinită pe lespezi de piatră, larg de 1,50m, în interior o încăpere circulară (11m în diametru), cu pereții din lut bătut pe pari, și apoi, tot descentrat dispusă, încăperea cu absidă. În fața târnațului se afla un ieșind acoperit cu șindrilă, la fel ca întreaga construcție.

Chiar înainte de a ajunge la primul pârâiaș cu albie adâncă, pe versantul din dreapta lui, se zăresc câteva terase mari. Pe una dintre ele se construiseră, în două rânduri, tot atâtea locuințe mari, cu pereții de lemn așezați pe o bază din piatră locală și de calcar. În marginea dinspre cărare a celei mai mari terase se aflau un atelier și un cuptor de ars ceramică, cel din urmă cu două camere, una inferioară pentru foc, acoperită cu un grătar perforat, de la care continuau pereții camerei de ardere a vaselor.

La construcțiile de pe terasă și la atelierul de sub marginea ei de sud, apa era adusă prin conducte de teracotă, de pe două terase superioare. Acolo ajungea, probabil, o deviere anume făcută a actualului pârâiaș, mai întâi dirijată de un jgheab mărginit de lespezi de piatră locală legate cu lut, apoi pe o șanțuire săpată în stânca nativă și, în cele din urmă, captată, și transportată prin conducte din tuburi de lut ars. O ramificație a conductei se îndrepta spre locuința de pe terasa mare, cealaltă ajungea la atelierul de ceramică. Aici, întocmai ca la Sarmizegetusa, nu s-a păstrat ramificația conductei, încât nu știm cum arăta elementul de bifurcare.

Traversând pârâul, se ajunge la cel mai important complex de construcții cunoscut până acum în așezarea de pe Fețele Albe. Ele se singularizează și prin împrejurarea că terasele sale se sprijină pe ziduri construite în tehnica dacică obișnuită. Unele le protejează și de eventuale alunecări de pe pantele superioare.

Complexul de construcții, lung de circa 82m și cu lățimea maximă în jur de 42m, constă din cinci terase de mărimi variabile, toate susținute de ziduri puternice. Localnicii au dat acestei grupări de terase pitorescu nume „Șesul cu Brânză”, de la o stână care a funcționat acolo multă vreme.

Prima dintre terase se întinde acum peste un zid (B) mai vechi, demantelat de daci până la nivelul de călcare antic, și este susținută înspre vale de un alt zid (D). În nivelul inferior a fost o construcție deranjată practic integral la reamenajarea terasei în vederea construirii locuinței din nivelul superior. Pe acesta din urmă se afla cea mai recentă construcție a complexului, anume o locuință cu încăperi concentrice. Piesa exterioară,

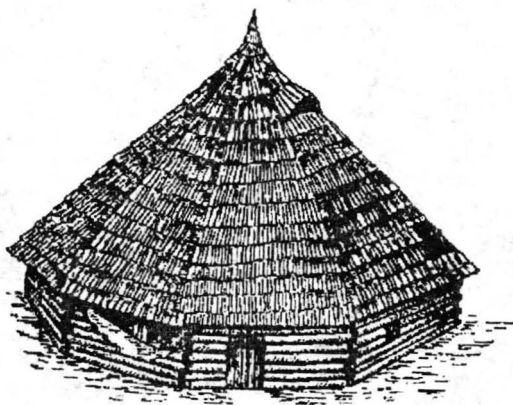

Fig. 28. Reconstituirea a două locuințe cu încăperi concentrice de la Fețele Albe.

poligonală (diametrul exterior de circa 15m), avea la colțurile pereților de lemn lespezi mari de calcar. În interiorul ei, dispusă descentrat, era încăperea absidată, cu pereți de lut bătut, armat cu lemn (circa 25cm grosime). La construirea locuinței s-a utilizat și materiale provenite din alte edificii dacice distruse (pilaștrii de andezit și de calcar ai unor sanctuare). Astăzi, pe teren, se disting bine atât lespezile de calcar de la baza peretelui exterior, cât și blocurile asizei superioare a zidului B, ușor de recunoscut grație dimensiunilor lor mari și emplectonului aproape lipsit de piatră sfărâmată. Pe lângă vasele ceramice, inclusiv pictate, uneltele și materialul de construcție din fier descoperite în locuință, este de semnalat toarta unei caserole (tigaie adâncă) de bronz, produsă într-un atelier de la Capua (Italia), pe care se distinge clar ștampila cu numele proprietarului atelierului: *L(ucius) Ansius Diodorus*.

În continuare, spre sud-est, deci de la parametrul exterior al zidului B, după cotul de 90° făcut de acesta, se află terasa a II-a, sprijinită la sud de zidul E (doar capetele lui sunt vizibile), cu traseul în arc de cerc. Pe ea s-au descoperit două niveluri succesive de construcții. Planul celei din nivelul inferior nu a putut fi stabilit. Pe nivelul următor, se ridica, odinioară, o construcție circulară cu cerdac circular sau poligonal, lat de peste 1,60m, cu podina din lut fățuit, ornamentată cu caneluri; încăperea circulară este delimitată de blocuri mici de calcar așezate la baza pereților ei; intrarea era plasată la sud. Materialul arheologic descoperit consta mai ales din ceramică, inclusiv vase din pastă cu grafit. În sfârșit, spre centru era o construcție pătrată, la bază cu blocuri de calcar reutilizate, unele dintre ele luate

din construcția nivelului mijlociu. Pe lângă mult material de construcție de fier, în ea s-au descoperit un ulcior pictat cu păsări stilizate și un vas cu tub. Aici era cel de al doilea sanctuar de la Fețele Albe.

Următoarea terasă, a III-a, este încinsă de zidurile A (la nord), A1 (la est) și A2 (la sud). Pavajul din lespezi de calcar situat la est de capătul zidului B și lipit de parametrul exterior al zidului A constiuia probabil, baza unei scări de lemn, care înlesnea accesul pe zidul A și, mai departe, pe terasa a V-a. Terasa a III-a se îngustează spre răsărit, după coturile în unghi obtuz ale zidului A.

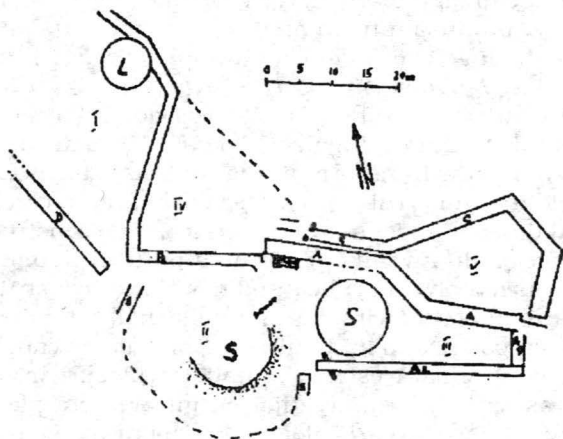

Fig. 29. Fețele Albe: schița teraselor de pe „Șesul cu Brânză”.
I-V. – Terasse artificiale; L – locuință; S – Sanctuar.

Fig. 30. Planul sanctuarului circular de la Fețele Albe.

În zona mai largă a terasei se află primul sanctuar circular de calcar cu diametrul de 10,80 m. El constă dintr-o împrejmuire de pilaștrii de calcar, întreruptă, din loc în loc, de stâlpi scunzi și lați din aceeași rocă. Atât unii, cât și ceilalți au câte o profilatură cam în dreptul nivelului de călcare antic. Numărul inițial al pilaștrilor înalți (*in situ* s-au păstrat 36), al celor scunzi (9 *in situ*), ca și intervalele la care alternau nu au putut fi stabilite. Sanctuarul, cu o parte componentă din lemn (planul ei nu a putut fi stabilit), a fost incendiat și, după distrugerea sa, unele elemente din el s-au reutilizat ca material de construcție la alte

clădiri (una dintre ele este locuința de pe terasa I). O lespede de calcar, așezată în partea de est-sud-est a sanctuarului, poate indica intrarea, iar pavajul de piatră rectangular (de 2,15x1,15m), dispus aproximativ în centrul său, constituia infrastructura vetrei de foc. Suprastructura de lemn a sanctuarului trebuie să fi fost masivă, cât timp stratul de cărbune rezultat din mistuirea sa de flăcări era considerabil. Incendiul a afectat parametrul exterior al zidului A, de unde s-au prăbușit multe blocuri calcinate.

Terasa a IV-a, încinsă la vest și sud de zidul B, nu era protejată dinspre pantă și pe ea nu se ridica nici o construcție. În spatele (spre deal) zidului A se găsește zidul C. Pe primii 17m (începând de la vest) el are traseul paralel cu primul, apoi cotește spre est, din nou spre sud-sud-est și, după o scurtă porțiune, spre sud-sud-vest. Între primul cot, capătul lui de sud-sud-vest și zidul A se află terasa a V-a, de forma unui pentagon neregulat. În porțiunea de est a ei era odinioară, o locuință patrulateră, iar spre vest de ea, un hambar.

Revenind la zidurile A și C este necesară o precizare. În spatele tronsonului pe care sunt paralele și au o mică distanță între ele, panta dealului este abruptă și înaltă. Tocmai din această pricină, dacii au preferat soluția unui zid dublu pentru a o susține. Presiunea exercitată de pantă era mult prea mare pentru a fi lăsată pe seama unui singur zid, îndeajuns de înalt, ca să nu ofere rezistența necesară. Totodată, partea superioară a zidului A și îngustul spațiu rămas până la paramentul exterior al zidului C constituiau calea de acces spre construcțiile de pe terasa a V-a.

Apa necesară construcțiilor de pe terasa a III-a provenea de la un izvor (astăzi dispărut) captat în antichitate. Conducta din tuburi de teracotă traversează zidul C îndreptându-se spre terasa a III-a. Apa provenită din precipitații era evacuată de pe ultima terasă amintită printr-un canal amenajat în zidul A₂, de unde se scurgea într-un bazin de andezit, așezat lângă paramentul exterior al zidului menționat.

Amenajarea teraselor, ridicarea zidurilor lor de susținere și de protecție, ca și a construcțiilor s-a făcut în etape diferite, după cum demonstrează existența pe unele terase a două și chiar trei niveluri. Coroborând toate constatările furnizate de cercetările arheologice, lucrările antice pot fi eșalonate în trei etape distincte. În prima dintre ele, s-au amenajat terasele I și a II-a, s-au ridicat zidurile B, D și E și construcțiile din nivelurile lor inferioare. Cauzele incendiului care le-a mistuit nu ne sunt cunoscute, dar nu poate fi exclusă izbucnirea lui întâmplătoare. În a doua etapă, terasa a II-a a fost lărgită spre est, s-au amenajat terasele a III-a și a V-a, poate și a IV-a, s-au construit zidurile A, A1, A2 și C, sanctuarul de pe terasa a II-a, sanctuarul circular, locuința și hambarul de pe terasa a V-a. Această a doua etapă este cea mai lungă din existența complexului, încheiată și ea printr-un incendiu de mari proporții, inclusiv prin distrugerea sanctuarului. În ultima etapă, se ridică construcțiile nivelului superior al terasei. Nu se poate preciza când anume a fost demantelat parțial zidul B și a început amenajarea terasei a IV-a, dar, sigur zidul B era demontat până la nivelul de călcare antic, înainte de construirea locuinței

de pe nivelul superior al terasei I. Și construcția din nivelul superior al terasei I a sfârșit tot prin incendiu.

Împrejurarea că la ridicarea construcției amintite se reutilizează materiale (piatră de calcar fasonată) din construcțiile mai vechi și, mai ales, constatarea că printre ele se află stâlpi de calcar și de andezit decapitați intenționat, proveniți din sanctuare distruse, demonstrează că sfârșitul acestei construcții coincide cu operațiile militare din anul 106, soldate cu cucerirea Sarmizegetusei. În atare situație, celălalt incendiu, distrugător al sanctuarelor și al construcțiilor de pe durata etapei a doua, nu poate fi pus decât pe seama înaintării roamne spre Sarmizegetusa la sfârșitul primului război, în 102. Cât despre începuturile lucrărilor de construire a complexului în discuție, pe baza materialelor arheologice descoperite, ele se situează în prima jumătate a secolului I î.e.n. Sfârșitul complexului coincide cu încetarea existenței întregii așezări.

Deasupra acestui complex, cam la cinci minute de mers pe cărare, în stânga ei, era o locuință îndeajuns de slab conservată pentru a face imposibilă stabilirea planului ei. pereții din lut păstrau urmele a trei fățuri succesive. Continuând urcușul pe cărare, cu aproximativ 500m înainte de al doilea pârâu cu albie adâncă pe o terasă din dreapta potecii s-au descoperit câteva fragmente de vase dacice și un mic depozit de unelte agricole și de dulgherie.

Alte terase, încă necercetate, se află atât mai sus, cât și mai jos de traseul urmat până acum. Accesul la ele este extrem de dificil din pricina vegetației abundente. Existența lor, mai întâi, și descoperirile întâmplătoare făcute pe ele și pe pantele dintre ele, în al doilea rând,

sunt tot atâtea indicii pentru a dovedi extinderea locuirii antice. Pe lângă semnalările obișnuite de pământ ars, fragmente ceramice etc., au tras atenția câțiva tamburi de coloane din calcar care, împreună cu stâlpii de andezit decapitați folosiți la construirea locuinței de pe terasa I, semnalează existența a cel puțin două sanctuare, încă nelocalizate. Așezarea dacică de la Fetele Albe este a treia ca mărime (după Sarmizegetusa și Ceata) în zona capitalei statului dac.

Continuând urcușul pe cărare, la nici o jumătate de oră de mers de la complexul de terase sprijinite de ziduri, se ajunge la o troiță aflată în punctul numit „Curmătura Boului”, pe unde trece plaiul ce coboară de la Muncelul spre Lunca Grădiștii. Chiar deasupra curmăturii este o terasă, de asemenea locuită în antichitate, dar încă necercetată. De aici, drumețul ostentat poate să urmeze plaiul spre stânga, pentru a ajunge în pomenita luncă, sau, după un popas, să apuce în cealaltă direcție spre Muncel (cota 1565), unde va ajunge în nici o oră de mers, pentru a vedea fortificația de acolo (vezi mai jos, capitolul *Castrele romane de marș*).

Lunca Grădiștii – Valca Largă – Valea lui Brad – Gura Tâmpului – Tâmpu – Meleia – Rudele este, din nou, un traseu ceva mai dificil, care poate fi parcurs parțial cu mașina, pe drumul forestier din Lunca Grădiștii, până la începutul muchiei Tâmpului. Urmează apoi urcușul anevoios al acesteia până în vârful Tâmpu (circa o oră) și, de acolo, străbaterea comodului și splendidului drum de plai spre Meleia și Rudele. Oricum, el este de recomandat numai drumeților obișnuiți, cu

efortul și climatul schimbător al zonei de munte. În vreme de ploaie, cețurile ridicate de pe văi și porțiunile de kilometri întregi străbătute pe înălțimi acoperite constant de nori, cu vizibilitatea la numai câteva zeci de metri, înlesnesc pierderea plaiului montan nemarcat. În astfel de situații, punctele de reper, altminteri ușor de recunoscut grație particularităților configurației lor, nu sunt de nici un folos. Chibzuți, deci, de două ori înainte de a porni sau ... asigurați-vă de timp frumos. În zile senine, traseul, chiar în varianta mai lungă, poate fi parcurs comod în opt ore, dacă pe porțiunea din Lunca Grădiștii până în Gura Tâmpului se călătorește cu mașina.

Urmând, așadar, drumul forestier în amonte pe Valea Godeanului (Apa Grădiștii astfel numită mai sus de confluența cu Valea Albă), primul punct de interes arheologic se află la confluența cu *Valea Largă* (afluent de stânga). Acolo, pe o terasă din spatele împreunării apelor, s-a descoperit un mic depozit de unelte din fier, probabil ascunse de proprietarul lor în cursul ostilităților cu romanii, și pe alta, ceramică dacică. Descoperirile indică, mai degrabă, existența unor locuințe decât a unui atelier.

Apoi, pe botul de deal din spatele conflunței *Văii lui Brad* cu Valea Godeanului s-a săpat o construcție cu două încăperi și foarte multă ceramică (mai ales vase de provizii), probabil un hambar, cu pereții de lemn așezați pe baza de piatră. De aici până la Gura Tâmpului nu sunt cunoscute alte urme de locuire antică.

Tot afluent de stânga, ca și pâraiele precedente, Tâmpu poate fi lesne reperat, pentru că, doar la câțiva

zeci de metri de confluența sa cu Valea Godeanului, se vede o mare cabană forestieră. Pe traseul actualului drum forestier, care urcă din *Gura Tâmpului* pe malul pârâului, fusese înainte o cale ferată forestieră. La construirea acesteia, cam la 200m în amonte de confluență, s-au descoperit pământ ars, zgură de fier și mai multe lupe de fier, fiecare în greutate de aproape 40kg, rezultate din reducerea minereului în cele mai mari cuptoare cunoscute până acum în Dacia.

În continuare drumul forestier urcă de înălțimea Șesuri, până aproape de Șteaua Mare, dar el trebuie părăsit, pentru că ocolul pe acolo este mult prea lung. Se urmează, deci, cărarea de pe muchea Tâmpului (înălțimea cu acest nume se ridică în spatele confluenței Văii Șesurilor cu Valea Tâmpului). Pe ultimul pârâu amintit, la poalele Tâmpului și Rudelor, există zăcăminte de minereu de fier. Probabil că ele au furnizat materia primă pentru marile cuptoare de redus din Gura Tâmpului.

Pe urcușul pieptiș de pe *muchea Tâmpului* se ajunge în vârful stâncos al muntelui (1495m), cu pășune alpină în jur. De acolo se deschide o panoramă largă cu Șesurile, Muncelu și Godeanu la nord - nord-vest, Șteaua Mare la nord-est și culmea Meleia la sud-est. Mai departe, se văd vârful acoperit cu jnepeni al Dealului Negru (la sud-est), Grușoara Mare (la sud-est) și Titiana sau Titianul (la sud). Cam la 200-250m de vârful golaș al Tâmpului s-au găsit urme de locuire antică (pământ ars, cărbune, ceramică) și la vreo 150-200m est - sud-est de el pot fi văzute patru movile, aproape circulare, cu vârful aplatizat, mai înalt doar cu aproximativ 1 m față de terenul din jur și cam de

15-20m în diametru. În sondajul efectuat în una dintre ele s-au găsit cărbune și ceramică dacică. Aspectul movilelor de pe Tâmpu este asemănător cu al movilelor de la Meleia și Rudele și, foarte probabil, acoperă construcții de aceeași natură, încât detalii mai numeroase vom da în legătură cu acelea din ultimele două puncte, pentru că ele au fost cercetate.

La sud de vârful Tâmpului începe drumul de plai, care urmează creasta spre *Meleia* (1419m). Meleia este ușor de recunoscut prin culmea prelungă și lată, arcuită cu un corn lunar, cu capetele către vest. Ea este acoperită de pășune alpină și de câteva grupuri de jnepeni și are nouă vârfuri (de unde numele „Muntele cu Nouă Țățe” dat de localnici). La poalele versantului ei de est curge Valea Pietrosului (Streiul superior), iar cam din centrul curburii Meleii izvorăște Valea Tâmpului. Versantul spre ultima vale are pante abrupte, adesea prăpăstioase, mai ales în apropiere de culme. Celălalt se prezintă în linii generale la fel. Doar între cotele 1383 și 1359 (între al patrulea și al cincilea vârf numărând dinspre Tâmpu) versantul înspre Pietrosul, abrupt lângă culme, își domolește panta pe la jumătatea lungimii sale. Acolo au fost amenajate opt terase.

Urmând culmea Meleii, imediat la sud de al treilea și de al patrulea vârf, se observă câte un grup de movile (8-12 în fiecare) asemănătoare ca formă și dimensiuni celor de pe Tâmpu. Al treilea grup, cu 17 movile, situat la nord de al cincilea vârf al Meleii (cota 1359), a fost parțial cercetat. Prezența pe Meleia doar a păcurarilor cu turmele lor și numai în perioada lunilor mai-septembrie explică menținerea resturilor construcțiilor antice în bună stare de conservare, încât

ele sunt perfect vizibile și aproape nederanjate. Construcțiile adăpostite sub movile similare observate pe terasele de pe versantul spre Valea Pietrosului sunt, în linii generale, de același tip. Ca urmare ele pot fi prezentate împreună.

În funcție de plan și de numărul încăperilor, construcțiile pot fi categorisite în trei tipuri principale, unele cu variante: 1 – cu o singură încăpere, patrulateră (de circa 9x8m, împărțită în trei compartimente), ca pe terasa a VIII-a, sau virtual circulară (cu diametrul de aproximativ 8,50m), ca în una dintre movilele de pe

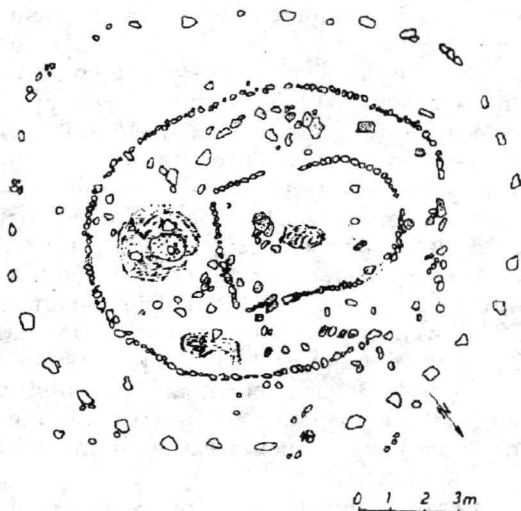

Fig. 31. Construcție cu încăperi concentrice de la Meleia (plan).

platou; 2 – cu două încăperi dispuse concentric, dintre care aceea exterioară era ovală sau circulară (cu diametre de 13,50x9,50m, 11,80x11,20m) și reprezenta pridvorul construcției propriu-zise, iar cea interioară era patrulateră sau cu absidă (circa 4,25x3,75m); 3 – cu trei încăperi dispuse concentric, una exterioară (cerdacul), în general ovală (diametrele de 12,90x12m, 15,20x13,60m, 16x14,80m), a doua tot ovală (diametrele de 11x9m, 12,60x10,70m, 9,90x8,10m), iar ultima, interioară, plasată descentrat în raport cu primele două, patrulateră sau cu absidă (5,45x3,75m, 5,80x4,25m etc.) Ele aveau podina din pământ bătut și, în mod obișnuit, o vatră de foc amplasată în încăperea exterioară; în cazul când erau două astfel de vetre, ele se aflau în încăperile exterioare (câte una în fiecare). O singură construcție a fost podită cu lemn. Toate aveau pereții din lemn așezați pe lespezi de piatră, în mod obișnuit dispuse distanțat la pridvor și în șir continuu la încăperile propriu-zise. Acoperișul, în fațete, era din șindrilă. Atrage atenția în mod deosebit una dintre construcțiile cercetate pe platou prin maniera de construire a bazei de piatră. Anume, peste lespezile despicate din stâncă locală s-au așezat mici blocuri de calcar, iar încăperea interioară nu avea la baza pereților lespezi de piatră, ci ei se sprijineau pe stâlpi de lemn înfiți în pământ.

S-a constatat, de asemenea, absența lipiturii de lut pe pereți la *toate* construcțiile mistuite de incendii, ceea ce demonstrează că nici celelalte, abandonate, nu aveau pereți etanșeizați.

În două cazuri, ambele pe platoul Meleii, pe același loc s-au construit, desigur după nivelările de rigoare, câte trei construcții.

Materialul arheologic descoperit în ele nu a fost peste tot abundent. În acelea de pe terase, abandonate de daci, era sărăcăcios; în schimb, în construcțiile de pe platou, toate incendiate, inventarul a fost bogat și variat. Majoritatea pieselor găsite în interiorul construcțiilor erau vasele de lut cu felurite forme și destinații: vase de provizii, vase mijlocii, castroane, vase de tip crater (cu torți orizontale), căni, ulcioare, numeroase capace, câteva „vase” cu guler (fără fund și prevăzute cu o bordură lată, aplicată cam la 1/3 din înălțimea pereților); ceramică pictată a fost descoperită numai în trei construcții de pe platou. În afară de vase, s-au găsit: mai rar calapoade, tot din lut ars, pentru confecționarea ceramicii, fusaiole (prășnele de fus din lut ars), materiale de construcție din fier (cuie, balamale), dar puține, câteva arme, grâu și mei carbonizat, zgură de fier (în trei construcții), baroase și clești de fierărie (într-o construcție), pietre de ascuțit, râșnițe etc.

Destinația a două dintre aceste construcții, anume acelea din prima categorie, este absolut evidentă și unanim admisă: hambare sau magazii. Pentru celelalte, părerile exprimate până acum de specialiști sunt diferite, dar pentru a evita repetițiile inutile credem că este mai nimerit să le amintim după prezentarea construcțiilor similare de la Rudele.

Aproximativ perpendicular pe creasta Meleii, în dreptul celui de al șaselea vârf (cota 1341), pe a cărui pantă de nord se află o stână, se desprinde o culme prelungă, orientată la început vest-nord-vest. Ea continuă până la Rudele, dar drumul de plai cotește cam la 250m sud-vest de al cincilea vârf, pe versantul de nord

al amintitei culmi. Urmându-l, se trece prin trei poieni înșiruite de la est la vest și la distanță una de cealaltă – Răchițeaua (poartă același nume cu al vârfului mai înalt – 1356 – al Rudelor), Poiana Mare, La Săruni (numele-i vine probabil de la lespezile de piatră pe care ciobanii așază sarea pentru oi, de unde și posibilitatea de a o localiza cu ușurință) –, și se ajunge la a patra, Brândușita.

Cum ultima este aceea pe care s-au descoperit vestigiile dacice, se cuvine a fi descrisă mai amănunțit. Orientată ESE-VN\, ea are formă aproximativ ovală, cu un intrând pe marginea de nord, unde își are obârșia un izvor, iar spre sud se vede un ieșind: în marginea de sud a acestuia se află alt izvor și lângă el o mică mlaștină. Prin jumătatea de SSV a poienii trece un drum și, în stânga lui, venind dinspre Răchițeaua, erau cinci movile aplatizate, dintre care patru au fost cercetate. Ele acoperiseră două construcții cu tot atâtea încăperi, una cu trei și, probabil, un atelier.

Dimensiunile și sistemul lor de construire sunt similare cu acelea întâlnite pe Meleia (de exemplu, la construcția cu trei piese, primele două ovale, cea interioară cu absidă, dimensiunile erau de 15x13m, 10,70x9,30m și 4,60x3,60/3,80m). Și aici s-a constatat absența lipiturii de lut la pereții construcțiilor incendiate.

Inventarul consta din multă ceramică (nu și pictată), calapoade de lut ars, câteva unelte de fier (seceră, pilă, daltă, teslă), zgură de fier și alte obiecte de întrebuințare curentă.

Secționarea drumului din apropierea construcțiilor a dus la constatarea potrivit căreia în infrastructura lui se aflau și fragmente ceramice dacice, ceea ce

înseamnă fie că el a fost amenajat după o perioadă de locuire dacică la Brândușia, fie ulterior acesteia. Sigur, însă, construirea lui nu poate fi pusă pe seama păcurarilor.

Cât privește precizarea construcțiilor de pe Rudele și Meleia, trebuie avut în vedere, în primul rând, caracterul lor *sezonier*, demonstrat de absența etajezării pereților, ceea ce la 1300-1400m altitudine, cu zăpadă pe sol de-a lungul a cinci luni, le făcea impropriei locuirii permanente. Stâne dacice nu pot fi, din pricina ceramicii extrem de abundente (neobișnuită și inutilă în indeletnicirile păstorilor), a uneltelor și zgurei de fier. Nici temple (sanctuare), nu erau, din pricina aceluiași caracter sezonier și, apoi, a mulțimii lor, pentru a nu mai vorbi de inventarul total neobișnuit (zgură de fier, unelte de făurărie, grâu și mei) pentru construcțiile sacre, cum de altfel reiese din comparația cu acela, de altă natură, din sanctuarele de la Costești, Blidaru, Piatra Roșie, Fețele Albe și Sarmizegetusa. În schimb, credem că ele pot fi puse în legătură cu exploatarea minereurilor de fier și cu reducerea acestora în apropierea locurilor de extracție. Oricum, pentru a da un răspuns tranșant la o astfel de întrebare, este de așteptat extinderea săpăturilor, pentru că, deocamdată, nu au fost cercetate nici jumătate din obiectivele cunoscute. Deci, neexcluzând posibilitatea găsirii și la Meleia sau Tâmpu a unor sanctuare, suntem convinși că toate construcțiile care nu erau hambare nu puteau avea o astfel de destinație.

Cum s-a văzut, majoritatea construcțiilor cercetate până acum au sfârșit prin incendii violente, iar altele

au fost abandonate de cei ce le-au utilizat (ceea ce iarăși, în cazul templelor, nu este de admis). Nici în unele, nici în celelalte nu s-au descoperit materiale arheologice cu încadrări cronologice între limite relativ restrânse, care să fie anterioare secolului I e.n. Ca urmare, funcționarea construcțiilor în discuție acoperă veacul amintit, dacă nu cumva numai a doua jumătate a lui, și începutul secolului următor. Sfârșitul unora dintre ele (cele cu ultimele două niveluri incendiate) este de pus pe seama acțiunilor cavaleriei maure în timpul primului război dintre Decebal și Traian, apoi, după reconstrucția care a avut loc, probabil, între 102 și 105, pe a represaliilor romane de după victoria din al doilea război.

La sud de Rudele, într-un punct neprecizat de pe muntele Strâmbu (cota 1168), s-a descoperit întâmplător un depozit de unelte dacice din fier (un baros, un târnăcop, două brăzdare de plug, două sape, tot atâtea seceri și coase, un sfredel, o daltă, un tăietor de metal, o frigare etc.) Cum pe muntele Strâmbu există zăcăminte de minereuri de fier, depozitul este de pus pe seama unui atelier de făurărie, al cărui inventar a fost ascuns în timpul ostilităților cu roamnii.

Revenind în Poiana Brândușita, spre Gura Tâmpului se poate ajunge coborând pe una dintre muchiile cu direcția sud-nord, brăzdate de drumuri forestiere, sau se poate alege drumul mai lung până la Paltinul, unde se coboară pe muchea dintre Valea lui Brad și Valea Largă, sau, și mai departe, pe la Gerosul, în capătul de vest al Luncii Grădiștii. Este de preferat însă varianta mai scurtă, direct spre Gura Tâmpului.

5. FORTIFICAȚII ȘI AȘEZĂRI LA EST ȘI LA VEST DE SARMIZEGETUSA

Urcând pe Valea Sibișelului, în partea de vest a satului *Cucuiș*, în dreapta văii cu același nume, se înalță *Dealul Golu* (441m), al cărui bot este separat de restul masivului printr-o fortificație de pământ.

Șaua de legătură dinspre sud a fost tăiată de un șanț, în spatele căruia s-au ridicat unul sau două valuri. Primul, de formă semilunară, are o lungime de 90 m și înălțimea de la baza șanțului și până în partea sa superioară de 7-8m. Fortificația apără o suprafață ovală de aproximativ 26x94 m, unde au apărut materiale caracteristice perioadei dacice din secolele I î.e.n. - I e.n. (fragmente ceramice, piese din fier).

Se pare că avem de-a face cu o așezare fortificată destul de puternică, al cărei sfârșit este legat de războaiele daco-romane.

Fortificației de pe înălțimea Golu i se adaugă o serie de alte puncte, unde au fost descoperite materiale arheologice. În partea de sud-est a satului pe *Vârful Berianului*, au fost date la iveală o serie de fragmente ceramice lucrate la roată, aparținând unor vase de mari dimensiuni, din perioada dacică.

Bocșitură este un punct situat pe drumul de la Cucuiș la Sibișel-Baia, în partea dreaptă a Pârâului Curmăturii. Aici se întâlnesc terase artificiale, pe care au fost descoperite materiale ceramice, în timpul recunoașterilor făcute în această zonă.

Înălțimea amplasată la nord-est de școala generală din Cucuiș poartă numele de *Muchea Cetății*. De aici provin o serie de fragmente ceramice dacice și altele

preistorice, din cultura Coțofeni; așezarea din epoca bronzului apare deranjată de cea din epoca dacică. În acest loc a fost ridicată, mai târziu, în perioada medievală, o cetate numită de localnici „Colnic”.

Pe terasa numită *Gruleț*, ce se află pe traseul care duce spre Muchea Cetății, au fost găsite fragmente de lipitură arsă, care provin de la pereții locuințelor dacice ce au fost durate în această parte, fragmente ceramice și parte dintr-o vatră de foc.

Materialele ceramice care demonstrează existența unei locuiri de factură în această zonă a Cucuișului sunt și pe terasa cunoscută sub denumirea de *Sub Dos*.

Poiana Stanii este un loc, străbătut de un pârâias care izvorăște de sub Muchea Ursului și împarte această suprafață în două părți. Cea din dreapta pârâului este bogată în urme ale locuirii dace, care constau din numeroase fragmente ceramice și bucăți de lipitură de la locuințele ridicate aici.

Padeșul de Sus este locul care se află între înălțimile Pietrele Caprei și Vârful Speiului, la est de Școala generală din Cucuiș. Aici au fost descoperite resturi a unei vetre de foc, fragmente ceramice și piese de fier.

De remarcat sunt și punctele *Dealul Suciului*, unde, alături de ceramica dacică în mare varietate de forme, au apărut și fragmente ceramice hallstattiene.

La marginea de sud-est a satului întâlnim punctul *Glăjerie*, nume ce provine de la cuptoarele de sticlă care au funcționat aici, cu circa două secole în urmă. Din acest loc provin diferite materiale dacice: fragmente de chiup, torți aparținând unor vase mari, o secure etc. Punctul a fost în parte distrus de un drum care trece prin această zonă.

Urmând traseul pe la Călan, Boșorod, pe Valea Luncanilor sau pe la Costești, Blidaru, Prihodiște, între pâraiele Valea Stângului se înalță masivul stâncos pe care se află cetatea dacică de la Piatra Roșie, la 823m înălțime. Pe oricare din drumuri se pornește, accesul direct este posibil doar pe pîntenul dealului de pe latura de răsărit a cetății. Pe aceeași latură de est găsim cinci terase, o alta pe latura de nord, iar pe platoul superior, fortificația propriu-zisă. Un prim element de fortificație îl constituie turnul, ce se găsește pe șaua de acces spre cetate, care era și punctul de pătrundere în interiorul acesteia. Turnul era de 11,50X11,50m, având baza lucrată din ziduri din blocuri de calcar cu emplecton din piatră și pământ; ele continuau cu cărămidă în partea de sus; acoperișul era din țiglă.

Odată trecuți de turnul de intrare, se ajunge la o incintă de 140X125m, ridicată, în bună parte, dintr-un zid de piatră și pământ; în spatele ei, un alt zid din piatră și pământ, a cărui față internă era durată din blocuri fasonate. Grosimea acestui zid era de circa 4m. În preajma porții, zidul are două paramente din blocuri legate în scoabe de lemn, iar emplectonul constă din piatră prinsă cu mortar. Lungimea acestui zid este de 15m, iar grosimea de 1,80m. La colțurile de nord-vest și sud-est se ridicau două turnuri construite în maniera celui descris. Cel din partea de nord-est, fiind plasat în pantă, avea baza realizată în trepte. Accesul în turnuri se făcea pe latura de vest, la nivelul etajului.

În partea de vest a incintei, capetele zidului fac corp comun cu o altă incintă (10x45m), care ocupă mai bine din jumătatea sudică a platoului, construită

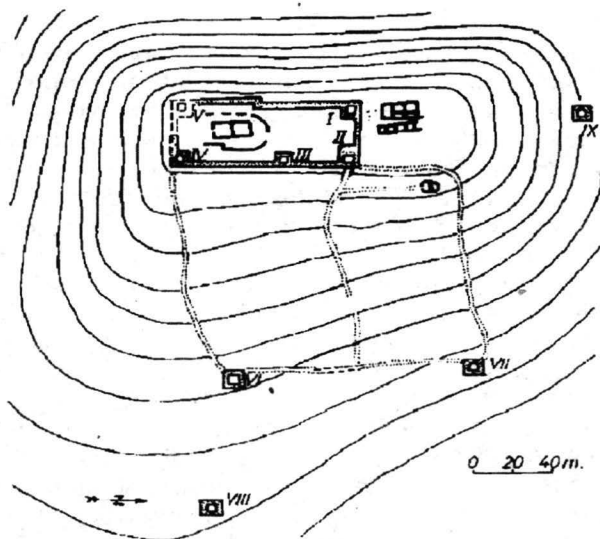

Fig. 33. Planul cetății de la Luncani-Piatra Roșie.
I-IX Bastioane și turnuri.

din blocuri de piatră în tehnica dacică și cuprinzând în traseul lor cinci turnuri: două la colțurile de sud-vest și nord-vest, iar trei pe latura de est. Cele din urmă sunt dispuse câte unul la colțuri și al treilea spre mijlocul incintei. Ele au dimensiuni diferite (3,10x3,10m; 6x5,60m; 4,80x5,20m) și au fost realizate în întregime din blocuri de calcar; acoperișul era din șindrilă.

Intrarea în cetate se făcea prin turnul de la colțul nord-estic. Spre ea ducea un drum lat, pavat în prima

incintă cu lespezi de calcar; la intrare începea o scară din calcar, lată de 2,50m, care era mărginită de balustrade din blocuri din același material.

Interiorul incintei era ocupat de o clădire mare de lemn, așezată pe temelie de piatră, cu două încăperi și pridvor cu absidă, și de o cisternă săpată în stâncă.

În partea de nord a platoului s-au găsit urmele unui turn aproape distrus și a două construcții de lemn. Acestea din urmă s-au suprapus peste un sanctuar, care a fost identificat prin fragmentele a șase baze de coloane de calcar. El era de tipul aliniamentelor, cu baze de 60cm în diametru, înalte de 40cm. Din cauza

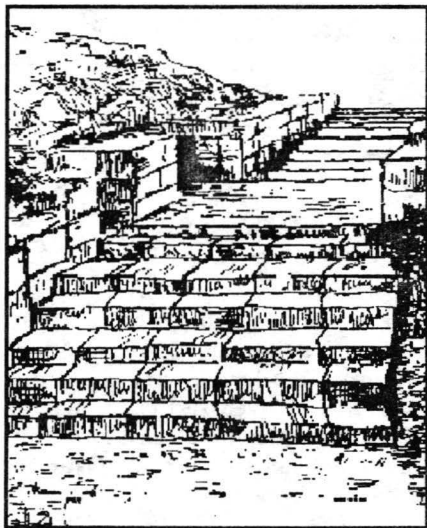

Fig. 34.
Intrarea prin turn în
cetatea de la
Luncani-Piatra Roșie.

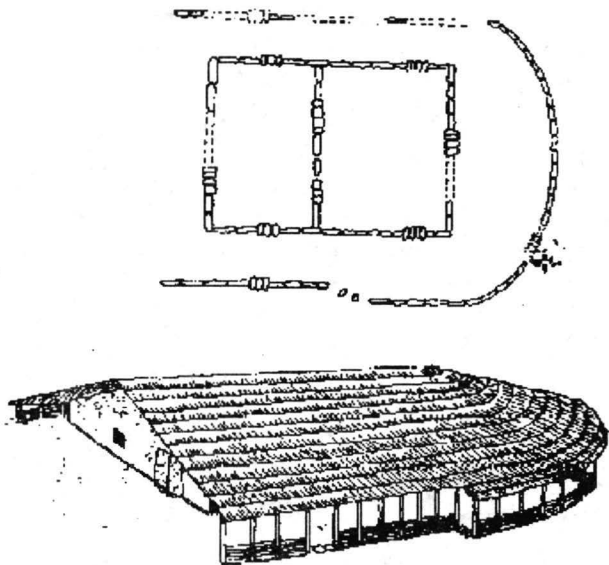

Fig. 35. Clădire din interiorul cetății de la Lunca-Piatra Roșie (plan și reconstituire).

numărului mic al elementelor componente ale sanctuarului descoperite, sunt greu de precizat atât numărul șirurilor, cât și al tamburilor dintr-un șir. Totuși, dimensiunea spațiului de descoperire a permis să se presupună că sanctuarul avea 4x6 rânduri de baze, cu distanța de 2m între ele, și că era orientat vest-est. Ca și în cazul sanctuarelor descoperite în cetatea de la Costești, bazele erau așezate direct pe o suprafață stâncoasă.

Pe o terasă de pe latura de sud a dealului cetății în anul 1983, a fost descoperit întâmplător un tezaur monetar din argint, care număra 277 piese. El se afla într-o pungă de piele la circa 40cm adâncime. Monedele (denari republicani romani) aparțin perioadei secolelor II-I î.e.n.

Tot aici, în timpul lucrărilor agricole, au fost găsite două baze de calcar, probabil elementele unui alt sanctuar, amplasat în această zonă a fortificației.

Cetatea de la Piatra Roșie avea rosturi pur militare. Caracterul ei este dovedit clar de existența celor două incinte, construite în două etape. Prima, pe platoul sudic, datează din vremea lui Burebista, iar cea de-a doua, mai mare ca spațiu, cu menirea de a spori posibilitatea de apărare, probabil din secolul I e.n. Pe de altă parte, puținele gospodării împrăștiate în jur justifică același rol. Ea a fost ridicată aici pentru a forma centura de apărare a Sarmizegetusei, împreună cu fortificațiile de la Costești, Blidaru, Cioclovina.

În drumul nostru spre cetatea de la Piatra Roșie, pe platoul Luncanilor, se constată o serie de urme de locuire, de așezări dacice.

În preajma școlii de pe platoul *Târșa Luncanilor* au fost descoperite numeroase fragmente ceramice și pământ ars, care demonstrează locuirea în această zonă. De asemenea, în spatele școlii, la câțiva metri, sunt vizibile urmele unui castru roman de pământ, ale cărui dimensiuni sunt de 100m latura de est și 240m latura de sud; celelalte două laturi sunt aplatizate. Grosimea valurilor ce acoperă laturile castrului este de

aproximativ 8m, iar înălțimea de 1,8m. În timpul unor sondaje făcute în acest punct, s-a găsit un șanț exterior și s-a evidențiat caracterul temporar al obiectivului, din vremea războaielor daco-romane.

Pe *Vârful Secuiului*, la nord-vest de școala amintită, s-a constatat existența unei alte locuiri, cu numeroase fragemente ceramice, printre care și chiupuri, și pământ roșu. Pe panta aceluiași vârf, în drumul ce-l traversează, a fost descoperit întâmplător un tezaur monetar de argint, care număra peste 500 monede (imitații de tetradrahme și de denari republicani romani) din secolele II-I î.e.n., depuse într-o cană de bronz.

Alte așezări indetificate și cercetate se găsesc pe *Dealul Grosului* și pe *Voineagu*, unde au fost date la iveală urmele unor locuințe.

*

La sud de cetatea de la Piatra Roșie, la o depărtare de circa 2,5km. în linie dreaptă, dar de peste 6km pe potecile dealurilor, se găsește una dintre cele mai puternice fortificații dacice, care avea rostul de a închide dinspre sud-vest, din Valea Streiului, accesul spre Sarmizegetusa. Zidul pornește din punctul cel mai înalt, Dealul Mesteacănului, din care coboară o pantă abruptă spre satul Cioclovina, continuă apoi în linie aproape dreaptă până în dreptul înălțimilor Brâncioarei, unde cotește brusc spre nord, pe partea superioară a pantei, iar în fața dealului Vârful lui Vârfete traversează valea obturată de un baraj și se leagă cu această înălțime. În același mod în care panta abruptă dinspre satul Cioclovina întărește și asigură flancul drept al dispozitivului, tot astfel dealul Vârful lui Vârfete,

inaccesibil pe o distanță de circa 500m pe panta sudică, constituie o poziție întărită natural, care asigură flancul stâng al fortificației.

Zidul principal, a cărui lungime este de peste 2,5km, numit de localnici Troianul, a mai traversat două baraje, unul după bastionul trei, iar al doilea, prin punctul de unde drumul străbate poziția. Grosimea zidului principal, la bază, este cuprinsă între 10 și 14m, iar înălțimea, în forma actuală, măsoară de la 0,80m la 3,0m.

Acest zid este prevăzut cu trei bastioane semi-circulare, dispuse pe partea de sud, de unde era așteptat agresorul. Pornind de la cota 859, de deasupra satului Cioclovina, primul are lungimea de 75m și diametru de 50m, al doilea, situat pe locul dominant al culmii, măsoară 202m, diametrul fiind ca al primului; al treilea are 50m; amplasat în punctul cheie, unde terenul este accesibil din polie, al patrulea are o lungime de 55m și este prevăzut cu două ziduri oblice pe pantă; al cincilea, pe unghiul unde zidul cotește spre nord, are lungimea de 25m. În general, grosimea zidurilor bastioanelor este similară cu a zidului principal.

Din josul pantei, urcă 33 de ziduri perpendiculare sau oblice spre zidul de bază. Cel oprit la cota 859, cu formă sinuoasă, măsoară 10pm; cele perpendiculare au lungimi între 40 și 70m, iar cele trei oblice, de la sud de bastionul mare, măsoară 100m lungime. Grosimea acestor ziduri este mai redusă (în jur de 8m), iar înălțimea lor actuală este sub un metru. La bastionul 5, zidul este dublat pe o lungime de 80m. Și panta văii, cu orientare spre nord, plecând din locul unde drumul traversează poziția, este prevăzută cu un zid, în lungime de 430m.

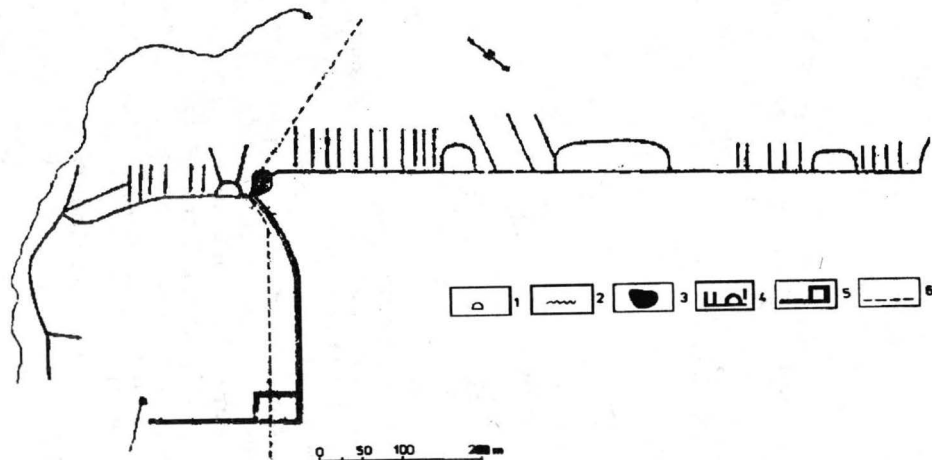

Fig. 36. Fortificațiile de la Cioclovina-Ponorici: 1. - polie; 2. - pârau; 3. - groapă modernă; 4. - ziduri dacice; 5. - ziduri romane; 6. - cărare modernă.

Versantul vestic al Văii Călienilor se leagă, de asemenea, cu un zid de pereții stâncoși ai unei peșteri. Se pare că aceste două mari ziduri au asigurat un platou situat între ele, folosit pentru rezerve de trupe.

Toate zidurile adiacente se opresc la 12m distanță de baza zidului principal, spațiul dintre capetele lor și baza zidului constituind o bermă bine nivelată. Distanțele între zidurile adiacente măsoară între 20 și 50m, în funcție de terenul pe care sunt dispuse. La capetele unora dintre zidurile perpendiculare se constată urmele unor gropi circulare, posibil amplasamente ale unor turnuri pentru semnalizare sau ale altor instalații. Spre latura de sud, dărâmurile apar mai întinse decât spre nord. Avem de-a face cu un zid sec, format din bucăți de piatră de stâncă și puțin pământ, strâns pe ambele laturi de o palisadă de lemn. Prin arderea ei, s-au calcinat pietrele, s-a înroșit pământul și s-a dărâmat partea de sus a Troianului.

Zidul principal prezintă unele întreruperi, pe distanțe mici de aproximativ 4m, unde, posibil, au existat porți de acces sau treceri. În dreptul bastionului mare sunt vizibile astfel de spații, la fel și pe partea de nord a zidului principal.

6. CASTRE ROMANE DE MARȘ

În timpul războaielor daco-romane, în înaintarea legiunilor spre fortificațiile dacice, pe culmile înălțimilor din împrejurimile acestora, au fost ridicate o serie de tabere destinate staționării trupelor o anumită perioadă. Aceste castre erau de pământ, înconjurat cu șanț și val.

În vizitarea castrelor din Munții Șureanu, propunem traseul cu pornire de la Cabana Șureanu.

Plecând deci, de la Cabana Șureanu, se urcă la Curmătura, apoi spre est de Aușel și se ajunge la *Vârful lui Pătru*, unde întâlnim unul din caste.

Fortificația romană se găsește amplasată pe platoul dominant, situat pe șaua care leagă la est muntele Vârful lui Pătru (2133m) și Aușelu (2015m) la vest. Această fortificație de pământ, cu vizibilitate în toate direcțiile, are plan rectangular, cu colțurile rotunjite, orientat est-vest. Dimensiunile castrului sunt: 229m latura de nord, 217m latura de sud, 192 m latura de est și 198m latura de vest, închizând o suprafață de 4348m². Fortificația este înconjurată de un val de pământ înalt de 1,50m, lat la bază de circa 2,50m.

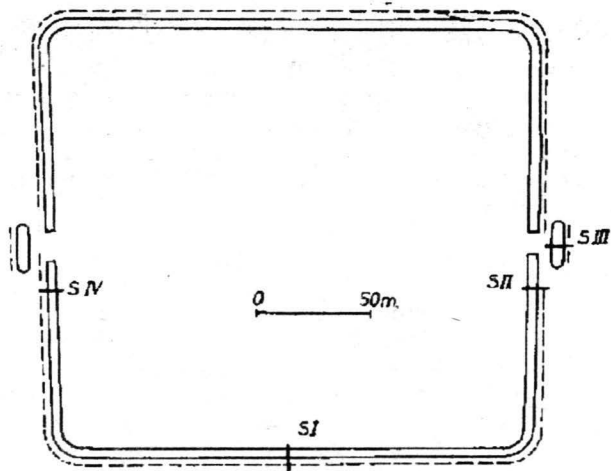

Fig. 37. Castrul de marș de la Vârful lui Pătru (plan).

Șanțul care se găsește în fața valului are dimensiunea, pe latura de sud, de 2m, iar pe latura de vest, de 2,5m; adâncimea sa este de 0,60m.

Castrul avea două intrări, pe laturile de est și de vest. În fața lor se găsea câte un *titulus*, construit în aceeași manieră (val și șanț).

Sondajele efectuate aici au confirmat caracterul de castru de marș al construcției ridicate în timpul războaielor pentru cucerirea Daciei.

De la castrul de pe Vârful lui Pătru, ne întoarcem la Curmătura, de unde se urmărește poteca ce se îndreaptă spre nord, apoi cotește spre vest și trece pe sub Vârful Șureanu, Dobraia, între Pârva și Comărnicele.

La Comărnicele, pe coama lată a înălțimii (1896m), au fost depistate trei castre de marș ale trupelor romane, în înaintarea lor spre Sarmizegetusa. Prima construcție, o fortificație dublă, este amplasată chiar pe vârful Dealului Comărnicele. Întărirea din acest punct, de unde se deschide o priveliște asupra întregii zone, are un plan dreptunghiular, cu laturile de 300x195m, închizând o suprafață de 58500m². Colțurile castrului sunt rotunjite, iar valurile puternice sunt prevăzute cu șanțuri adânci; la intrări întâlnim, din nou, *tituli*.

La sud de această fortificație, la circa 500m, se află castru de pământ, de formă rectangulară, cu laturile de 300x260m.

Între Comărnicele la est și Grușoara Mare la vest, apare cel de-al treilea castru, de formă octagonală neregulată. Prima latură, orientată NV-SE, are o lungime de 44m, spre exterior fiind destul de vizibil șanțul (înălțimea valului în această zonă e de circa 1m). A doua latură, orientată NV-SE, e lungă de 65m.

terminându-se cu o porțiune de aproape 6m care se rotunjește spre sud-est, șanțul este vizibil și în cazul acestei laturi. Cea de-a treia, de 120m, merge de la est la vest, din pricina pantei, atât valul, cât și șanțul sunt puțin vizibile. Orientată SE-NE, cea de-a patra latură măsoară 149m; atât valul cât și șanțul se pot distinge destul de bine. A cincea latură, orientată SE-NV, măsoară 63m; aici valul este vizibil, în schimb șanțul este aproape complet acoperit. Latura a șasea are o lungime de 85m și este orientată NE-SV; atât valul, cât și șanțul se observă cu mare greutate. Latura a șaptea are aceeași orientare ca și precedenta, între ele existând un colț abia accentuat; are lungimea de 45m. Latura a opta, de 50m, merge pe direcția N-S; valul și șanțul sunt bine vizibile. Un sondaj executat pe cea din urmă latură a arătat că, la ridicarea valului, s-a folosit pământ brun-roșcat scos din șanț și bucăți de piatră de stâncă.

De la Comărnicele, pe poteca spre sud-vest, pe la Taia, Dealul Gruului, Poiana Ditei și, de aici, spre vest, se ajunge în dealul lui Bratu. În continuare, spre sud-vest, se ajunge la Jigorul Mare.

Pe vârful „Vârful cu Ocol” al muntelui *Jigorul Mare* (1501m) se găsește un castru roman de dimensiuni considerabile și cu un contur pronunțat. Acest obiectiv se află la sud de cetatea de la Sarmizegetusa, la aproximativ 15km în linie dreaptă. Fortificația de aici are o formă patrulateră, ale cărei laturi de nord și sud sunt de 310m, iar cele de est și vest de câte 240m, închizând astfel o suprafață de 74000m². Valul castrului era constituit din pământ și pietre de stâncă locală, având grosimea la bază de aproximativ 5m și înălțimea păstrată acum de 2-2,5m. În fața valului, de jur-împrejur, se observă destul de bine șanțul, lat de 4m.

Urmele porților sunt depistate pe latura de est și de sud; au în față câte un *titulus*. Acest castru, probabil, a făcut parte din categoria castrelor de marș ale unităților romane, care au atacat cetatea cea mare dinspre Comărnicele-Godeanu-Muncel.

Continuând drumul de la Jigirel și urmând poteca spre Vârful Căpriori, se coboară la nord de Crivadia.

Tot de la Șureanu, trecând pe Pârva, apoi pe versantul de nord al Comărniceleului, pe la Gruișoara Mare, Dealul Negru, Mlăcile, Șinca, la circa 1km nord-vest, plașul se bifurcă: spre sud-vest, pe la stâna din Șinca, Șteaua Mare, Șteaua Mică, Scârna, pe sub vârful Zebur și Godeanu, se ajunge la Muncel; cealaltă variantă merge spre nord-est, traversează Valea Șincii și ajunge la Scârna, unde se unește cu ramura de dinainte.

La altitudinea de 1565m, pe *Vârful Mucelului*, a fost observată o fortificație, încă de la sfârșitul secolului XIX. Dimensiunile acestei circumvalații sunt de 60x65m, iar orientarea este NE-SV. Un sondaj efectuat pe latura răsăriteană, aproape de colțul sud-estic, a demonstrat că valul este ridicat din pământ și piatră din stâncă; în structura lui au fost găsite și urme de cărbune de lemn, fără a se putea însă dovedi existența unei paliade. S-a dovedit, în schimb, existența unui șanț exterior valului, destul de bine vizibil pe latura de nord a fortificației, ale cărei colțuri par să fi fost rotunjite. Un alt sondaj, din interiorul fortificației, a dat la iveală o serie de fragmente de factură dacică, anume, ceramică cenușie lucrată la roata olarului. Pot fi amintite piciorul unui vas cenușiu, fragmente din pereții unor vase de aceeași culoare și un fund inelar al unui vas din pastă roșiatică. Singurul obiect metalic găsit este

un vârf de fier al unui *pilum*, cu tub de înmănușare. S-a constatat și existența cărbunelui de brad.

Materialele aparținătoare culturii autohtone găsite în această zonă îndreptătesc presupunerea existenței aici a unei fortificații dacice, ridicată, probabil, în grabă, în vremea războaielor cu romanii. Poziția dominantă a vârfului Muncel față de cetatea Sarmizegetusei face această ipoteză la fel de verosimilă, ca și aceea că vestigiile aparțin unui castru provizoriu roman.

În apropierea fortificației de la Cioclovina, la capătul de nord al zidului principal, se întinde un platou calcaros, unde au fost ridicate castrele de la Cioclovina Ponorici.

Platoul pe care s-a ridicat această construcție face legătura cu coama prelungă ce duce spre Poiana Omului. Pe această coamă, orientată SV-NE, se poate urmări un val compus din blocuri de calcar nefasonate. Acest val, aplatizat, poate fi observat pe o distanță de aproximativ 460m, iar pe latura perpendiculară, aflată pe platou, pe o lungime de peste 200m. Datorită imperfecțiunii terenului, valul închide un spațiu în formă de L. Avem de-a face, probabil, cu un castru roman cu caracter provizoriu. Nu știm unde se găsea intrarea în acest castru și nu este vizibil nici șanțul de apărare.

În interiorul fortificației se observă contururile unui alt obiectiv, pe plan rectangular, cu laturile de 40x32m; miezul valului, ridicat din blocuri de calcar, are o înălțime 0,60-0,80m, iar baza valului are o lățime de circa 8m.

Avem de-a face, în acest caz, cu două castre provizorii, construite în etape diferite, unul, probabil, în perioada primului război, celălalt, în timpul celui de-al doilea război daco-roman.

V. CIVILIZAȚIA DACILOR ÎN ZONA CAPITALEI

**„.... Geții au fost totdeauna
superiori aproape tuturor barbarilor
și aproape egali cu grecii...”**
(Iordanes, Getica, 40)

Vizitatorul Sarmizegetusei sau al celorlalte cetăți din zonă s-a convins de monumentalitatea acestora și, cu puțină imaginație, le-a putut „vedea” așa cum erau ele odinioară, cu ziduri groase și înalte, cu porți masive și cu turnuri, a căror ridicare presupune un uriaș și concertat efort al unei comunități organizate, puternice din punct de vedere economic. Fără acel suport de nădejde, care-l constituia viața economică înfloritoare, nu ar fi fost posibile nici succesele de natură militar-politică din vremea lui Burebista, nici mărețele realizări din domeniul arhitecturii laice și sacre, ce continuă și după dispariția marelui rege unificator, până la cucerirea romană.

Toate înfăptuirile concrete ale unui popor, de la sanctuare, cetăți, locuințe și până la obiectele de fier, bronz, argint, ceramică, piatră, os, etc., ce constituie inventarul acestor construcții, sunt cuprinse în termenul generic de cultură materială sau civilizație, care se află înscris și în fruntea acestui capitol.

1. OCUPAȚII ȘI PRODUSE

Din păcate, nu toate aceste realizări ale dacilor, descoperite de arheologi pe durata a mai bine de 50 de ani de cercetări, pot fi văzute cu ocazia vizitării zonei aici prezentate. Din cele câteva sute de terase antropogene depistate, doar o mică parte au fost cercetate sistematic. Vegetația bogată s-a întins deasupra, în egală măsură peste unele din cele investigate cât și peste cele ce mai așteaptă a fi dezvăluite. Multe resturi materiale carbonizate sau din lut mai există doar în memoria peliculei sau a blocului de desen. Inventarul locuințelor a luat drumul laboratoarelor de restaurare, apoi al sălilor de expoziție sau al depozitelor muzeale. Cititorul este rugat, deci, dacă n-a făcut-o încă, să viziteze muzeele din Cluj-Napoca și din Deva, precum și Muzeul de Istorie al României din București, unde se găsesc cele mai multe din piesele depozitate în zona capitalei dace. În ceea ce privește, încercăm să venim în întâmpinarea cititorului prin acest capitol, care ar vrea să reactualizeze sau să completeze cunoștințele despre traiul dacilor de aici, în secolele I î.e.n. – I e.n., în așa-numita „perioadă clasică”, de maxim avânt al civilizației lor.

De-a lungul istoriei, în continua strădanie de a modifica diferite stări de lucruri din natură în favoarea sa, omul a acționat asupra acesteia cu ajutorul uneltelor. La început extrem de simple, rudimentare, apoi mereu îmbunătățite, uneltele câștigă enorm în eficiență atunci când pentru confecționarea lor sunt întrebuințate metalele. Dintre acestea, un rol cu adevărat revoluționar l-a jucat fierul.

Pe teritoriul Daciei, deși cunoscut de câteva veacuri, fierul a început să fie întrebuințat masiv pentru confecționarea uneltelor necesare lucrării pământului sau în alte meșteșuguri, abia din a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. De atunci datează primele unelte de fier din ramurile de bază ale vieții economice, de atunci înainte se diversifică produsele din acest metal și, tocmai datorită acestui fapt, de atunci începe rapida dezvoltare a societății dacice, creându-se premisele necesare apariției statului dac.

În apariția și dezvoltarea metalurgiei fierului, a creării și difuzării unor categorii de unelte, dacii au suferit influența benefică a contactelor cu civilizațiile celtică, grecească și romană, asimilarea unor cunoștințe evaluate impulsionând activitatea în diverse ramuri ale economiei.

În cele ce urmează, vom încerca, succint, să vedem, pe baza uneltelor descoperite, care erau categoriile de meseriași ce lucrau în zona prezentată, ponderea fiecărei categorii în totalul locuitorilor. Și vom începe cu operațiunea primară – **extragerea și reducerea minereului de fier**, atestată în câteva puncte din zonă. Este și firesc acest lucru într-o zonă geologică cu un bogat conținut de fier, dovedit fiind că, în antichitate, s-a căutat reducerea minereului în apropierea locului de extracție, spre a se evita dificultățile de transport la distanțe a unor cantități uriașe de rocă. Este dovedită existența unor cuptoare de redus minereul feros pe șaua înălțimii dintre satele Federi și Ponor, la gura Tâmpului, la Sub Cununi, precum și la Sarmizegetusa. Pe lângă acestea, vor fi existat încă multe altele, judecând după marea cantitate de lupe de fier – rezultat al

operațiunii de reducere – descoperite sub zidurile Sarmizegetusei sau la Costești.

Transformate în bare masive uneori, în stare brută alteori, luate acestea constituiau materia primă pentru atelierele metalurgice existente în zonă. Numai în capitala statului dac au fost dezvelite trei astfel de ateliere, și, judecând după prezența uneltelor de făurărie și în celelalte cetăți și așezări din zonă, ocupația era practică pe scară largă în toate aceste locuri, chiar dacă nu pentru confecționarea uneltelor, ci pentru reparații curente.

Din totalul uneltelor descoperite în zonă, un lot foarte numeros îl constituie cele folosite de fierari. Meșterii fierari împreună cu cei ce practicau exploatarea și reducerea minereurilor aveau rolul de bază, hotărâtor în producerea tuturor uneltelor folosite în celelalte meșteșuguri, în agricultură sau în diverse ocupații cotidiene, ei erau cei ce, prin îndelungată experiență, găseau forma lor cea mai potrivită și tot ei se preocupau de perfecționarea proceselor tehnologice care să asigure parametrii de rezistență și duritate a produselor, în strânsă legătură cu destinația acestora. Făurăria a reprezentat, așadar, baza progresului tehnic în antichitate, de realizările obținute în acest domeniu depinzând toate celelalte, unde utilizarea produselor de fier determina sporirea randamentului muncii, a producției. Se poate spune, deci, că făurăria a fost, pentru antichitate, ceea ce este astăzi industria producătoare de mașini-unelte pentru dezvoltarea celorlalte ramuri industriale.

Judecând după inventarul atelierelor aflate la Sarmizegetusa, după cantitatea impresionantă de fier brut găsită în apropierea lor, după mulțimea uneltelor

de făurărie și marea cantitate de produse finite, pentru a nu mai vorbi de diversitatea acestora, se poate conchide că în capitala regilor daci au funcționat cele mai mari ateliere de forjă cunoscute până acum în zona sud-est europeană, în epoca Latène.

De bună seamă, cu acest meșteșug se ocupau o bună parte a locuitorilor Sarmizegetusei, care se bucurau de încurajarea regilor daci, ce beneficiau, desigur, de pe urma priceperii acestui gen de supuși. Printre acțiunile regale menite să stimuleze dezvoltarea făurăriei trebuie menționată utilizarea uneori și a meșterilor străini, din mediul grecesc sau roman.

Din marile ateliere ale Sarmizegetusei au intrat în patrimoniul muzeelor menționate: desfundătoarea de foale, apărători de la gura foalelor, nicovale, baroase de mari dimensiuni, ciocane, clești, tăietoare cu sau fără coadă, dălți, dornuri, punctatoare, pile, toate în mai multe variante. Este de-a dreptul impresionant numărul mare de tipuri și variante în care erau modelate aceste unelte, sau a sluji ideal unei anumite operațiuni. De pildă, pentru apucarea unor piese masive sau cu grosimi mijlocii erau întrebuințați clești având o lungime ce uneori depășește un metru și gura puternică, ușor curbată; barele lungi și subțiri erau prinse cu clești având priza în „cioc de rață”, iar plăcile subțiri și late erau apucate cu clești având gura în forma unor lopățele care se strâng la apropierea mânerelor. În total, sunt cunoscute în această zonă 10 tipuri de clești, iar gama celorlalte unelte amintite prezintă, de asemenea, numeroase tipuri.

Toate produsele de fier dacice cunoscute până astăzi au fost lucrate exclusiv prin martelare. Aceasta

se practica la cald, după ce fierul brut era încălzit uniform, timp mai îndelugat, pentru a atinge aceeași temperatură în interior, ca și la suprafață. Apoi, prin batere cu ciocanul, folosindu-se dălți, tăietoare, dornuri etc., bucata de metal se întindea, se cresta sau se suda, până la obținerea formei dorite. Cunoștințele de ordin tehnic ale faurilor sunt ilustrate de calitatea pieselor confecționate. Nu se întâlnesc unelte rebutate sau stângaci executate, compoziția materialului este de bună calitate și omogenă. Se cunoșteau mai multe procedee de călire a produselor, menite a le spori duritatea și rezistența, ajungându-se până la operațiuni de mai mare rafinament, cum ar fi călirea diferențiată a orificiilor trăgătoarelor de sârmă (filiere) sau fortificarea prin acest procedeu doar a părții active, a gurii topoarelor, a teslelor sau a cuțitului de plug.

Călirea aceasta diferențiată, constatată prin probe de rezistență, se poate observa și cu ochiul liber, datorită deosebirii de culoare a piesei în zona tratată termic. Este evident că asemenea rezultate și reușite de tratament nu puteau fi obținute decât pe baza unor temeinice cunoștințe tehnice, a îndelungatei experiențe a meșterilor.

Tot în atelierele Sarmizegetusei, dar și la Piatra Roșie era prelucrat și plumb, și bronz, așa cum o dovedesc creuzetele, stropii de aliaj, resturile de cuptoare, lingurile cu care era luat metalul lichid, uneltele sau alte piese confecționate.

O altă ocupație puternic reprezentată printre locuitorii așezărilor dacice a fost **agricultura**. Aceasta era de fapt ocupația de căpetenie a locuitorilor de pe întreg teritoriul patriei noastre, încă din timpuri preistorice.

Ici-colo, doar condiții naturale specifice au determinat ocupații noi (exploatarea sării, metalelor nobile, a altor minereuri), dar aceasta s-a făcut în paralel cu lucrarea pământului, nerenunțându-se complet la agricultură.

Mărturie despre cultivarea pământului stau și numeroasele descoperiri de cereale carbonizate, semințe de plante textile și leguminoase (grâu, secară, mei, drăgaică, orz, zizanie, muștar, zămoșiță, muștar, lușcă, orzoaică, bob, linte, rapiță, mac, spanac, mohor etc.), găsite în cantități impresionante uneori, în hambare speciale (cum era cel de pe terasa a IX-a de la Sarmizegetusa) sau în gropi și chipuri, foarte frecvent întâlnite în mai toate locuințele cercetate din așezarea civilă. Dar cea mai elocventă dovadă al caracterului superior al agriculturii practicate de daci credem că o constituie uneltele de fier descoperite în numeroase locuințe incendiate la 106, dar și în depozite îngropate în același timp.

Ceea ce se remarcă la mai toate uneltele este forma lor elocventă, superioară, identică deseori cu cea a uneltelor similare confecționate azi pe cale industrială. Aproape la fel cu cele din zilele noastre sunt coasele și secerile, identice sunt cosoarele folosite în viticultură, greblele și îmblăciele.

Excepție face brăzdarul plugului cu tracțiune animală, care, spre deosebire de cel utilizat azi (asimetric, ce răstoarnă brazdele), era simetric, confecționat dintr-o bară masivă aplatizată și îndoită, cu o nervură centrală la capătul ce intra în pământ. Această formă întâlnită astăzi la prășitoarele cu tracțiune animală sau mecanică ducea la desprinderea egală (favorizată și de cuțitul ce-l premerge) a pământului și îndepărtarea

spre ambele laturi, pătrunzând doar în pătura superficială a solului. Acest gen de plug, preluat de daci din lumea sud-tracică, unde este atestat încă în secolul al IV-lea î.e.n., descoperit în numeroase exemplare la Sarmizegetusa Regia, era, desigur, destinat altor regiuni, de câmpie, ce se pretau practicării agriculturii, în special cultivării cerealelor. În zonele de deal, cu teren vâlurit, și în cele submontane, desțelenirea pământului se făcea, probabil, cu ajutorul unor sape masive, cu corpul ușor curbat și gura dreaptă, având înălțimi ce depășesc 20 cm.

Lotul cel mai numeros de unelte agricole îl dă tot Grădiștea Muncelului. Dar, o parte din acestea au fost descoperite în atelierele metalurgice, unele chiar în curs de prelucrare, ceea ce înseamnă că puteau fi destinate și altor așezări. Doar puține au fost găsite în locuințe incendiate la 105-106, altele au fost ascunse în preajma aceluiași eveniment (vezi cazul micului depozit de la Fețele Albe), ceea ce înseamnă că posesorii lor le foloseau ei înșiși, în mod obișnuit, la munca pământului. Dar, desigur, din totalul locuitorilor Sarmizegetusei, agricultorii nu formau majoritatea. Nu același lucru se poate spune despre agricultorii Costeștiului, unde ei trebuie să fi fost majoritari, judecând după ponderea uneltelor (seceri, foarfeci, cosoare). Și acestea toate au fost descoperite în cetate, deci, după cercetarea întinsei așezări deschise ce se înșiruie de-a lungul Apei Orașului, este de așteptat ca numărul lor să se mărească și mai mult.

O ocupație complementară agriculturii – **creșterea animalelor** – a fost, cu siguranță, practică de o parte a locuitorilor așezărilor dacice din această zonă cu

întinse pășuni și fânețe, perpetuându-se, de-a lungul secolelor, până azi, când constituie încă principala sursă de existență a băștinașilor din zona montană.

Resturile osteologice descoperite relevă, pe lângă oasele mistreților sau ale altor animale sălbatice vâdate, existența în cantități apreciabile a celor de bou, porc, oaie, capră și, în procentaj mai scăzut, și al altor specii domestice. Știm sigur că și calul era crescut pe scară mare, în primul rând pentru călărie, așa cum reiese limpede și din scenele Columnei lui Traian.

Dintre uneltele care sunt legate de activități pastorale și de prelucrarea produselor obținute, amintim foarfecile și cuțitașele curbe, având partea convexă bine ascuțită, utilizate la prelucrarea pieilor, fusaiiolele și greutatea de la războiul de țesut.

Lotul cel mai numeros de unelte descoperite în Munții Orăștiei îl formează cele de **tâmplărie-dulgherie**. Începând cu indispensabilele topoare, continuând cu bărzi, tesle, fierăstraie, unelte pentru scos cuie, dălți, sfredele, cuțitoaie, rindele și sfârșind cu rașpile sau alte scule destinate finisării și cu compasele folosite la trasat decorul, toate într-o largă gamă de forme și dimensiuni, aproape că nu a existat locuință cercetată, din care uneltele de prelucrare a lemnului să lipsească în totalitate. Acest lucru ni se pare normal, căci lemnul a fost considerat, în antichitate, materialul de construcție prin excelență. Grandioasele edificii din piatră, zidurile care susțineau terasele sau care marcau perimetrul fortificațiilor necesitau uriașe cantități de bârne ce intrau în structura lor, ca să nu mai pomenim de mulțimea scheletelor și a altor instalații de montare. La îndemâna tuturor locuitorilor din această zonă

muntoasă, bogată atât în specii foioase, cât și în conifere, din lemn erau confecționate cele mai felurite obiecte de întrebuințare curentă, începând chiar cu cozile în care erau prinse uneltele și fără care acestea ar fi fost nefolositoare. Majoritatea locuințelor, cu toate dependențele lor, grajdurile, hambarele erau durate din lemn. Nu era de conceput nici un meșteșug, nici o îndeletnicire oarecare, unde lemnul să nu fi fost indispensabil, chiar dacă uneori doar ca banal material combustibil. Tot din lemn se confecționau piesele care intrau în inventarul locuințelor, începând cu butoaie, donițe, cofe și terminând cu piesele de mobilier.

Iată de ce pentru realizarea unei game atât de largi de produse au fost necesare numeroase unelte adaptate fiecărei unei anumite operațiuni de tâmplărie-dulgherie, deseori unor lucrări mai pretențioase, de sculptură. Din păcate, produsele create cu ajutorul lor nu s-au pătrat. Doar în condiții de umiditate excesivă s-au conservat câteva (cisterna de lemn de pe Valea Chișetoarei, de la Costești, butoiul de lemn și jgheabul conductei de la Sarmizegetusa); uneori, arheologii au ocazia doar să fotografieze resturi carbonizate ale unor obiecte incendiate.

Din rândul uneltelor de tâmplărie-dulgherie, prin numărul mare al celor descoperite, se detașează topoarele. Aceasta se datorește rolului extrem de important pe care îl avea nu numai la doborârea și fasonarea lemnului, dar și la muncile obișnuite din fiecare gospodărie, unde era indispensabil, nu arareori fiind folosit și ca armă. Dar, de bună seamă, atât topoarele, cât și bърzile, sfredelele, teslele, erau folosite mai cu seamă în domeniul construcțiilor. Credem că un mare procent

din totalul locuitorilor Costeștilor și ai Sarmizegetusei erau prinși în sectorul construcțiilor, într-o perioadă de continuu avânt economic – secolul I al erei noastre. Căci aceasta a fost perioada în care s-a construit cel mai mult. Acum au fost ridicate nu numai o mulțime de locuințe cu forme pretențioase, poligonale, absidate sau rotunde, dar și monumen-talele sanctuare de andezit, acum au fost continuate și desăvârșite construcțiile cu ziduri din piatră de talie.

În legătură cu această activitate constructivă trebuie puse și o parte a uneltelor necesare amenajării sutelor de terase ce au constituit suportul clădirilor. Târnăcoapele și sapele masive, pe lângă funcția lor de desțelenire a terenurilor agricole, erau folosite și în acest scop.

Din clădiri s-au păstrat numeroasele **materiale de construcție din fier**, constând în sute de piroane și mii de cuie, scoabe de cele mai variate dimensiuni, ferecături din benzi oțelite sau din tablă mai subțire, țâțâni și balamale, nituri, cârlige, belciuge și ținte, benzi ondulate menite a împiedica crăparea bânelor etc. De fapt, mulțimea materialului de construcție feros constituie o caracteristică a zonei, niciunde pe teritoriul Daciei nemaifiind semnalată o asemenea abundență. Este și aceasta o dovadă a înaltului nivel de dezvoltare pe care a cunoscut-o aici metalurgia „risipa” aceasta de metal izvorând tocmai din belșugul existent. Ceea ce trebuie, de asemenea, subliniat în legătură cu materialele acestea este înaltul nivel de cizelare, grija pentru decorarea cu un desăvârșit bun gust a multora dintre țintele, armăturile sau ferecăturile ce împodobeau sanctuarele sau construcțiile cu caracter profan. Țintele ornamentale rețin atenția în primul

rând. Unele, având capul masiv în formă de calotă, sunt decorate cu cercuri concentrice, adânc incizate. Altele, mai numeroase, sunt ornate cu motive florale, la trasarea cărora s-a folosit compasul, după cum o dovedesc dimesiunile egale ale petalelor și simetria dispunerii acestora. Una are drept decor o rozetă din 16 petale albiate, alte 3 au în partea centrală o rozetă cu 8 petale, separate cu tot atâtea bastonașe, iar spre margini un ornament în șnur, apoi val alergător și din nou șnur; o alta are rozeta constituită din 8 petale în formă de inimă și val alergător; o piesă e împodobită cu cercuri concentrice în mijloc de unde pornesc petale simple, despărțite de săgeți care merg până la marginea discului; altele au 4 frunze asemănătoare celor de ficus, alternând cu alte 4, cu nervură mediană și nervuri laterale. Diametrele discurilor tuturor acestor ținte sunt între 3,5 și 5,5 cm. Cuiul, în general scurt, pare să le definească rolul mai mult ornamental; s-a putut remarca, mai întâi, repetarea motivelor decorative pe fiecare țintă în parte (de 4 sau 8 ori în cruce) și execuția ireproșabilă, de parcă ar fi fost făcută cu ștanțe, întru nimic mai prejos de acelea ale orfevrarilor.

O categorie aparte o formează țintele descoperite în sanctuarul vechi de calcar, de pe terasa a XI-a de la Grădiștea Muncelului. Patru dintre ele, cu piron lung, cu capul rotund și bombat (cu diametrul de 29 cm) și sunt decorate la fel. De la centrul discului spre marginile sale decorul constă din două cercuri concentrice, patru frunze de acant dispuse în cruce, având spațiul dintre ele umplut cu linii ce se întâlnesc în unghiuri îndreptate cu vârful spre marginea discului, iar între frunzele de acant și liniile în unghi, opt rozete. Urmează un cerc în

relief, liniuțe incizate dispuse în forma literei V și alt cerc în relief. A cincea țință având cuiul neascuțit, cu vârful perforat, are discul, cu un diametru de 30 cm, decorat cu 8 petale, adânc și albiat incizate, despărțite de săgeți; urmează o zonă încadrată de două cercuri, ornată cu opt frunze de acant stilizate, și de opt ori câte două cercuri concentrice. Și în cazul acestor țințe, întrebuințarea compasului este evidentă, iar folosirea motivului frunzei de acat, plantă mediteraneană, dovedește o sursă de inspirație sudică, dacă nu chiar executarea pieselor de un meșter venit din sudul greco-roman.

O altă categorie de meșteri constructori se ocupa cu **fasonarea pietrei** și montarea ei în ziduri, în tehnica descrisă într-un capitol precedent. Dar, cu toate că aveam certitudinea folosirii unui număr foarte mare de unelte de pietar pentru fasonarea tuturor blocurilor care intră în structura zidurilor de susținere a teraselor, a incintelor fortificate, a turnurilor-locuință, din păcate, până astăzi, a fost descoperit un număr prea mic de topoare, ciocane sau dălți de pietar. Deși blocurilor sau pieselor de piatră ce intrau în componența sanctuarelor li se aduceau la fața locului doar ultimele retușuri (restul fiind făcut în carierele de la Călan și Uroi), totuși numărul uneltelor ar trebui să fie mult mai mare, dar fie că șansa de a le descoperi pe vreuna din terasele săpate ne-a ocolit, fie că au fost îngropate în afara perimetrului așezării, rolul dezvelirii lor revenind, de acum, hazardului.

Desigur, nici în ceea ce privește numărul **zidarilor** Sarmizegetusei cele trei mistrii descoperite acolo și o sculă din lut ars destinată sclivisirii colțurilor pereților

de lut nu ne pot da o imagine măcar aproximativă. Se știe, dintr-o practică nedezmințită până în zilele noastre, că, exceptând două sau trei piese metalice (mistria, canciocul, ciocanul), în mod obișnuit meșterii zidari își fac uneltele din lemn, material perisabil care, desigur, nu s-a păstrat din antichitate.

Un alt meșteșug practicat în Munții Orăștiei și certificat de existența uneltelor este cel al prelucrării **metalelor neferoase**, prețioase, transformarea lor în podoabe și bijuterii. Podoabelor dacice le-au fost dedicate numeroase studii de specialitate și aproape că nu există o lucrare de sinteză în care să nu fie dedicat un capitol special brățărilor, fibulelor, colierelor, lanțurilor ornamentale, pieselor de armură sau vaselei de lux din argint. Descoperirile de podoabe au fost, de cele mai multe ori, făcute accidental, în afara zonelor investigate de arheologi și, cu două excepții (Surcea și Pecica), neasociate cu unelte.

Piese de aur lipsesc cvasitotal, iar cele de argint, deși numeroase pe ansamblul Daciei, lipsesc din descoperirile făcute în zona prezentată, deci tocmai acolo unde bunăstarea locuitorilor era mai evidentă și unde cererea de podoabe și alte produse de lux trebuie să fi fost cea mai mare. Să nu uităm, însă, că tocmai de aici împăratul Traian a ridicat fabulosul tezaur, cântărind peste 165500 kg aur și mai mult decât dublul acestei cantități de argint.

Dar, chiar dacă podoabele lipsesc din inventarul locuințelor cercetate, prezența uneltelor de orfevrărie ne vorbește despre existența unor meșteri ce le fabricau și, implicit, a unor beneficiari ai muncii lor. Dintre aceste unelte, provenind dintr-un atelier sau aparținând

Fig. XXXI. Cabana Costești văzută de pe „Cetățuie”.

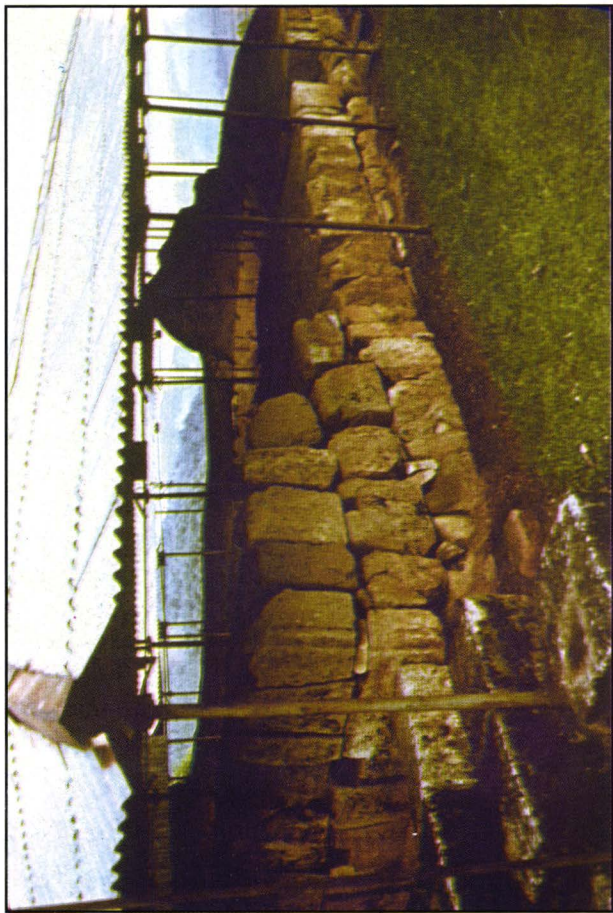

Fig. XXXII. Costești-Cetățuie: turnul locuință I.

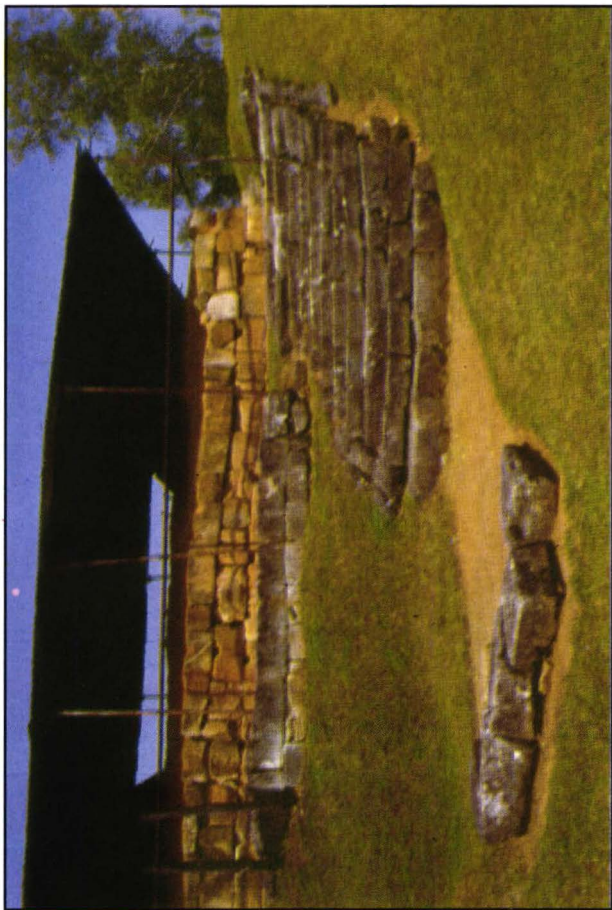

Fig. XXXIII. Costești: scara de piatră și turnul-locuință II.

Fig. XXXIV. Valul roșu de la Costești-Cetățuie.

Fig. XXXV. Sanctuarul mare de la Costești-Cetățuie.

Fig. XXXVI. Costești-Cetățuie. Sanctuar rectangular.

Fig. XXXVII. Costești-Blidaru: colț de zid cu profilaturi.

Fig. XXXVIII. Zidul de incintă de pe latura de nord-vest a cetății de la Costești-Blidaru și încăperile din spatele lui.

Fig. XXXIX. Bloc cu literă grecească în zidul turnului – locuință de la Costești-Blidaru.

Fig. XL. Sarmizegetusa: zidul cetății la poarta de est.

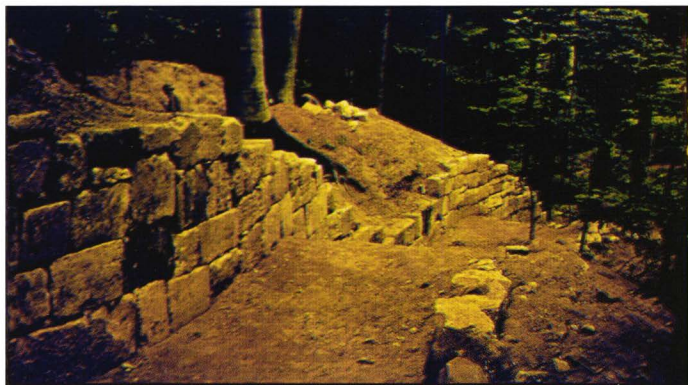

Fig. XLI. Zidul Sarmizegetusei, în pantă,
pe latura de vest.

Fig. XLII. Sarmizegetusa: zidul cetății la poarta de vest.

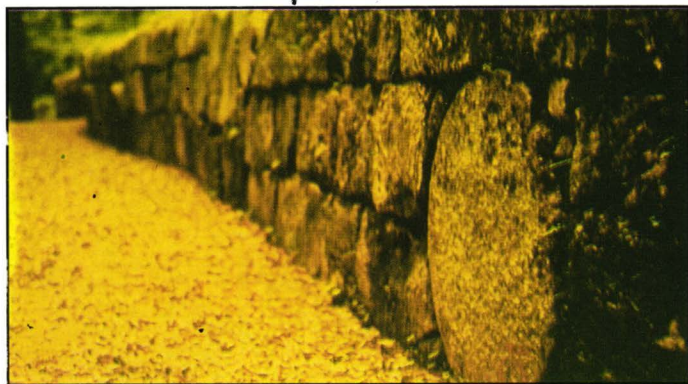

Fig. XLIII. Zidul Sarmizegetusei, pe latura de est, construit cu elemente din sanctuarele demontate.

Fig. XLIV. Sarmizegetusa: drumul pavat cu lespezi de calcar.

Fig. XLV. Piațeta pavată de pe terasa a XI-a de la Sarmizegetusa.

Fig. XLVI. Canalul de drenaj de pe terasa a XI-a.

Fig. XLVII. Sanctuarul mare de calcar de la Sarmizegetusa.

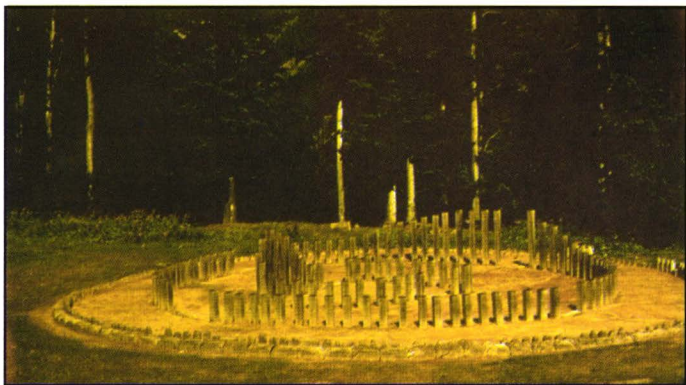

Fig. XLVIII. Marele sanctuar circular de la Sarmizegetusa.

Fig. XLIX. Sarmizegetusa: sanctuarul de andezit
de pe terasa a X-a.

Fig. L. „Soarele de andezit” (altarul circular) de la Sarmizegetusa.

Fig. LI. Fețele Albe: conductă de apă *in situ*.

Fig. LII. Ceramică dacică pictată.

Fig. LIII. Vasul cu ștampilele *Decebalus per Scorilo*.

Fig. LIV. Detaliu cu inscripțiile de pe vas.

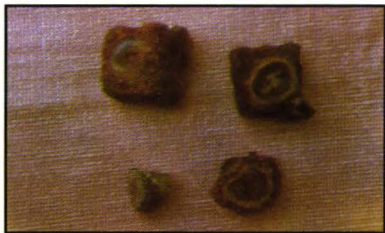

Fig. LV. Sarmizegetusa. Ștanțe monetare

Fig. LVI. Ținte ornamentale.

Fig. LVII. Toarta unui vas (crater) de bronz

Fig. LVIII. Bloc de calcar cu cap de pasăre descoperit la Sarmizegetusa.

Fig. LIX. Bustul de bronz al zeiței Bendis descoperit la Luncani - Piatra Roșie.

unor meșteri ambulanți, amintim nicovalele de mai multe tipuri (unele de oțel, altele din bronz), ciocanele cu unul sau două brațe, de mărimi variate, clești de mici dimensiuni, filierele cu mai multe orificii, folosite la obținerea sârmei ce urma apoi să fie împletită după dorință. De asemenea, o bună parte a uneltelor menționate în legătură cu făurăritul (punctatoare, dornuri, dălți) puteau fi lesne utilizate și pentru confecționarea sau decorarea unor obiecte din metal prețios.

Una dintre cele mai interesante și totodată neașteptate descoperiri făcute la Sarmizegetusa a fost cea a unui tub pentru suflat **sticla**. S-a crezut inițial că acesta era o pradă de război luată într-una din incursiunile dacilor în mediul roman. Dar descoperirea ulterioară a unor bulgări de sticlă solidificată, în cantități apreciabile, a adus dovada prelucrării pe acele meleaguri a materialului vitros. Dacă meșterii ce lucrau în acest atelier erau daci sau străini nu se poate ști. Importantă este însăși prezența lor în capitala Daciei, în ultima parte a existenței sale independente.

Alte piese confecționate din fier, făcând parte din inventarul construcțiilor cercetate, sunt cele folosite la strunirea cailor sau la transporturi. Ne referim la **piesele de harnașament**, la acele accesorii metalice necesare îmbinării diferitelor curele pe căpestrele și pe hamurile animalelor sau destinate împodobirii acestora. Zăbrelele cunoscute până acum sunt de tip „tracic” originare din lumea mediteraneeană, sudică, dar nu lipsesc nici cele confecționate din două piese profilate și articulate, ce intrau în gura calului, mărginite la capete de psalii cu două orificii laterale, de inspirație vestică – romană sau celtică. Pintenii descoperiți sunt

în general mici, semicirculari, cu spin mai lung sau mai scurt și cu butoni semisferici la capete. Sunt cunoscute și câteva cazuri în care butonii terminali sunt înlocuiți cu „antene” îndoite, de care se prindeau curelele ce-i fixau pe încălțăminte. Dintre verigile și cataramele de fier și de bronz descoperite, o parte trebuie să fi avut rol de-a scurta, de-a ajusta diverse elemente ale harnașamentului.

În ceea ce privește **mijloacele de transport** din zonă, remarcăm descoperirea la „Căprăreața”, în atelierul situat la est de cetatea de la Grădiștea Muncelului, a resturilor metalice ale unei căruțe cu patru roți. Este vorba despre garniturile de fier ale roților, constând într-un tob tronconic, sudat pe o placă circulară, la capătul deschiderii mai mari. Placa e prevăzută cu orificii cu ajutorul cărora se fixa pe butucul roții. Cealaltă piesă e o placă cu orificii, fixată în exteriorul butucului. Lungimea tubului (8cm) și diametrul plăcii mari (12cm) reprezintă dimensiunile butucului roții. Originile acestei căruțe (asemănătoare acelei *carruca* de pe reprezentările antice) sunt, desigur, mai vechi, încă de pe timpul când în componența sa nu intrau aceste piese metalice. Unui alt tip de căruțe îi aparțin unele bucșe din fier, două câte două perechi, cilindrice, și cu pereții groși, având un diametru de 3-4cm; în sfârșit, tot în capitala Daciei s-au descoperit bucșele din bronz masiv de la roțile unui al treilea tip de căruță. Totodată, au fost descoperite și unele armături metalice, care întăreau alte piese din ansamblul atelajului.

Obiectele de uz cotidian sunt, de asemenea, numeroase și foarte variate, ele servind celor mai felurite întrebuințări. Cuțitele, nelipsite din mai toate

locuințele cercetate, sunt de dimensiuni reduse, având lama dreaptă cu profil triunghiular și o limbă scurtă pentru mâner, uneori perforată. Frigările sunt lucrate dintr-o bară de fier aplatizată sau rotunjită, având la un capăt o verigă, iar la celălalt trei-patru dinți, fie sudați, fie strânși într-o bandă de fier. Lungimea lor depășește uneori un metru (o asemenea piesă a fost descoperită la Piatra Roșie) și sunt adesea ornamentate prin torsionare. Pentru apucarea unor bucăți mai mici, erau folosite furculițe de dimensiuni reduse, confecționate dintr-o bară de metal, despicate la un capăt în doi dinți. Un exemplar de la Costești se termina cu tub de înmănușare în care intra coada de lemn.

Pentru prepararea alimentelor erau folosite și unele vase din fier. Un căzănel cu fund emisferic și cu două tortițe a fost descoperit la Costești, o căldărușă la Piatra Roșie, una la Fețele Albe, iar la Sarmizegetusa, pe terasa a VIII-a, a fost descoperit un vas de mărimea unui chiup mijlociu; altul asemănător, provenind tot de acolo, s-a „destrămat” la descoperire. Toate vasele sunt destul de prost conservate, neputând fi reconstituite în întregime. Oricum, judecând după forma torților și a atașelor descoperite, ele trebuiau să fi fost atârinate deasupra focului sau așezate pe trepiede pentru a fi utilizate. Agățarea deasupra focului este dovedită și de descoperirea unor cremaliere sau lanțuri (un exemplar destul de lung s-a găsit la Piatra Roșie).

Foarte numeroase în așezările din zonă și complet necunoscute în restul Daciei sunt crampoanele ce se atașau pe încălțăminte, spre a ușura mersul pe gheață sau prin locuri unde era nevoie să se evite alunecarea. Sunt de mai multe tipuri și dimensiuni, cu dinți sudați

sau „trași” din bara metalică, prinse pe încălțăminte cu benzi metalice sau cu ajutorul curelelor.

Un loc aparte printre descoperirile făcute în toate cetățile sau locuințele cercetate îl ocupă **armele**. Spre deosebire, însă, de unelte, care, deseori, au fost descoperite în depozite, armele sunt, de regulă, găsite izolat, acest lucru fiind normal deoarece, pe câtă vreme primele erau ascunse în caz de primejdie, cele din urmă erau păstrate la proprietar până în ultima clipă, căci tocmai cu ele urma să-și apere avutul și viața. Din această cauză, cele mai multe dintre arme au și încăput pe mâinile romanilor, ca pradă de război. Ajunse sub această formă la Roma, au putut fi văzute și de artiștii Columnei Traiane, care le-au redat în mai multe scene.

Scuturile, purtate pe brațul stâng și având rolul de a-l proteja pe luptător, erau făcute din materiale, în general, ușoare (piele, lemn) și doar armele cu metal, altminteri n-ar fi fost posibilă susținerea lor în poziția dorită un timp mai îndelungat. Doar partea centrală – *umbo* – și unele garnituri cu rol decorativ erau din metal. Două *umbo* -uri de scut au fost descoperite la Grădiștea Muncelului și, respectiv, Piatra Roșie; în cea din urmă cetate s-a descoperit, parțial păstrat, și placajul de fier al unui scut de paradă. Oval, cu diametrele de 73x60 cm, bombat mai accentuat în partea superioară, confecționat dintr-o tablă subțire, placajul este lucrat prin martelare, iar ornamentele în relief, sunt dispuse în mai multe zone. Din exterior spre interior, prima zonă este netedă pe cea mai mare parte a suprafeței, ornamentată fiind doar în marginea exterioară cu o profilatură în relief, închipuind o bordură și un șir de astragale pe marginea interioară; a doua,

Fig. 38. Scut de paradă descoperit la Luncani-Piatra Roșie.

semilunară, este decorată cu frunze de lotus suprapuse și este mărginită de câte un ornament în formă de șnur; a treia zonă, mai largă în partea centrală, era împodobită cu o combinație de motive zoomorfe (se disting picioarele anterioare ale unei feline) și vegetale; a patra zonă, circulară, are drept decor frunze de acat, separate de altele romboidale, stilizate; în sfârșit, cea centrală, mărginită de același șnur în relief, are în

mijloc imaginea unui bour spre stânga și în spațiul rămas liber o frunză de palmier și alt ornament, greu de distins, plasat deasupra bourului.

Cum s-a remarcat încă de la publicarea ei, lucrarea, prin motivele decorative, trădează stilul naturalist de la sfârșitul epocii elenistice și de la începutul celei imperiale romane. Ornamentele vegetale de origine mediteraneană (lotus, acant, palmier) trădează originea meșterului care a executat lucrarea, dintr-un atelier din acea zonă. Bourul însă, neîntâlnit în arta sudică greco-romană, a fost reprezentat, probabil, la dorința expresă a celui ce-a comandat scutul – un băștinaș dac. Forma deosebită a scutului și, mai ales, decorul pretențios îndreptățesc definirea sa drept piesă de paradă, cu destinație particulară, chiar dacă placajul era suficient de gros pentru a asigura rezistența la lovituri.

Dintre armele ofensive, numărul cel mai mare aparține lăncilor. Firește, ni s-au păstrat doar capetele metalice ale acestora – vârful și călcâiul. Cel din urmă, trônconic, este în general la fel, diferind doar ca diametru; în schimb, vârfurile prezintă cinci tipuri și mai multe variante, în funcție nu numai de formă, ci și de modul de prindere și de confecționare.

Sulițele, și ele de două tipuri, au fost descoperite în numeroase exemplare, mai ales la Sarmizegetusa și la Costești, tot acolo unde s-au găsit și cele mai multe săgeți. Acestea din urmă, fie cu tăișul în formă de frunză, fie în trei sau patru muchii, cu peduncul sau cu toc de înmănușare, erau mai ușoare sau mai grele, după cum erau destinate unor arcuri de mână sau unor mașini de luptă.

Arma care apare cu regularitate pe scenele Columnei lui Traian în mâinile luptătorilor daci este bine cunoscuta sabie curbă (*falx*). Răspândită în ținuturile tuturor tracilor din Peninsula Balcanică, a devenit, prin eficacitatea ei în luptă, aproape celebră în antichitate, ca armă a dacilor ce-au înfruntat oștile Romei. Potrivit relatărilor unui istoric antic, după terminarea campaniei sale biruitoare din Dacia, Traian „a plecat la război cu soldați încercați, care disprețuiau pe părți, dușmanii noștri, și nu se sinchiseau de loviturile de săgeată ale acestora, după grozavele răni ce le-au fost pricinuite de săbiile incovoiate ale dacilor”. O asemenea sabie curbă, având un mâner lung, se păstrează la muzeul din Cluj-Napoca; exemplarele mai scurte (cu un astfel de pumnal și-a luat zilele Decebal) sunt mai numeroase. Aceste pumnale curbe (*sicae*) au profilul lamei triunghiular, sunt ascuțite pe partea concavă și sunt prevăzute cu limbă la mâner. Asemănătoare ca formă sunt cuțitele de lovit, care se deosebesc prin masivitatea lor sporită.

Pe lângă aceste arme specifice lor, dacii au folosit și spada masivă, cu două tălșuri, comună mediului celtic, precum și sabia dreaptă și scurtă (*gladius*), tipică ostașilor romani. Descoperirea unor arme străine apare drept firească în mediul dacic; ele puteau fi imitate în atelierele Sarmizegetusei sau reprezentau trofee luate în luptă; dar, tot atât de bine, puteau să aparțină unor mercenari străini, care luptau sub comanda lui Decebal. Într-adevăr, prin condițiile păcii din 102, i se impunea regelui dac să nu mai primească fugari din imperiu pentru a-i folosi ca soldați, „căci el momea și strângea la sine de-acolo un mare număr de oșteni, și

încă pe cei mai viteji". Tot datorită relatărilor antice, ştim că dacii foloseau maşini de război, dar, din păcate, nici una n-a ajuns până la noi. Oricum, din toate cele enumerate (forma şi calităţile armamentului, utilizarea mercenarilor şi a maşinilor de luptă) se dovedeşte că dacii au fost şi în acest domeniu mult apropiaţi de aceia cu care s-au confruntat; tocmai din acest motiv lupta a fost atât de crâncenă, pentru a-şi apropia victoria românii fiind nevoiţi să recurgă la cea mai mare concentrare de forţe din acele vremuri.

În totalitatea inventarului aşezărilor dacice nu predomină, însă, obiectele de metal, ci cele de lut ars, răspândite atât în locuinţele pretenţioase, cât şi în cele mai modeste dintre ele. Din lut se făcea o gamă largă de obiecte, începând cu greutatea de la războaiele de ţesut şi modestele fusaiole sau de la jetoane de joc, continuând cu căteii de vatră, calapoadele pentru confecţional ceramică, ţiglele şi cărămizile, şi terminând cu vasele ceramice existente într-o gamă bogată de forme şi calităţi, asupra cărora vom zăbovi în continuare.

Sunt cunoscute două categorii de **ceramică**: vasele lucrate cu mâna, într-o manieră moştenită din Hallstatt, şi cele realizate la roata olarului. Ceramica lucrată cu mâna este, în general, făcută, dintr-o pastă grosolană, cu multe impurităţi, constând, mai ales, din puţine resturi vegetale şi din nisip, cu bobul mai mare sau mai mărunţ, folosit ca degresant.

În funcţie de felul arderii, oxidantă sau inoxidantă, culoarea vaselor variază de la castaniu până la roşu aprins, într-o mulţime de tonuri intermediare. S-au descoperit, până acum, două cuptoare de ars ceramica, unul la Costeşti, în aşezarea civilă, al doilea la Feţele

Albe. Amândouă cu camera de combustie separată de cea superioară, în care se așezau vasele, printr-un grătar gros, perforat, sprijinit de un picior median.

Confecționarea pe loc a majorității vaselor este dovedită, fără dubii, și de compoziția pastei, din care nu lipsesc particule mărunte din stânca locală erodată – micașistul. Foarte probabil, ceramica de uz comun nu era în totalitate lucrată de meșteri olari: ea putea fi, în bună parte, lucrată în gospodăriile de rând, eventual chiar de femei. Așa s-ar explica marea ei diversitate de forme și ornamentații în cadrul unui număr limitat de tipuri. Tipurile de vase lucrate cu mâna sunt: ceașca dacică, vasul-borcan, cana cu o toartă, vasul cu gura largă fără torți, oala cu o toartă.

Ornametarea vaselor se făcea cu brâuri alveolare sau crestate, rareori cu o barbotină vâscoasă și cu serii de butoni mici, semisferici sau cilindrici, aplicați în pasta moale și, la rândul lor, decorați cu incizii.

Ceramica lucrată la roată, produsă în ateliere specializate, este reprezentată de următoarele tipuri: frunctiere cu picior înalt, strachina fără picior, strachina cu picior scurt, ulciorul cu o toartă, cana cu o toartă, vasul cu două torți și ornamente lustruite, farfuria, vasul tronconic, capacul, vasul-clopot, oala, vasul cu tub și chiupul.

Faptul că ceramica lucrată la roată este opera unor meșteri specializați e dovedit de formele elegante și precizia execuției. Sunt cunoscute chiar unele vase care au semne incizate, posibil mărci de atelier. O astfel de marcă – două unghiuri obtuze opuse, înscrise într-un dreptunghi – e șampilată pe gura unui chiup cu buza în trepte, găsit la Melaia; o alta, în formă de

rozetă, e aplicată în interiorul unui capac; o serie de cruci sau de litere grecești zgâriate pe fundul unor vase au fost considerate tot semne de meșter.

La vasele lucrate la roată, de multe ori, fundul inelar este lipit ulterior, cum tot ulterior se adăugau butonașii sau torțile. Ornamentele constau din linii drepte sau în zigzag, incizate, care se executau chiar pe roata olarului. În cazul chiupurilor mari, s-a constatat confectionarea lor pe bucăți ce erau ulterior lipite. Nu se știe, însă, unde erau arse, dimensiunile lor presupunând instalații pe măsură. Aceste chiupuri uriașe erau, de regulă, îngropate în pământ, pentru depozitarea cerealelor, care puteau apoi să fie scoase dinăuntru, precum apa dintr-un puț. Un singur chiup avea fundul perforat intenționat, ceea ce a dus la presupunerea că era sprijinit pe un suport de lemn iar apa (sau alt lichid) se scurgea prin orificiul care putea fi astupat printr-un cep de lemn.

Decorarea vaselor lucrate la roată e mai puțin variată, constând din linii paralele incizate sau din zigzaguri intercalate între linii drepte, de asemenea incizate. Sunt întâlnite și vase decorate prin ștampilare. Motivul ștampilat este fie rozeta de diferite forme fie o cruce înscrisă în cerc.

O categorie aparte, din punctul de vedere al ornametării, o constituie ceramica pictată. Aici, în zona capitalei statului dac, este specifică o formă de pictură neîntâlnită în celelalte zone ale Daciei. Avem de-a face cu vase modelate la roată dintr-o pastă extrem de fină, uniform arse, peste care s-a aplicat o angobă subțire de culoare albă – fondul pe care s-a pictat. Aceasta, de o excelentă calitate, pare a fi fost

aplicată prin scufundarea în întregime a vasului într-un lichid foarte fluid, doar așa explicându-se uniformitatea grosimii stratului de angobă și lipsa defectelor de întindere.

Înainte de-a aplica stratul de vopsea de culoare brun-roșcată, meșterul își trasa motivul dorit prin zgărierea cu un vârf ascuțit. Apar motive decorative geometrice (cercuri), vegetale (frunze, vrejuri, palmete, crengi de copac, flori) și zoomorfe (animale reale sau fantastice).

Deși stângăcia meșterului-pictor este evidentă, fiind greu de definit originea modelelor folosite pentru imaginile pictate, totuși această ceramică, de o calitate foarte bună, a constituit un articol de lux, la îndemâna unei categorii restrânse de populație. Foarte probabil, apariția ceramicii pictate este târzie datând din ultima parte a existenței libere a zonei capitalei, ceea ce explică lipsa ei totală din celelalte așezări ale Daciei.

*

Schimburile de produse dintr-o parte în alta a teritoriului stăpânit de Decebal sunt dovedite de unitatea culturii materiale. Aceste schimburi comerciale interne, mai apoi extinse și în afara teritoriului dac, au fost favorizate de folosirea monedei, la început străină, apoi bătută chiar de daci. Comerțul intern dezvoltat a făcut ca tetradrahmele thasiene să circule aici până la începutul secolului I î.e.n., mult după ce emiterea lor încetase, sau ca drahmele orașelor Dyrhachium și Apollonia să se afle în tezaure, alături de emisiuni ultime de denari romani republicani, deși primul dintre

aceste orașe nu mai bătea monedă proprie după anul 100 î.e.n., iar drahmele celui de-al doilea încetaseră să mai pătrundă la nordul Dunării în jurul aceleiași date. Moneda cea mai numeroasă de pe piața dacică, în ultimele două secole de existență liberă a sa, inclusiv în zona capitalei, este însă denarul roman republican, adică moneda celui mai puternic stat, care a cucerit piața dacică, determinând încetarea vechilor emisiuni monetare locale.

În locul acestor emisiuni, dacii au preferat să imite ei înșiși denarii romani. S-a crezut, o vreme, că aceste imitații dacice, destul de frecvente și foarte fidele, erau făcute nu de către autoritatea statală, ci de unii șefi locali, că ele erau deci „ilegale” în vremea lui Burebista și mai târziu. În acest caz, falsurile ar fi trebuit să aibă o greutate mai redusă sau un conținut inferior în metal prețios. Analizele efectuate au dovedit, însă, că aceste imitații nu se deosebesc de originale nici sub aspectul greutății, nici sub cel al fineții metalului.

Săpături recente (1987), efectuate la Sarmizegetusa, au descoperit un atelier monetar cu ștanțe din bronz, de o calitate excelentă, imitând cu fidelitate denarii romani republicani și imperiali. S-a dovedit astfel că, sub controlul direct al autorității statale, în chiar inima statului, au continuat să fie imitate monede romane mult timp după ce originalele încetaseră de a mai fi bătute. Dar copierea fidelă a monedei romane nu poate fi considerată *fals*, în accepțiunea de astăzi; ea a avut un rol covârșitor în integrarea Daciei în vastul schimb de valori materiale, implicit spirituale, ale antichității.

Participarea Daciei, cu intensitate la viața comercială a lumii vechi presupunea nu numai formarea unei pături de negustori, dar, mai ales, existența unei puternice baze economice, generatoare a bunurilor comercializate. Din cele expuse în paginile anterioare, credem că a reieșit cu claritate caracterul evoluat, sănătos al economiei dace, posibilitatea ei de a participa la schimbul de valori cu mediul greco-roman. În continuare, în puține rânduri, vom enumera bunurile importate de daci.

Se remarcă, în primul rând, orientarea comerțului, în ultima parte a existenței statului dac, spre Imperiul Roman. Dacă în secolele anterioare, piața dacică era mai bogată în produse grecești, începând cu sfârșitul secolului II î.e.n., ponderea acestora scade în favoarea celor romane, pentru ca, în perioada anterioară confruntării cu romanii, cele din urmă să predominie net (cel puțin în zona capitalei). Ceea ce se observă cu ușurință este calitatea bună a produselor importate. Erau cumpărate, în special, mărfuri de lux – vase de bronz, obiecte de argint, vase de sticlă –, dar și obiecte din fier sau chiar vase de ceramică. Nu în rare cazuri, aceste produse serveau drept model meșterilor locali, care reușeau copii destul de fidele atât ca formă, cât și calitativ.

Multe dintre piesele importate sunt, poate, bine cunoscute cititorului, ele fiind adevărate „vedete” ale muzeelor care le dețin. Așa este cazul bustului de bronz al unei divinități, probabil celtice, adorată de daci ca Bendis, descoperit la Piatra Roșie. Despre scutul de paradă descoperit tot acolo s-a scris ceva mai sus. Tot din același loc provine un splendid candelabru cu trei brațe. Adevărate piese de artă sunt

și torțile sau atașele unor vase de bronz găsite la Costești și la Sarmizegetusa, precum și buteliile de sticlă provenind din aceleași cetăți. Vrednice de remarcat sunt și cuțitele de fier descoperite la Sarmizegetusa, purtând ștampila *Herenni* a cunoscutului *faber aciarius*, Lucius Herennius, din Aquilea. Remarcabile sunt și resturile de oglinzi de la Costești și Sarmizegetusa; din cea din urmă așezare provine și trusa medicală mai înainte amintită, unele din piesele ce o compun fiind cu siguranță importate.

Schimbările comerciale, mai ales acelea din Imperiul Roman, au facilitat pătrunderea în Dacia, implicit și în primul rând în zona capitalei statului dac, a unor produse de cele mai multe ori superioare calitativ celor autohtone, imitarea și asimilarea multora dintre ele, integrarea lor în civilizația dacică, mult înainte de înstăpânirea Romei asupra ținuturilor nord-dunărene.

2. ARHITECTURA

Construcțiile dacilor, indiferent de natura materialelor din care au fost ridicate și de destinația lor, constituie unul dintre cele mai semnificative capitole ale creației acestui popor. Toate monumentele arhitectonice, începând cu modestele sau mai prețioasele locuințe, continuând cu sobrele sanctuare și încheind cu impresionantele lucrări de fortificație, reprezintă tot atâtea indicii pentru posibilitățile materiale și tehnice existente în antichitate, pentru concepția arhitecturală ce a stat la baza ridicării lor și pentru cadrul în care s-a desfășurat viața de toate zilele, de cele mai multe ori modestă, dar fără a-i lipsi alcătuirile superioare, de lux, sau acelea ale

unei elevate civilizații similare din lumea greco-romană.

Construcții civile. În cursul dezvoltării istorice, schimbările survenite în sistemele de concepere și de amenajare a locuințelor și a alcătuirilor gospodărești complementare sunt dintre cele mai lente. Trec adesea secole de-a rândul fără a se înregistra modificări structurale în domeniul arhitecturii civile și, mai mult, chiar atunci când acestea apar și ajung apoi preponderente, nu înlătură cu totul elementele tradiționale. Cu atât mai semnificative sunt ele pentru evoluția înregistrată în dezvoltarea generală a societății. Modificarea sistemului de construcție, a spațiului destinat locuirii și a amenajării sale reflectă nu numai progresele din domeniul tehnic, ci prefaceri în însăși concepția de viață a celor ce le-au utilizat.

O privire de ansamblu asupra locuințelor din ținutul capitalei dacilor remarcă, dintru început, existența doar a celor de suprafață. Dar acest tip de locuințe, durate direct pe sol, nu este de pus numai pe seama posibilităților materiale a locuitorilor și pretențiilor lor de confort. Acolo, ca pretutindeni în zona montană, locuința de suprafață se impunea în locul celei adâncite în pământ (bordeie sau semibordeie) din pricina infrastructurii terenului, cu stânca aflată doar cu puțin sub nivelul solului.

Nu este mai puțin adevărat, însă, că locuințele de suprafață au evoluat din acelea adâncite sau semiadâncite în pământ. O demonstrează, mai întâi, perpetuarea unor sisteme de construcție „impropii” noului tip de locuință, anume, ridicarea pereților pe un schelet de stâlpi înfiți în pământ, și, în al doilea rând, planul

lor. Doar la construcțiile circulare (cum este aceea cu trusa medicală) și la unele polidonale (locuința unde se afla și vasul cu inscripția *Decebalus per Scorilo*) pereții sunt din lut. Dar diferența între maniera de ridicare a lor și a aceloră de la locuințele adâncite este evidentă. Acum nu mai avem de a face cu un schelet de stâlpi uniți între ei cu împletitură de nuiele lipită apoi cu lut, ci cu pereți din lut armat cu lemn, deci fără pomenita împletitură de nuiele.

În alte cazuri, la construcțiile poligonale cu încăperi concentrice, constatăm aplicarea simultană a două sisteme diferite de ridicare a pereților. Cel de acum cunoscut (lut armat cu lemn) pentru piesa „centrală” – patruleteră sau cu absidă – și altul cu piatră la baza peretelui sau a pereților din lemn ai încăperii sau ai încăperilor exterioare, specific locuințelor de suprafață. Pietrele de la baza pereților, dispuse distanțat sau în șir continuu, nu constituiau temelia clădirii, pentru că se așezau direct pe suprafața amenajată a solului.

Învelitoarea ambelor categorii de construcții era din șindrilă montată pe căpriori. Partea inferioară a acestora se sprijinea pe colțurile în unghi obtuz ale pereților de lemn, iar contravântuirile pe lungimea pereților (vezi reconstruirea grafică). Capetele superioare ale căpriorilor fie se întâlneau pe fațetele unei piese centrale din lemn fasonat, fie formau marginile unui orificiu. În felul acesta, rezulta o învelitoare în fațete triunghiulare, de număr egal cu al laturilor poligonului încăperii exterioare. Este de notat, totodată, că felul de rostuire a șindrilelor lasă suficient spațiu între ele pentru a pătrunde lumina în interiorul construcției, încât lucarnele practicate în acoperiș nu erau absolut

necesare. Adăugăm că în ținutul din jurul anticei Sarmizegetusa s-au perpetuat până astăzi construcțiile poligonale cu învelitoarea fațetată din șindrilă, chiar dacă astăzi ele nu mai sunt destinate locuirii propriuzise.

La locuințele cu plan patruleter, pereții de lemn au fost ridicați totdeauna pe o bază de piatră. Importantă este constatarea existenței mai multor încăperi, dispuse în șir sau grupat, indicii pentru planul evoluat al acestora. Învelitoarea era în două ape și tot din șindrilă. La ambele categorii de locuințe pătrunderea în interior și prin deschiderile practice în pereți, acoperite cu produse rezultate din prelucrarea unor organe interne ale animalelor.

Resturile păstrate ale pereților dăruiați ai construcțiilor, indiferent de planul lor, conservă urmele unor „zugrăveli” succesive, foarte subțiri și, probabil, în antichitate colorate. De altminteri, înfățișarea în ansamblu a locuințelor trebuie să fi fost înfrumusețată nu numai prin „zugrăveli”, ci și prin meșteșugite „zugrăveli”, ci și prin meșteșugite cioplituri în lemn și prin țintele ornamentale de fier, cele din urmă bătute în părțile lemnoase ale clădirilor. Cum s-a văzut, uneori însăși podina de lut a încăperilor avea mai multe straturi. Rar, apoi, s-a înregistrat deschiderea unor gropi în podina locuințelor, menite probabil să constituie mici depozite de provizii.

Ieșită din comun este apariția clădirilor de locuit cu etaj, construite cu aceiași pereți din lut armat. Comunicarea între parter și etaj se făcea, desigur, cu ajutorul unei scări interioare, confecționate din lemn.

La toate construcțiile cu mai multe încăperi, destinația acestora era diferită. La acelea cu încăperi concentrice, în cazul când ele constau din trei piese, prima, exterioară, era țârnașul, a doua magazia sau celarul, iar a treia încăperea propriu-zisă de locuit, după cum demonstrează amplasarea vetrei de foc și a inventarului lor. Doar la construcțiile de pe munții Rudele și Meleia s-a constatat, prezența câte unei vetre de foc în ambele piese interioare.

Nu știm de ce încăperea interioară a acestor construcții are uneori absidă, iar alte ori e rectangulară. Oricum, planul absidal al ei trebuie să fi izvorât din rațiuni pe care nu le cunoaștem însă și, în acest caz, analogiile etnografice perfecte ca plan, nu ne sunt de nici un folos. Cum încăperi „centrale” cu absidă se cunosc și la două sanctuare cu plan similar din Dacia (Sarmizegetusa și Racoș), nu este exclus ca absida să fi fost destinată anumitor ritualuri sau practicării unor culte (de pildă, la romani zeii casei, *penates*, erau cinstiți în *atrium*). Ne grăbim să subliniem, însă, că nu dispunem de nici un indiciu clar în această privință, încât cele tocmai afirmate nu depășesc deocamdată limitele unei ipoteze. Descoperiri viitoare sperăm să aducă certitudini și în această privință.

Așadar, principalele caracteristici ale locuințelor din zona Sarmizegetusei constau în ridicarea lor la suprafața solului, folosirea masivă a pietrei, inclusiv a celei de calcar fasonată, la baza pereților, dimensiuni considerabile ale încăperilor și existența, uneori, a două niveluri. Cele din urmă, raportate desigur la realitățile de atunci, pot fi socotite palate ale vremii, pentru a căror existență avem dovezi sigure numai

din secolul I e.n. și din anii de început ai veacului următor.

Clădirile destinate locuirii, prin planul și amploarea lor, prin materialele de construcție utilizate și prin inventarul găsit în ele, reflectă adesea starea materială, implicit cea socială, a posesorilor lor și constituie unul dintre indiciile de bază ale stratificării accentuate a societății dacice în secolele I î.e.n. – I e.n.

Raportate la zona geografică unde au fost ele construite, adică la lumea „barbară” europeană, de-a dreptul impresionante sunt pe cât de simple, pe atât de ingenioase *captări ale izvoarelor*, *conductele* de teracotă pentru apă potabilă, care, însumate, ajung la lungimi de kilometri, *filtrele* de plumb, *cisternele* simple, căptușite cu lemn sau construite după cea mai avansată tehnică a vremii, canalele dăltuite direct în stâncă sau alcătuite din blocuri anume cioplite, *scările monumentale* din piatră fasonată, *drumurile pavate*, unele cu lespezi de calcar și protejate de acoperișuri. Toate acestea, chiar dacă au avut drept modele construcții similare din lumea greco-romană și unele dintre ele au fost construite cu participarea directă a meșterilor veniți de acolo, demonstrează nu numai posibilitățile materiale ale dacilor, ci și nivelul elevat de civilizație la care ajunseseră, în ajunul conflictelor decisive cu Roma imperială. Atare pretenții de confort și bunăstare sau, pentru a folosi un termen modern de standard de viață se dovedește a fi fost net superior celui al popoarelor vecine și este de comparat doar cu realitățile din lumea greco-romană. Iar pretenția de civilizație avansată anevoie poate fi ilustrată mai convingător decât de instalațiile de apă curentă destinată locuințelor, necesităților gospodărești cotidiene.

În așezările compacte de felul celor de la Fețele Albe, Sarmizegetusa, probabil și Fața Cetei (încă neinvestigată) locuințele, împreună cu construcțiile anexe gospodărești, erau grupate atât în funcție de terasele ce putuseră fi amenajate, cât și în raport cu celelalte monumente ale așezărilor respective (sanctuare, fortificații). Interesantă cu deosebire în acest context este remarca potrivit căreia intrările în locuințe erau orientate, totdeauna, spre drumul principal sau spre ramificațiile sale.

Cât privește așezările civile din zonă, ele pot fi grupate în trei tipuri distincte: răsfirate, caracteristice în general zonelor montane, chiar și în epocile ulterioare, cvasicompacte și compacte.

Prima categorie este reprezentată de puzderia de locuințe dintre actualul sat Costești și Dealul Grădiștii, de pe platoul Luncanilor și de la Cuculeș. Rareori în aceste locuri găsim mai mult de două - trei gospodării la distanțe neglijabile unele de altele. În mod obișnuit ele se află la sute de metri, dispuse pe terase parțial amenajate în pantele domoale sau piezișe ale înălțimilor. O grupare aparte, dar tot din această categorie o constituie construcțiile de pe munții Melela, Rudele și Tâmpu, dispuse în pâlcuri, la distanțe variabile unul de celălalt. Caracteristica principală a acestora este situarea lor în funcție de formele de relief existente, de așa manieră, încât eforturile pentru amenajarea terenului în vederea ridicării construcțiilor să fie minime.

Dintre așezările cunoscute până acum, cvasicompactă este doar aceea din vatra actuală a satului Costești și de la poalele înălțimilor Blidaru și Cetățuia. Și aici dispunerea locuințelor și a anexelor gospodărești s-a

lăcut în funcție de formele de relief dar este de remarcant că și în locurile unde terenul se preta la șiruri (străzi) de construcții, acestea s-au găsit la distanțe variabile unele de altele.

Atare dispunere a construcțiilor în cadrul așezărilor răsfirate și în aceea cvasicompactă poate duce spre concluzia că împărțirea terenului aparținător era diferită. În jurul locuințelor din prima categorie se aflau, probabil, atât restrânsele terenuri arabile, cât și pășunile; lângă acelea din a doua categorie, doar curțile și grădinile sau livezile; iar pământul arabil și pășunile comune erau în afara ariei ocupate de așezare. Nu dispunem de nici un fel de indicii referitoare la întinderea așezărilor și aprecierile ce s-ar putea face pe baza analogiilor etnografice ni se par hazardate, cât timp nu cunoaștem integral numărul și amploarea gospodăriilor în antichitate. Oricum particularitățile așezării de la Costești sunt semnificative pentru organizarea internă a terenului aparținător obștii sătești, cu dovezi clare despre existența proprietății private cel puțin asupra gospodăriei, grădinii și livezii și, foarte probabil, extinsă asupra terenurilor arabile, în devălmășie rămânând doar pășunile, apele și pădurile.

Compacte sunt doar așezările de la Fața Cetei, Fețele Albe și Sarmizegetusa, toate situate în locuri impropii, care au necesitat terasări, pe versantele înșorite ale înălțimilor. Fără a reveni asupra lucrărilor de terasare, trecute în revistă cu alt prilej, menționăm, de pildă, că în zona sacră a Sarmizegetusei cea mai mare terasă este a XI-a. Ea măsoară circa 200m lungime, între 40 și 60m înălțime, iar umplutura ei, cam la o treime din lățimea terasei, era de 2,50-2,75m, pentru

a ajunge la marginea de sud la 12-14 m grosime, ceea ce dă un total de peste 100000m³ de umplutură. Orice comentariu în fața acestei cifre ni se pare de prisos.

În cadrul așezărilor amintite s-a constatat că toate categoriile de construcții se află numai pe terase și că ele nu ocupau integral suprafața teraselor antropogene. În jurul său lângă locuințe și anexele lor rămânea, așadar, suficient spațiu pentru curți. Dacă pe pantele piezișe din apropiere se aflau grădini nu putem ști, dar sigur nu erau terenuri agricole. De altfel, chiar cultura plantelor la astfel de înălțimi era aproape imposibilă. Ca urmare, din puncte de vedere economic, așezările în discuție reprezentau, în primul rând, mari centre de producție meșteșugărească și mari consumatoare de produse agro-alimentare furnizate, desigur de câmpiile mănoase dinspre valea Mureșului. Și atunci când am socoti cultivabile spațiile dintre locuințe, ceea ce evident nu este cazul, ele nu puteau asigura cerealele și legumele necesare consumului populației așezărilor. Prin funcția lor economică, ele se dovedesc a fi fost orașe, aglomerări protourbane, iar prin reparația construcțiilor, aglomerări protourbane cu începuturi de sistematizare. Cel mai elocvent exemplu îl constituie Sarmizegetusa, singurul oraș mai mult cercetat al Daciei antice. Notăm că dispunerea teraselor antropogene pe pantele de sud ale Sarmizegetusei și înșiruirea lor pe coasta masivului nu puteau impune, prin ele însele, sistematizarea orașului antic, care rezultă din gruparea distinctă a „cartierelor” civile, a fortificației principale și a construcțiilor sacre.

Fortificații. O notă aparte între așezările din zonă o are aceea de la Cucuiș. Anume, avem de-a face cu

una fortificată, cu un grup de locuințe dispuse pe dealul Golu și apărate dinspre cea mai lesnicioasă cale de acces cu un șanț și unul sau două valuri, ambele elemente tradiționale de fortificare. Ea reprezenta „centrul” așezării risipite de pe Valea Cucuișului și avea, totodată, menirea de a supraveghea o cale de acces spre Sarmizegetusa. Este de altminteri singura înzestrată numai cu elemente tradiționale de fortificare.

Cele mai grandioase lucrări antice din ținutul capitalei rămân fortificațiile, unitare doar în concepția de amplasare pe teren, nu în privința caracterului și a elementelor constructive. În afara aceleia de la Cucuiș-Goli, menționată mai sus, mai cunoaștem fortificațiile de la Cioclovina- Ponorici, Luncani-Piatra Roșie, Costești (Cetățuie și Blidaru), Vârful lui Hulpe, Sarmizegetusa, Prisaca și mulțimea de turnuri înșiruite pe drumul dintre Costești și Dealul Grădiștii.

La toate s-a avut în vedere configurația geografică a zonei, în special căile de acces spre Sarmizegetusa și formele particulare de relief pretabile la fortificare, după concepția de luptă a dacilor. S-au preferat înălțimile de tip mamelon cu pante repezi, legate de celelalte forme de relief prin șei înguste, ușor de barat.

Singura excepție o constituie fortificația liniară de la Cioclovina-Ponorici menită să închidă accesul dinspre Țara Hațegului spre Sarmizegetusa. Ea este, de altminteri, singura fortificație de baraj din zonă și alături de aceea de la Tapae, a doua cunoscută în Dacia. Mult mai puternică decât ultima amintită, fortificația de la Cioclovina are plan unic în Dacia. Zidurile perpendiculare sau oblice pe cel de bază și bastioanele sprijinite pe el sunt indiciile unei concepții arhitecturale avansate.

Întreaga lucrare a fost astfel concepută, încât să poată fi apărată de o trupă relativ redusă și să funcționeze frontul de atac al inamicului. Platforma lată din spatele zidurilor de bază înlesnea deplasarea rapidă a apărătorilor și, desigur, a „mașinilor” de război (baliste, catapulte). Dacă se are în vedere și unghiul pantei care coboară de pe culmea Dealului Mesteacănelui, unde este amplasată întăritura, până în valea cu cunoscuta polie de la Ponorici, cucerirea acestora nu putea fi decât extrem de dificilă și aducătoare de mari pierderi atacatorului.

Celelalte fortificații, cu excepția micului val de la Sarmizegetusa, sunt de tip circular, adică elementele de fortificație înconjurau partea superioară a mamelonului pe care sunt amplasate.

Din punct de vedere al caracterului lor, se pot împărți în două categorii distincte: cu rosturi pur militare, fără așezări civile în apropiere, cum este cetatea de la Lunca-Piatra Roșie, și cu așezări civile în apropiere, ele constituind, de fapt, acropola acestora. În categoria din urmă intră cetățile de la Costești (Cetățuie și Blidaru), Sarmizegetusa și eventual, Vârful lui Hulpe. Prisaca, cu încadrare cronologică nu îndeajuns de certă, rămâne deocamdată în afara discuției.

Numărul elementelor de fortificare aflate în diferite sectoare ale cetăților sunt direct legate de unghiul pantei, în măsură să faciliteze sau să creeze dificultăți suplimentare atacatorului. Subliniem, însă, și cu această ocazie principală carență a fortificațiilor din zona capitalei și, în general, din Dacia: absența surselor permanente de apă în interiorul lor, ceea ce le făcea vulnerabile în cazul asediilor prelungite.

Revenind la sistemul circular de amplasare a elementelor defensive, se remarcă materializarea a două procedee diferite, unul tradițional, celălalt preluat din lumea elenistică târzie și aplicat constant doar la două fortificații.

În sistemul tradițional, elementele de fortificare, indiferent de natura acestora, se adaptau configurației naturale a terenului, evitând, dar fără a le exclude cu totul, lucrările de terasare și de „corectare” a curbelor masivului ales spre a fi întărit. De aici au rezultat traseele curbilinii ale valurilor și zidurilor de incintă ale cetăților de la Costești-Cetățuie și de la Sarmizegetusa. În pantele terenului s-au săpat, fie în pământ, fie în stâncă, paturile orizontale care depășeau doar cu puțin în lățime și totdeauna numai spre exterior grosimea valului sau a zidului ridicat pe ele. Săparea de șanțuri în afara acestora era inutilă, tocmai din pricina pantelor repezi, capabile să înlocuiască eficace taluzul interior al rigolei artificiale.

La Costești-Blidaru și la Luncani-Piatra Roșie planurile cetăților, ambele înzestrate cu ziduri de incintă, sunt patrulate. Pentru materializarea lor au fost necesare lucrări de amenajare de mare anvergură, soldate cu aducerea la trasee rectilinii a curbelor naturale ale mamelonului. Este de remarcat că, și într-un caz și în celălalt, zidurile de incintă și bastioanele de la colțurile lor s-au ridicat pe paturile tăiate direct în infrastructura solidă a înălțimilor. Acolo unde duritatea rocii masivului era mare, pentru a reduce volumul lucrărilor de amenajare a terenului, s-a procedat la retragerea traseului zidului de incintă, ca, de pildă, pe latura de vest a cetății de pe mamelonul calcaros Piatra Roșie.

La toate cetățile s-a constatat intenția unei berme (platforme) late în fața zidului sau a valului de incintă. De altă parte, este de domeniul evidenței că ea este absolut necesară, cel puțin pentru construirea zidurilor, încât este de presupus că după ridicarea elementelor de fortificare, s-a procedat la o nouă amenajare a terenului, soldată cu reducerea substanțială a lățimii bermei, pentru că acum ea nu depășește niciunde 1m lățime.

Elementele de fortificare ale cetăților sunt atât dintre cele tradiționale, cât și nou apărute, pentru prima dată întâlnite în zona capitalei statului dac și cunoscute, până acum, doar în alte câteva puncte din sudul Daciei intracarpatice (Bănița, Căpâlna, Tilișca, eventual Breaza-Făgăraș).

Tradiționale sunt valurile, palisadele simple, zidurile de pământ și lemn (sau de piatră și lemn, ca la Cioclovina) și zidul din piatră sumar fasonată, legată cu liant din pământ amestecat cu apă (*opus incertum*), care formează a doua incintă a cetății de la Piatra Roșie. Valurile simple se întâlnesc la Costești-Cetățuie (acel semilunar) și la Sarmizegetusa (valul de dinainte de cetate), iar val completat cu zid de pământ și lemn construit pe el este cel de incintă de la Costești-Cetățuie. Palisade simple se cunosc tot numai la Costești-Cetățuie, în jurul platoului superior și al turnurilor-locuință.

În aceeași cetate au fost construite, pentru prima dată, în tehnică elenistică zidul și bastioanele amplasate în spatele valului de incintă, pe laturile de sud-est ale fortificației, ca și turnurile izolate de pe pantele de sud, est și nord. Ziduri în tehnică dacică, *murus*

Dacicus, sunt cele de incintă și ale bastioanelor de la Costești-Blidaru, Luncani-Piatra Roșie, Vârful lui Hulpe și Sarmizegetusa. Toate acestea, de altminteri la fel ca zidul în tehnică elenistică de la Costești-Cetățuie, se terminau cu creneluri în partea superioară. În pofida renunțării la tehnica elenistică de ridicare a zidului, pe alocuri în componența lor se întâlnesc elemente de aceeași proveniență (ca de pildă falțurile pentru îmbucarea în treaptă a blocurilor din două asize, corectarea, tot cu trepte, a înălțimii diferite a blocurilor din aceeași asiză etc).

Doar la Costești-Cetățuie (pe latura de est) și la Sarmizegetusa (parțial pe latura de vest) în spatele zidului de incintă s-au construit contraforturi în aceeași tehnică. Menirea lor este dublă: contragreutate pentru zid și, totodată, postamente pentru drumurile de rond. Acestea din urmă au fost rezolvate în chip diferit, în funcție de situația concretă existentă în spatele zidului de incintă: cu amintitele contraforturi, cu platforme tăiate direct în stânca masivului (Sarmizegetusa) sau construite integral din lemn.

Tot dacilor trebuie atribuită tehnica mixtă a zidurilor din spatele celui de incintă de pe laturile cetății II de la Blidaru, unde, în porțiunile ridicate în *opus incertum*, sunt intercalate blocuri de calcar. Ele închideau încăperi pentru depozitarea proviziilor, iar planșeul lor constituia platforma de luptă.

Cu excepția sanctuarului *intra muros* de la Costești-Cetățuie, în interiorul cetăților se aflau doar trei categorii de construcții: turnuri-locuință (două în cetatea tocmai menționată, unul la Blidaru), o mare clădire cu baza din piatră de calcar și pereți de lemn (Piatra Roșie) și

barăci simple, construite integral din lemn (Costești-Cetățuie, Costești-Blidaru și Sarmizegetusa). Ele reflectă modul cum funcționau fortificațiile în vremi liniștite și în război. În timp de pace, cetățile erau locuite doar de comandantul lor și de o mică garnizoană. La Costești-Cetățuie este probabil că o vreme a rezidat însuși regele, în speță Burebista, iar la Sarmizegetusa doar o garnizoană infimă. Mai mare, poate și din pricina izolării ei în raport cu așezările civile, trebuie să fi fost garnizoana cetății de la Piatra Roșie, adăpostită în marea clădire (de fapt, pentru a utiliza un termen modern, cazarma) din interiorul ei. În schimb, în timp de război cetățile trebuiau să adăpostească apărători mult mai numeroși, cazați în barăci simple din interiorul lor. Este absolut sigur că cetățile nu au fost construite în vederea adăpostirii populației din așezările civile, pentru că suprafața lor era neîndestulătoare. Atunci, ca și mai târziu, locuitorii inapți purtării armelor luau drumul codrului.

Efortul pentru construirea fortificațiilor este uimitor. Așa, de pildă, numai zidurile fortificației de baraj de la Cioclovina-Ponorici însumează aproximativ 120000 m³ de piatră, luată toată de pe locul unde s-a ridicat fortificația.

La celelalte fortificații și, adesea, pentru unele construcții civile și de cult, s-a utilizat calcarul exploatat în cariera de la Măgura Călanului. Dar exploatarea sa a fost condiționată, pe lângă existența uneltelor adecvate unor astfel de operații, de posibilitățile de organizare și de efectuare a transporturilor pietrei de la carieră până acolo unde urma a fi utilizată. Se poate afirma, fără exagerare, că în condițiile vremii, cu căile și

mijloacele de transport existente, cea mai mare dificultate o constituia tocmai aducerea materialului litic în punctele alese spre a fi fortificate.

Se adaugă, desigur, capacitatea de organizare și de efectuare a lucrului în carieră de așa manieră, încât să se evite transportul unor cantități de piatră ce puteau deveni inutilizabile la locul de construcție. În acest scop, fasonarea pietrei se făcea tot în carieră, după cum demonstrează lipsa deșeurilor (așchii) în cantități mari în apropierea construcțiilor din piatră de talie și existența marcajelor pe blocuri. Majoritatea acestora trebuie să fi fost făcută cu materiale perisabile (vopsele), dispărute în cursul timpului; cele incizate în piatră indicau, probabil, lotul destinat unei anumite construcții sau unei asize dintr-o construcție. Pe mai multe din blocurile zidurilor turnului-locuință de la Blidaru se află incizată sigla C, iar câte una sau grupuri de câte două-trei sigle pe numeroase blocuri paralelipipedice provenite dintr-o construcție de la Sarmizegetusa, integral demontată de romani, pentru a-i reutiliza piatra în zidul cetății. Și, în sfârșit, nu este lipsită de interes nici înălțimea constantă a blocurilor din aceeași zonă, împreună cu lungimea și grosimea totodată diferită. Câteva explicații de la această regulă – numai în locuințele unde panta a fost amenajată în trepte – nu fac decât să o întărească. În locurile unde se ridicau construcțiile se operau doar inevitabile mici ajustări, se săpau jgheburile destinate capetelor scoabelor de lemn și se realizau eventualele ornamente (mai ales profilaturi și șanțuiri verticale).

Piatra ecarisată se aducea, așadar, de la 40-90 km, prin valea Streiului și pe Pârâul Luncanilor, pentru

Piatra Roșie, pe Mureș în amonte și, apoi, pe firul Apei Orașului pentru celelalte.

Calcularea volumului pietrei de calcar ecarisate încorporată în construcțiile din zona capitalei nu se poate face cu exactitate cu atât mai mult cu cât unele dintre ele sunt încă integral neinvestigate. Rezumându-ne doar la acelea cunoscute până acum și luând pentru fortificații dimensiuni minime la înălțimea zidurilor (5 m) și grosimea blocurilor de calcar din ele (40 cm) se ajunge la un total de circa 20000 m³. Această cifră trebuie raportată la randamentul muncii în carieră despre care se știe că, pe durata epocii romane, volumul descoperirilor depășea adesea, 50Î. În aceste condiții, pentru perioada avută în vedere (mijlocul secolului I î.e.n. - începutul secolului al II-lea e.n.), volumul de piatră obținut de daci în cariera de la Măgura se poate estima la aproximativ 45Î, ceea ce înseamnă că, de fapt, s-a exploatat cel puțin dublul cifrei menționate. Se adăugau apoi dificultățile transportului. Acest efort constructiv demonstrează existența unui sistem de exploatare, transport și utilizare a pietrei bine organizat și supravegheat de o autoritate centrală capabilă să-i impună înfăptuirea.

La fortificațiile din ținutul capitalei au lucrat, fără îndoială, meșteri și tehnicieni aduși mai întâi de Burebista, apoi de urmașii săi din orașele elenistice de pe țărmul Mării Negre și din Imperiul Roman. Pentru domnia lui Diurpaneus-Decebal dispunem chiar de o mărturie scrisă. Anume, Cassius Dio, vorbind despre pacea încheiată între regele dac și împăratul Domitian, îl acuză pe cel din urmă că a dat lui Decebal „bani mulți și meșteri de tot felul, și pentru timp de pace și pentru război,

promițându-i să-i dea mai mulți în viitor...” (LXVII, 7, 4), iar Traian prin pacea din 102, printre altele îl obligă pe Decebal „să dea înapoi armele, mașinile de război și pe ingineri...” și „să nu primească la el pe nici un fugar...” (Cassius Dio, LXVIII, 5-6). Prin intermediul acestora, în Dacia și, cu deosebire, în zona Sarmizegetusa, au fost aduse tehnici specifice lumii greco-romane.

În arhitectura militară și în unele domenii ale celei civile, zidurile din piatră fasonată constituie unul dintre elementele de legătură cu lumea greco-romană, unde ele își au originea. Dar sistemul de construcție elenistic a fost adaptat la posibilitățile locale, prin utilizarea aceluia *murus Dacicus*, caracteristic cetăților de la Costești-Blidaru, Luncani-Piatra Roșie și Sarmizegetusa. Nu întâmplător cetățile din zona capitalei statului dac constituie un unicat în lumea europeană din afara Imperiului Roman și sunt, în același timp cele mai impunătoare fortificații.

Zidurile elenistice, precum și inspirarea celui dacic din ele fac dovada exercitării unor influențe externe în arhitectura dacică civilă și militară. Aici, ca în alte domenii și la alte popoare, ele sunt firești, favorizate fiind de legăturile incidentale și permanente, înlesnite de vecinătatea geografică și prilejuite de relațiile comerciale și de altă natură, desfășurate cu intensități variabile. Din acest punct de vedere, Dacia a fost una dintre cele mai avantajate zone europene, situată în acea parte a continentului, unde se întâlnea cu civilizația Latène de tip celtic, cu a tracilor de la sud de Haemus (Munții Balcani), cu a ilirilor, a grecilor și a romanilor.

• În domeniul arhitecturii se manifestă, cu precădere, influențele elenistice târzii și cele romane. Adesea, ele

sunt dificil de separat, mai întâi din pricina esenței lor comune și, în al doilea rând, din cauza situației istorice complexe. Ne referim la acele tehnici grecești venite din teritorii „grecești”, dar aflate în Imperiul Roman; se adaugă preluarea *selectivă* de către daci a unuia sau altele dintre tehnicile general răspândite în lumea greco-romană, încât termenul mai potrivit pentru înrăuirile venite din acea direcție este acela de influențe greco-romane.

Indiciile exercitării lor sunt constatate mai ales în domeniul arhitecturii. Ne referim la cărămizi, țigle și olane cu forme și dimensiuni identice celor din ținuturile pontice, dar confecționate în Dacia, la tuburile de teracotă ale conductelor de apă, la cisterna de la Costești-Blidaru, la continuarea în cărămidă a zidurilor de piatră ale turnurilor-locuință, la drumurile pavate cu lespezi de piatră, la scările monumentale tot din piatră ecarisată, la intrarea în cetatea I de la Blidaru, *sistem à chicane*, sau printr-un turn de colț ca la Piatra Roșie, la planurile patrulatere ale acestor cetăți, la zidurile de terasă, la construcțiile de tip platformă, din blocuri paralelipedice prinse cu scoabe de fier.

Cu toate că domeniile de manifestare a acestor influențe sunt relativ numeroase, ele se exercită doar la cetăți și în unele sectoare ale arhitecturii civile, ceea ce demonstrează, pe lângă existența posibilităților locale de ordin tehnic și material pentru preluarea lor, ponderea indiscutabilă a elementelor tradiționale. Tocmai acestea din urmă, care sunt preponderente, împreună cu asimilarea *creatoare* a unor atare influențe, cu adaptarea preluărilor din lumea greco-romană la posibilitățile și la gustul local, precum și integrarea lor

in elementele tradiționale conferă caracterul original al arhitecturii dacice civile și militare.

Arhitectura sacră. Cercetările arheologice efectuate, de-a lungul timpului, în așezările și fortificațiile dacogete, au dat la iveală numeroase și elocvente mărturii ale spiritualității acestui popor în perioada secolelor I î.e.n. - I e.n.

Cele mai concludente elemente sunt sanctuarele, adevărate temple ale antichității dacice. Aceste sanctuare sunt rectangulare, de tipul aliniamentelor de tamburi din calcar sau andezit, și circulare, simple sau complexe. Din numărul total de 30 de sanctuare descoperite până în prezent pe teritoriul fostei Dacii, 23 sunt de tipul aliniamentelor, iar 7 se încadrează în cea de a doua categorie. În cadrul complexului de cetăți dacice din Munții Șureanului, întâlnim 18 sanctuare, și anume, 15 rectangulare și 3 circulare.

Componența structurală a monumentelor de tipul aliniamentelor este de 4 șiruri a 15 tamburi din piatră de calcar fiecare, și 6 șiruri a 6 tamburi, v șiruri a 7 tamburi, 3 șiruri a 6 tamburi, 6 șiruri a 10 tamburi din andezit. Sanctuarele circulare sunt constituite dintr-un rând de stâlpi de andezit așezați în picioare sau culcați, formând diferite grupări de numere (6+1, 7+1 etc.), sau din mai multe cercuri concentrice, cum este cazul sanctuarului mare rotund. El este compus dintr-un cerc de blocuri de andezit, un altul din stâlpi de andezit lipiți de primul și grupați 6+1, un al treilea format din stâlpi de lemn în interiorul monumentului și un ultim șir de stâlpi de lemn, aranjați în absidă, în centru.

Aceste edificii de cult erau amplasate de regulă în afara incintei fortificației propriu-zise, excepție făcând doar un singur sanctuar de la Costești, care se găsea în interiorul fortificației (*intra vallum*). Ele se ridicau pe terase special amenajate de mâna omului în roca din care era constituită înălțimea unde se găsea cetatea căreia îi aparțineau.

Elementele constructive, componente ale edificiului de cult, bazele de coloană în special, erau așezate direct pe stânca de pe terasă sau pe fundații realizate prin săparea în umplutura terasei a unor lentile în formă de pâlnie și umplute succesiv cu piatră de râu și argilă, în vederea consolidării terenului. Pe bazele de coloane din calcar se ridicau apoi coloanele din lemn, care susțineau acoperișul templului, în două ape, din lemn și șindrilă; în cazul bazelor din piatră de andezit, coloanele erau durate din același material.

Pentru sanctuarele circulare (în speță, cel mare circular de la Sarmizegetusa) sunt de asemenea concludente elementele de rezistență. Fiecare stâlp de lemn din compunerea edificiului era sprijinit pe un bloc de calcar îngropat adânc, încât să fie asigurată stabilitatea stâlpilor deasupra solului, pentru a putea susține, la rândul lor un acoperiș ce se sprijinea pe pereții cu schelet lemnos.

Pentru aproape fiecare sanctuar se cunosc două sau chiar trei faze de construcție.

Sanctuarele cu baze de calcar, cele mai vechi, sunt înlocuite, într-o fază ulterioară de altele cu stâlpi de andezit, iar sanctuarele cu stâlpi de calcar sunt înlocuite cu cele cu baze de andezit. Există la Sarmizegetusa și două sanctuare din andezit, care

îmbină coloanele și stâlpii din același material. S-ar părea că etapa de construcție a sanctuarelor în piatră de calcar corespunde perioadei lui Burebista, iar cea a celor din andezit ar fi din vremea regilor ce i-au urmat acestuia și, mai cu seamă, din timpul lui Decebal.

Sanctuarele erau niște construcții impunătoare, adevărate edificii de cult de genul templului, cu coloane sau pereți care susțineau un acoperiș, fiind delimitate de balustrade lucrate din stâlpi de lemn sau de andezit.

Bazele de coloane și o parte din coloană erau cuprinse, la vremea funcționării lăcașurilor, într-un strat de umplutură din lut, care constituia, de fapt, nivelul de călcare, podeaua edificiului respectiv, săpăturile arheologice nedând la iveală alt element care să fi slujit acestui scop, lespezi din piatră bunăoară.

Pe lângă datele legate de sistemul constructiv de rezistență, pentru existența unui acoperiș pledează și platformele de la intrarea în sanctuare, realizate în tehnica zidului dacic, care, probabil, aveau pe nivelul lor de călcare un placaj din lespezi de piatră, din păcate nedepistat încă, sau, mai degrabă, un paviment de lemn, ce se continua în partea dinspre sanctuar cu o treaptă de pătrundere în interior.

Descoperirea, abia în ultima vreme, a câtorva noi elemente constructive, dar și ignorarea unora dintre datele existente, apărute anterior, a făcut ca, de-a lungul timpului, sanctuarele să fie considerate lăcașuri sub cerul liber, constituite din acele baze circulare din piatră; pe ele ar fi putut să se ridice coloane, dar nu mai înalte de 1,20-1,50 m. Dimensiunile erau stabilite în funcție de cele câteva coloane descoperite care aparțineau sanctuarului mare de andezit, de pe

terasa a X-a, neterminat, se pare, la data cuceririi Sarmizegetusei.

Pe de altă parte, luându-se în considerare componența structurală a sanctuarelor, în special a celui mare circular, au fost emise o serie de opinii cu privire la semnificația astronomică, calendaristică a acestor monumente. În primul rând, a atras atenția gruparea de 6+1, repetată de 30 de ori, a stâlpilor de andezit de la sanctuarul respectiv, interpretată ca ilustrând un semestru al anului de 360 de zile. Cum alte popoare ale antichității aveau calendare de 365 de zile, al dacilor era corectat de stâlpii de lemn din cercul interior în număr de 68, care, în realitate, după cum au dovedit-o cercetările recente, sunt 84 (au fost numărați la data descoperiri, prin deducție), și de cei 34 de stâlpi ai abisei. Dacă, inițial, ipoteza avea o justificare, ulterior s-a ajuns la exagerări fără temei, încercându-se pe bază de cicluri, cu ajutorul calculelor moderne, a pieselor arheologice ale sanctuarelor, cu legături între ele, preconizându-se existența mai multor centre ale sistemului calendaristic, fără să se țină seama că noile descoperiri făceau caduce astfel de speculații.

Analiza tuturor datelor arheologice, pentru fiecare obiectiv în parte, ne îndreptățește să afirmăm înaltul nivel științific la care ajunseră daco-geții, pomenit și de scrierile antice, dar trebuie să vedem adevărata destinație a fiecărui obiectiv, pe care a primit-o încă de la construcția sa. În cazul de față, avem de-a face, contrar tuturor opiniilor menționate, cu edificii de cult, a căror originalitate este pregnant ilustrată de sistemul și de tipologia constructivă, cu lăcașuri unde erau

adorate divinitățile, unde le erau aduse ofrande. Cunoștințele astronomice, cunoașterea fenomenelor și astrilor cerești sunt bine ilustrate de un alt monument de la Sarmizegetusa, discul solar sau „Soarele de andezit”, amplasat pe terasa a XI-a, alături de celelalte sanctuare. Cercetările recente, cu transpunere în antichitate, ne îndreptățesc spre acordarea unui rol astronomic acestui monument, care, în componența sa, are și un aliniament de blocuri de calcar și andezit, orientat N-S. Direcționarea pe nord a săgeții discului întâlnește alte elemente constructive aparținătoare așa-zisului „sanctuar distrus” lucrat din diferite piese, de diferite forme, care nu ar fi exclus să aibă implicații astronomice.

Descoperirea sanctuarelor din cetățile dacice, în număr destul de mare, și tipologia lor ilustrează pregnant religia geto-dacă, politeismul strămoșilor noștri, cu divinități categorisite după însemnătate și putere, reflectând, în același timp, structura social-politică a societății acelor vremuri.

Pentru noi și pentru antichitate, cea mai complexă știre asupra religiei daco-geților o datorăm lui Herodot.

Zeul suprem, dar nu unic, pare să fi fost Zamolxis. Textele antice pomenesc și alte divinități, în afara lui și a lui Gebeleizis. Iordanes ne spune că geții se închinau unui zeu războinic, similar lui Marte, pe care geții l-au înduplecat printr-un cult sălbatic, socotind că șeful războaielor trebuie împăcat prin vărsare de sânge omenesc. Lui i se jertfeau primele prăzi, lui i se atârnavu pe trunchiurile copacilor cele dintâi capturi de război, față de el exista un simțământ religios adânc în comparație cu ceilalți zei. De acest zeu pare să vorbească

Vergiliu și Ovidiu, iar Vegetius arată că dacii, moesli și tracii au fost întotdeauna așa de războinici, încât legendele spun că zeul Marte s-a născut chiar în țara lor. Dacii adorau și o divinitate a vetrel, corespunzătoare Vestei, și pe Bandis, asemănătoare Dianei.

Analiza izvoarelor literare și etimologia numelor divinităților a înlesnit cunoașterea adevăratului rol al acestoran Zamolxis, prin analogie cu divinitatea traco-elenă a pământului, Semele, și cu zeul Zemeluks, apoi prin menționarea în izvoarele literare a lăcașului său subteran de pe muntele sacru, se dovedește a fi fost un zeu chtoniann Gebeleizis, poment de Herodot, era un zeu ceresc, un zeu al fulgerului, de unde și tragerea cu arcu spre cerul întunecat poate fi considerată ca un „act de cult”, o acțiune de îndepărtare a furtunii sau o împăcare a zeului.

Religia politeistă constituia, prin autoritatea și, mai ales, prin organizarea preoțimii, o forță puternică, în timpul statului dac al lui Burebista și Decebal. Preoții erau instituiți cu puteri aproape regești și, după moartea lui Burebista, au preluat, un timp, conducerea statului, deci se poate afirma că reprezentantul religiei avea un cuvânt greu de spus în cârmuirea poporului.

Ca și la alte popoare ale antichității, și la daci găsim prezente diferite manifestări religioase. Întreaga activitate și interesele umane erau puse sub scutul unei puteri divine și tot ce putea să determine, zi de zi sau an de an, traiul omului era divinizat. Zeitățile îmbrățișate de populație erau imaginare ca având făptură omenească, antropomorfismul fiind prezent cu diferite reprezentări (Bendis, de pildă).

Intensa preocupare a populației daco-getice pentru construirea sanctuarelor și tehnica înfloritoare la care s-a ajuns în secolele I î.e.n.-I e.n. au determinat deosebita personalitate a monumentelor de cult ridicate în incinta așezărilor, puternica lor originalitate, chiar unicitate. Monumentele sacre sunt originale prin modul în care, în arhitectura lor, simetriile alternează cu asimetriile, prin strădaniile, pentru realizarea unor proporții armonioase.

Se poate conchide că principalele caracteristici ale arhitecturii din zona capitalei statului dac sunt originalitatea, utilitarismul și sobrietatea. Civilizația dacică a realizat în arhitectură cele mai însemnate înfăptuiri ale lumii europene situate în afara Imperiului Roman.

3. SCRISUL

Încă în secolul trecut, în ruinele Sarmizegetusei se descoperise un fragment de vas cu ștampila *PER SCORILO* și, tot atunci, câteva blocuri de calcar pe care erau incizate litere grecești.

Săpăturile sistematice aveau să ducă la găsirea multor altor blocuri cu litere săpate în ele și să elucideze cuvintele *PER SCORILO*, despre care se credea că fuseseră imprimate pe o țiglă sau pe o cărămidă.

Din nefericire, *toate* blocurile cu inscripții au fost găsite căzute între altarul de andezit și zidul de susținere a terasei a X-a sau reutilizate de romani în zidul cetății Sarmizegetusa. Această împrejurare îngăduie acceptarea ipotezei potrivit căreia blocurile proveneau dintr-o construcție aflată în marginea dinspre vale a terasei a

X-a și tot ea a făcut imposibilă reconstruirea ordinii inițiale a blocurilor, implicit a posibilelor inscripții de pe ele. Acum este cert că nu se poate vorbi despre un parapet din blocuri paralelipipedice cu litere săpate în ele, ridicat în fața zidului de terasă, ci despre o construcție de tip platformă, pentru că multe dintre blocuri păstrează atât lăcașurile capetelor scoabelor pentru legăturile longitudinale, cât și cele pentru legături laterale.

Din ce constau aceste inscripții și cum apar ele pe blocuri?

Astăzi, sunt cunoscute aproape 100 de blocuri de calcar cu litere săpate în ele și este posibil să mai apară altele, unele chiar din embletonul zidului roman al cetății. Dar, în afară de două blocuri cioplite aidoma celor obișnuite din zidurile dacice și a unui fragment de lespede, toate celelalte sunt paralelipipedice, adică au șase fețe perfect ecarisate și, cum s-a spus, în partea superioară au orificii pentru capetele scoabelor de fier. Într-un singur caz s-au găsit litere incizate și pe latura cu lăcașurile pentru scoabe; în toate celelalte ele se află, în mod obișnuit, pe una dintre laturile lungi, laterale și, de câteva ori, pe o astfel de latură și pe una scurtă, de la capătul blocului, dar totdeauna în partea superioară a feței blocului, ceea ce exclude posibilitatea continuării „textului” de pe un bloc pe altul situat lateral.

Literele apar câte una (rar), două-trei (frecvent) și de două ori câte patru, dispuse de sus în jos și, doar în câteva cazuri, de la stânga la dreapta. Mai mult, nu sunt rare nici acelea incizate retrograd. S-a considerat că sunt grecești; apar și sigle care nu există în alfabetele grecesc și latin menționate. Literele din alfabetele elen și latin redau atât vocale, cât și consoane.

În literatura de specialitate s-a discutat mult despre aceste „inscripții”, dar principalele păreri exprimate în legătură cu semnificația sau cu semnificațiile lor posibile sunt trei: semne de pietrar, adică de potrivire a blocurilor în construcție, un eventual album de regi sau alte personalități și cifre legate de calcule astronomice ori însemnări de altă natură, dar tot numerice.

În stadiul actual al cercetărilor, doar prima și ultima dintre ipoteze pot fi luate în considerare, cu precizarea că tâlmăcirea semnificației cifrice a literelor este adesea imposibilă și, oricum, nesigură, din pricina inexistenței unei reguli precise la ordinea literelor pentru redarea cifrelor în alfabetul grecesc. Semne de pietrar pot fi, în sensul marcării lotului de blocuri destinat unei construcții sau, mai degrabă, unei asize. Nu se poate afirma însă că toate *literele* sau grupurile de litere incizate aveau un atare scop, pentru că, sigur, pe două blocuri avem de-a face cu monograme, poate ale meșterului constructor. Cu alte cuvinte, este cert că nici una dintre ipotezele avansate nu este valabilă în toate situațiile, dar fiecare dintre ultimele două își are partea ei de plauzibilitate. Poate o descoperire viitoare să aducă, la fel ca în alte chestiuni o vreme insolubile, lămuririle indispensabile. Dar, indiferent de soluția sau de soluțiile așteptate, se impune concluzia scrisului cu litere grecești și latine la Sarmizegetusa, la fel ca și în alte câteva locuri din Dacia.

În acest context, nu este lipsită de interes nici constatarea că litere din alfabetul elen sau latin, ca și sigle inexistente în ele s-au găsit incizate *după ardere* pe unele vase ceramice, inclusiv pictate, și chiar pe unelte de fier. Acestea credem că reprezintă, mai degrabă,

semne de proprietate. Toate sunt indiciile cunoașterii scrisului în lumea dacică. Nu mai puțin interes a stârnit de-acum celebrul vas cu inscripția *DECEBALVS PER SCORILO*. Un fragment al acesteia fusese găsit în secolul trecut, celelalte în cursul săpăturilor sistematice.

Pe forma sa conică (înalt de 0,73, cu diametrul gurii de 1,26, al fundului de numai 0,06 m) și datorită orificiilor practicate în două grupuri de câte două sub buza îngroșată, vasul constituie un unicat în ceramica dacică. Dacă poziția sa firească era cu gura în sus, atunci se utiliza fie atârnat, fie sprijinit pe un suport. Forma este asemănătoare, nu identică, unor vase de mici dimensiuni, confecționate din argint, dar o atare apropiere poate fi doar întâmplătoare. Sub buză, în pasta crudă a vasului, s-au aplicat de patru ori câte două ștampile, una cu cuvântul *DECEBALVS*, cealaltă cu cuvintele *PER SCORILO*, ambele scrise retrograd, iar a doua imprimată răsturnat.

Imediat după publicarea vasului, ștampilele au fost citite în limba dacă sau în limba latină. Pentru a considera inscripția latinească, este nevoie să presupunem abrevierea cuvântului *Scorilo(nem)* și absența, tot voită, a verbului *fecit*. Acceptând aceste omisiuni, frecvente altminteri în epigrafia latină, inscripția s-ar traduce în românește astfel: „Decebalus prin Scorilo (a făcut vasul)” primul fiind numele proprietarului atelierului, celălalt al meșterului olar. Totodată, nu există nici un impediment ca ultimul rege dac să fi fost proprietarul unui sau al unor ateliere de ceramiști, mai ales că o situație analogă s-a constatat în cetatea dacică de la Ocnița (Vâlcea), unde pe un vas a fost zgâriată, înainte de ardere, inscripția în limba greacă *BACILEOC ΘΛΑΜΑΡΚΟC ΕΠΙΘΕ* („Regele Thiamarcos a făcut (vasul)”).

S-a remarcat, însă, dintru început, că, în inscripția de la Sarmizegetusa, din trei cuvinte două sunt numele a tot atâția regi daci, Decebalus, ultimul apărător al independenței Daciei, și Scorilo, menționat de Frontinus (*Stratagemele*, I, 10, 4 – *Scorylus*) și de Iordanes (*Getica*, 73, cu grafica *Coryllus*) și că *per* în limba dacică înseamnă „copil, băiat, fiu”, ca în patronime de felul *Zipper*, *Seiciper*. Observația după care *per* apare totdeauna (adică de câteva ori) postpus, atașat unui nume de persoană este fără obiect, mai întâi pentru că nu avem texte în limba dacică, unde să apară acest cuvânt, și apoi pentru că *Zipper* și *Seiciper* au fost inițial patronime, dar pe parcurs și-au putut pierde o astfel de calitate (vezi în limba română patronime și matronime de felul *Apetrei*, *Aioanei* etc). Mai mult, în limba albaneză *per* și numele din această familie (*Perdoda*, *Perbrunga*) sunt considerate un arhaism consecvent al glosei dacice *per* și ele indică originea, iar, inițial, chiar filianța. Cum se știe, în limbile română și albaneză există câteva zeci de cuvinte comune, toate transmise, și în una și în cealaltă, din limba traco-dacică. Se adaugă și împrejurarea că în mulțimea de ștampile de pe vasele romane nu există nici o analogie perfectă pentru ștampilele de la Sarmizegetusa. Nici numele Decebalus nu este cunoscut înainte, ci numai după al ultimului rege dac, constatare firească din moment ce el era, de fapt, supranumele luat sau primit de Diurpaneus, după victoria repurtată asupra lui Cornelius Fuscus.

În aceste condiții, *Decebalus per Scorilo* credem că este o inscripție în limba dacă, singura citită până acum, însemnând *Decebalus fiul lui Scorilo*. Explicată

în limba dacă, ea rămâne așa cum a fost aplicată pe vas, neobligându-ne să presupunem abrevierea lui *Scorilonem* și omiterea lui *fecit*, cum implică lectura ei în limba latină. Dar, indiferent pe care dintre cele două explicații o veți accepta, inscripția-sigiliu demonstrează utilizarea scrisului cu litere latine la Sarmizegetusa.

Despre existența în capitala statului dac a unei cancelarii regale, unde se redactau acte, deci despre folosirea scrierii la curtea regilor daci nu poate fi îndoială. Chiar pentru domnia lui Diurpaneus-Decebal, Cassius Dio menționează o scrisoare trimisă de Domițian senatului, ca fiind primită din partea regelui dac (LXVII, 7, 3). Autorul citat îl acuză pe Domițian de fals, dar este evident că senatul roman știa de existența unei cancelarii a regelui. Apoi, același autor (LXVIII, 8, 1) menționează o scrisoare cu litere latine înmănată lui Traian, pe când se îndrepta în fruntea oștilor sale spre Tapae. Semnificativă este, totodată, copierea fidelă a denarului român republican, inclusiv a legendei sale, chiar la Sarmizegetusa, ceea ce demonstrează, din nou, cunoașterea alfabetului latin. Altminteri, literele din legendă ar fi fost considerate drept ornamente și astfel redactate, cum sa întâmplat la mai vechile emisiuni monetare daco-gete, care limitau monedele macedonene.

Desigur, nu se poate vorbi de răspândirea scrisului în societatea dacică. El a rămas, probabil, apanajul puținilor cunoscători de carte. De fapt, în antichitate, crearea și dezvoltarea unei culturi nu a fost, în general, condiționată de diseminarea scrisului în păturile largi ale populației.

4. CUNOȘTINȚE ȘTIINȚIFICE

Tocmai existența unor preocupări științifice, desigur ale câtorva reprezentanți ai societății dacice, bazați pe experiența milenară a poporului lor, l-au îndemnat pe Iordanes (Getica, 69-70) să descrie idilic astfel de realități la dacia aplecați spre studiul fizicii, astronomiei, etc. Vorbind despre marele preot Deceneu, Iordanes nota că acesta i-a învățat pe daci „etica, dezvățându-i de obiceiurile lor barbare, i-a instruit în științele fizicii, făcându-i să trăiască în conformitate cu legile naturii; i-a învățat logica, făcându-i superiori celorlalte popoare în privința minții..., demonstrându-le teoria celor douăsprezece semne ale zodiacului le-a arătat mersul planetelor și toate secretele astronomice și cum scade și crește orbita lunii și cu cât globul de foc al soarelui întrece măsura globului pământesc și le-a expus sub ce nume și sub ce semne cele trei sute patruzeci și șase de stele trec în drumul lor cel repede de la răsărit până la apus spre a se depărta de polul ceresc.

Vezi cu mare plăcere ca niște oameni prea viteji să se îndeletnicească cu doctrinele filozofice, când mai aveau puțin timp după lupte. Putem vedea pe unul cercetând poziția cerului, pe altul însușirile ierburilor și ale fructelor, pe acesta studiind descreșterea și scăderea lunii, pe celălalt observând eclipsele soarelui și cum, prin rotația cerului, astrele care se grăbesc să atingă regiunea orientală sunt duse înapoi spre regiunea occidentală, odihnindu-se după o regulă prestabilită”.

Exagerările naive ale autorului antic nu sunt însă de respins în totalitate, pentru că unele descoperiri

arheologice și informații din alte surse antice le confirmă.

În astronomie, de pildă, dacă unele teorii moderne privitoare la semnificațiile calendaristice ale marelui și micului sanctuar de la Sarmizegetusa nu sunt de acceptat, din pricina premiselor false de la care au plecat, altele par să aibă suficient temel.

Posibile implicații astronomice ale monumentelor de cult de la Sarmizegetusa-Regia

Astronomia este o știință ale cărei începuturi se pierd în negura timpurilor preistorice. Ea a apărut ca urmare a dependenței ființei umane față de marile cicluri ale naturii – mișcarea soarelui, a lunii sau a stelelor –, care, îi influențau activitatea: ciclul agricol și păstoritul, călătoriile pe mare cât și ritualurile religioase, obiceiurile și miturile sale.

În megalitic, primii observatori ai cerului au gravat în piatră constelații ușor de recunoscut cum sunt Carul Mare, Carul Mic sau Pleiadele – fig. 39 (stânca de la Pierre-Folles, Franța).

În neolitic practicarea agriculturii a făcut necesară împărțirea și previziunea timpului: ciclul anual, anotimpurile, perioadele lunare. Aceste împărțiri erau legate de pozițiile și momentele de răsărit sau de apus ale astrilor, în principal ale Soarelui (solstițiile de vară și de iarnă) sau de răsăriturile și apusurile heliace (adică odată cu soarele – fig. 40) ale anumitor constelații sau stele (Pleiadele, Sirius, etc). Spre sfârșitul neoliticului, în epoca megalitilor, menhirele și aleile cu dolmene erau orientate în proporție de 75% spre răsăritul soarelui,

de 314 (96%) sunt riguros orientate între limitele oscilației anuale a azimutului răsăritului de Soare. De aici s-a tras concluzia existenței cultului soarelui la acei oameni ai neoliticului, care își îngropau morții dimineața, în momentul solemn al răsăritului de Soare.

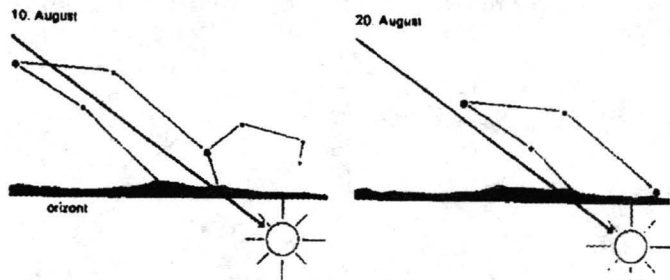

Fig. 40. Apus helical al unei constelații oarecare, la interval de zece zile

Descoperiri similare s-au făcut de asemenea și în cimitirele preistorice de la Tiszapolgar, Panonia, cu aceleași concluzii.

Monumentele arheologice din vestul Mediteranei în Sardinia, cunoscute sub numele de „Tombe di giganti” (aprox. 1500 B.C.) sunt și ele orientate după Soare, după Lună cât și după unele constelații stelare.

Nu insistăm aici asupra orietărilor existente în monumentele megalitice de la Stonehenge-Anglia și nici asupra orietărilor de tip nord-sud ale piramidei lui Keops pe care le considerăm bine cunoscute. Mai puțin cunoscute sunt însă orientările soluționale ale unor temple egiptene.

În sudul Indiei, monumentele megalitice datate în jurul anului 1600 B.C., sub forma cercurilor de pietre, sunt clar orientate astronomic raportat la momentele solstițiilor solare și lunare (Brahmagiri, Citaldrug District, Mysore State).

Pe continentul american, în vechiul Mexic, civilizația Maya a folosit de asemenea marcarea pozițiilor solstițiare ale soarelui cât și ale mișcărilor planetei Venus (Luceafărul). În Columbia, cultura San Augustin a lăsat în urma ei un mare număr de monumente tombale, orientate astronomic. De asemenea monumentele prehispanice din Bolivia, Samaipata cât și din Isola del Sole, lacul Titicata, au orientări astronomice legate de grupul stelar al Pleiadelor (Cloșca cu pui).

În nordul Italiei, în câmpia Veneto-Friuli, monumente preistorice cunoscute sub numele de „motte” și „castelieri”, marchează de asemenea poziții extreme ale Lunii și Soarelui.

În epoca de bronz putem găsi monumente arheologice orientate după aștri și în nordul Europei, în Scandinavia, sau în sudul și vestul Germaniei.

Calendare solare, legate de activități agricole sau de navigația pe mare, putem găsi de asemenea la Hesiod, Virgilius sau Collumela. Iată, la Hesiod o serie de constatări:

„....cincizeci de zile în urmă după al verii solstițiu timpul e bun pestru oameni pe mări să plătească...”, în schimb

„....atunci când Pleiadele fug de vigoarea năvalnică a lui Orion și cad în marea neguroasă nu mai este vreme să ții corăbiile pe mare...”, precum și

„....atunci când Orion și Sirius vor fi ajuns în mijlocul firmamentului, atunci culege și du-ți strugurii acasă...”, sau

„....Însă tu glia cea sfântă de-o ari la solstițiul iernii,

Vei secera șezând jos și puțin ți-o rămâne în palmă...”

Calendarele astronomice care apar mai apoi, au și alte scopuri, cum ar fi de exemplu la Romani celebrarea lui „Sol invictus”, respectiv a primei zile de după solstițiul de iarnă.

Această veche tradiție a marcării momentelor solstițiale s-a păstrat și după creștinare în Europa (orientarea altarului bisericilor creștine spre răsărit sau, de exemplu, cimitirele medievale de la Alba-Iulia – 161 morminte orientate din 181 Ö), și chiar și până în zilele noastre, la țăranul roman, Drăgaica și Sânzienele la solstițiul de vară. Vom încerca să arătăm în cele ce urmează că nici Dacii, strămoșii noștri nu au făcut excepție de la aceste tradiții și obiceiuri.

O serie de autori antici relatează despre deosebitele cunoștințe de astronomie pe care le-au avut Dacii. Astfel, Strabon (VII, 5.3.), vorbind despre Zamolxis, spune că acesta ar fi „deprins de la Pythagoras unele cunoștințe de astronomie iar o altă parte ar fi deprins-o de la egipteni). Tot despre cunoștințele de astronomie ale lui Zamolxis, ne vorbește și Porphirios în „Viața lui Pythagoras”, (14), care, „îndrăgindu-l pe Zamolxis, l-a invitat să cerceteze fenomenele cerești...”. Cât privește relatările lui Ioroanes, ele sunt bine cunoscute.

Dacă relatări cu caracter general există, așa cum s-a putu vedea din citatele prezentate, în schimb nu

s-a păstrat nici o descriere practică a „aparatelor” sau „metodelor” cu care Dacii au realizat, desigur o parte din performanțele cu care i-au creditat autorii citați. Absența unor documente scrise în mod explicit, documente care formează o modalitate fundamentală de comunicare în cultura noastră de astăzi, constituie un handicap serios pentru cercetarea acestui domeniu. Pe de altă parte este cunoscut faptul că astronomiile antice ale unei culturi nu s-au bazat în mod exclusiv pe scriere. Acest complex de situații a dus la apariția și dezvoltarea unei noi științe numită arheoastronomie. Acest domeniu de investigație a apărut la frontiera dintre arheologie și astronomie. Mulți autori o considera ca aparținând istoriei științelor – în particular istoriei astronomiei –, iar alții ca aparținând arheologiei. Arheoastronomia s-a impus în special prin determinarea orientării aliniamentelor unor vestigii antice și apoi, prin legarea acestora de fenomenele astronomice ale locului unde se găseau, de deducerea unor obiceiuri, credințe și ritualuri ale popoarelor care le-au construit, sau chiar a cunoștințelor de astronomie ale acestora.

Considerații cu caracter metodologic

Majoritatea încercărilor de „descifrare” a sanctuarelor Sarmisegetusei-Regia – în sens astronomic – au avut ca fond, în principal, metode de tip aritmetic, marcaje de timp pe blocuri, stâlpi de piatră, (zi-noapte, lună sinodică, antropic), în intenția de a se obține calendare, mai mult sau mai puțin exacte, solare, lunare sau luni-solare. Încercările anticilor de a crea sisteme de măsurare a unor intervale lungi de timp, respectiv

calendare, bazate pe fenomene periodice cum sunt mișcarea soarelui sau / și a lunii, au dus la apariția a peste 200 de calendare, dintre care unele vechi de 6000 de ani. Deoarece anul solar sau anul lunar nu conține un număr întreg de zile, problema calendarelor este deosebit de complexă, numărul combinațiilor ce se pot imagina pe stâlpii sau blocurile din sanctuare fiind practic nelimitat.

Este cunoscut faptul că un număr mare de descoperiri își datorează existența unor reguli metodologice clare și bine determinate; nu mai puțin cunoscut este și faptul că, alte ori, metodologii consacrate au împiedicat cercetarea științifică și au determinat chiar stagnarea ei. Rezultă că o anume metodologie va avea succes numai într-un domeniu limitat și că, în consecință, orice reguli metodologice trebuiesc adaptate împrejurărilor și deci mereu reinventate. În acest sens ne-am propus ca tentativa noastră de căutare a unor cunoștințe de astronomie la Daci să fie coordonată de câteva evaluări: cea mai importantă este cea a nivelului probabil al acestor cunoștințe, urmate de aceia a tipului probabil al astronomiei lor. Am presupus prin ipoteză, că nivelul lor de cunoștințe în acest domeniu, raportat la nivelul de dezvoltare al astronomiei antichității, este unul mediu și că, în plus, astronomia lor era de tip geometrico-aritmetic. Este cunoscut faptul că două dintre marile astronomii ale antichității, cea a babilonienilor și cea a grecilor, erau deosebite: în timp ce prima era de tip aritmetic, cea de a doua era de tip geometric. Desigur aceste evaluări pot fi total greșite dar probabilitatea ca ele să fie așa este foarte mică în timp ce probabilitatea ca rezultatul acestor evaluări să fie corect este mare.

În plus ne-am propus să cercetăm dimensiunile geometrice ale unora din sanctuare, precum și rapoartele dintre acestea, ca o funcție de variația umbrei meridiene a unui gnomon – cel mai simplu instrument astronomic al antichității – precum și de raportul arcelor solare la solstiții. De asemenea am utilizat frecvent raportul a două mărimi din sanctuare măsurate în metrul nostru de astăzi, pentru a ne asigura independența față de unitățile lor de măsură, pe care nu le cunoaștem posibil grecești, romane sau chiar unități proprii. Mai mult, pentru a ne încadra în tabloul general al epocii și chiar al unor epoci și mai vechi s-au cercetat, în primul rând orietările de tip astronomic ale sanctuarelor.

Instrumente astronomice ale antichității

Gnomonul (fig. 41)

Instrumentul astronomic cel mai simplu pe care l-a cunoscut antichitatea este gnomonul, o tijă (vergea) verticală, căreia i se urmărește umbra (fig. 41). În cursul zilei, umbra tijei se deplasează odată cu Soarele, modificându-și lungimea și direcția. Pe măsură ce soarele urcă pe cer, umbra se micșorează, la amiază având lungimea cea mai mică, moment când este orientată riguros pe direcția nord-sud, marcând meridianul locului.

Umbra cea mai scurtă a anului determină solstițiul de vară (ziua cea mai lungă din an, aproximativ 21 iunie); umbra cea mai lungă a anului corespunde solstițiului de iarnă (ziua cea mai scurtă din an aproximativ 22 decembrie) fig. 42. Tot cu lungimea

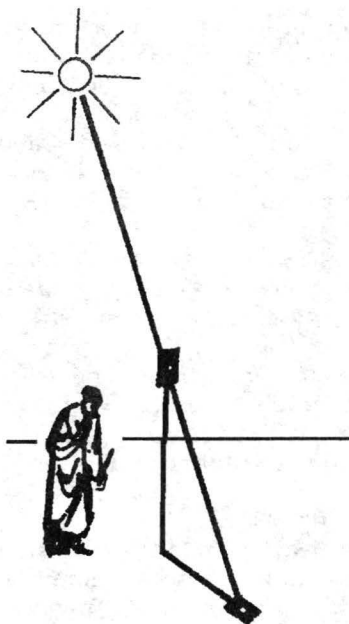

Fig. 41. Gnomonul, cel mai simplu instrument astronomic

umbrei la amiază se mai calculau, în antichitate: datele echinopțiilor, de primăvară și de toamnă (moment când ziua este egală cu noaptea), durata anului tropic (anul ce reglementează succesiunea celor patru anotimpuri), distanța zenitală a soarelui (unghiul pe care îl face verticala unui loc – deci și tija gnomonului – cu direcția la soare), înclinarea planului elipticii

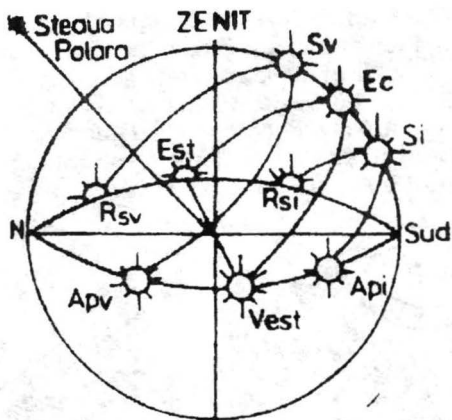

Fig. 42. Mișcarea soarelui la echinopții și solstiții

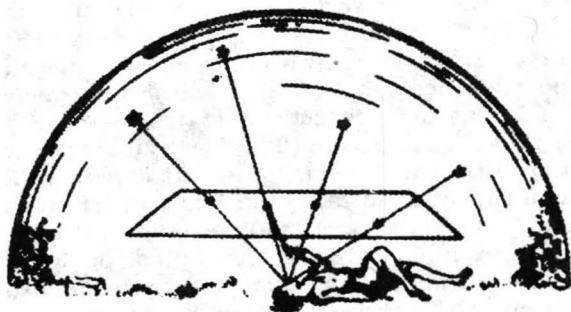

Fig. 43. Proiecția pe un plan a sferei cerești

(planul în care aparent se mișcă anual soarele printre aștri) pe planul ecuatorului ceresc, precum și latitudinea geografică a locului de observație, sau în formularea celor vechi, „înclinarea cerului” în acel loc, respectiv înălțimea polului nord ceresc” (azi marcat de Steaua Polară din constelația Carului Mic) deasupra orizontului.

Cadranul solar (fig. 44)

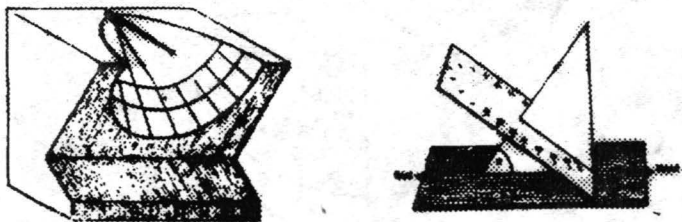

Fig. 44. Diferite tipuri de cadrane solare (ecuatorial și cosmic)

Modalitățile de construire și funcționare ale unor astfel de aparate le regăsim în scrierile lui Vitruviu (sec. I B.C.). Tratatul acestuia, „Despre arhitectură”, mai precis cartea IX-a, „Despre măsurarea timpului”, cuprinde descrierea a ceea ce el numește „analema” unui cadran solar, respectiv modul în care se poate realiza un astfel de aparat (fig. 45). Pe analemă, cercul numit de Vitruviu „menaeus” – sau cercul lunilor – reprezintă ecliptica adică drumul soarelui printre aștrii. Împărțind manaeus-ul în 360 de grade (sau în alte unități, de exemplu în luni ale anului), se poate obține, cu umbra agomonului, poziția pe ecliptică a soarelui (notată cu „l”), raportată la un punct, de exemplu solstițiul de vară (notat în figura 45 cu litera H).

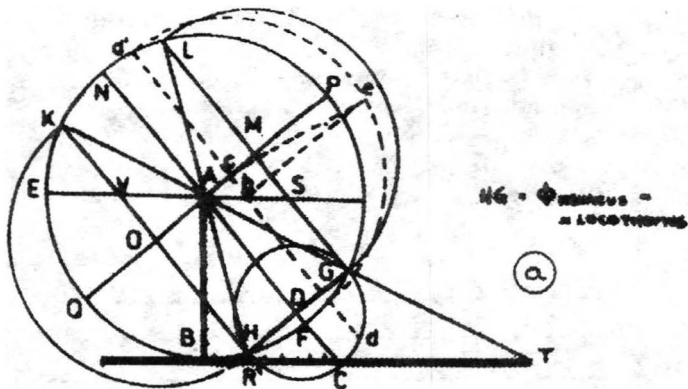

Fig. 45. Analema lui Vitruviu

Metode astronomice ale antichității

Proiecția stereografică

Proiecția stereografică în sensul lui Hipparch, este un tip de proiecție descoperită de marele astronom grec în secolul al II-lea B.C., în cadrul încercărilor epocii de a proiecta sfera pe o suprafață plană, fig. 43 și care l-a condus pe acesta la construirea faimosului astrolab plan considerat un instrument universal, datorită nenumăratelor utilizări la care se preta (măsurarea mișcării și poziției astrilor, a răsăritului, a apusului, etc). Acest tip de proiecție are la bază principii foarte simple cât și proprietăți remarcabile. Astfel, un observator plasat în punctul V, numit în proiecția stereografică „punct de vedere” (fig. 43 și 46), „vede” o stea proiectată pe planul ecuatorului într-un punct, în așa fel încât se

respectă următoarele proprietăți: proiecția unui cerc trasat pe suprafața sferei este tot un cerc, iar unghiul a două linii trasate pe suprafața sferei se proiectează pe plan, în adevărata sa mărime.

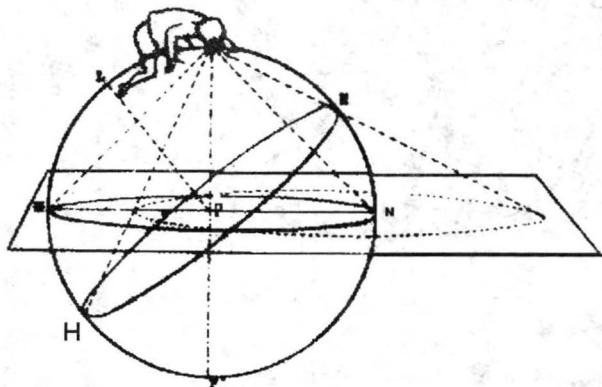

Fig. 46. Principiul proiecției stereografice

Direcții cu caracter astronomic în lumea dacilor

a) Direcția Nord-Sud

Element esențial pentru orice observator astronomic (sau loc pentru observații astronomice) din indiferent ce epocă istorică, meridianul locului (direcția nord-sud), odată materializată în teren, rămâne invariabilă din punct de vedere al unui observator terestru, indiferent de cât timp a trecut de la trasarea sa. Se schimbă doar aspectul cerului, în timp, diferite stele având rolul de Stea Polară, rol ce se repeta după trecerea a 28000 de ani. Pe terasa sacră de la Sarmizegetusa-Regia, printre direcțiile cu caracter astronomic marcate în incinta

sanctuarelor sunt și două aliniamente nord-sud. Unul din ele, este constituit din centrul altarului cunoscut sub denumirea de „Soarele de Andezit” – una dintre piesele cele mai originale și reprezentative ale complexului – și două blocuri din axul longitudinal al micului sanctuar dreptunghiular „distrus”, aliniament în lungime totală de aproximativ 32 m. Mai mult, o parte – 9.55 m – din acest aliniament nord-sud, este marcată și printr-un șir de blocuri de calcar și de andezit, solidar la unul din capete cu discul altarului, și ale căror dimensiuni descresc spre celălalt capăt, închipuind o „săgeată”, o „rază de piatră” ce arăta punctul cardinal nord (fig. 47, a, b). Cea de-a doua direcție de tip nord-sud marcată în piatră, este dată de șirurile de coloane ale „Micului sanctuar dreptunghiular” din andezit, situat în imediata apropiere a Soarelui de Andezit, orientate și acestea pe „axa lumii”, cum numeau anticii acest aliniament.

b) Direcții cu caracter solstițial

Cea mai cunoscut orientare de tip solstițial din lumea Dacilor, este, desigur, orientarea spre răsăritul solstițial de iarnă al Soarelui a axei mari a Absidei centrale a Marelui Sanctuar Rotund de la Sarmizegetusa-Regia (fig. 47 a, b). Pentru un observator terestru răsăritul soarelui nu are loc mereu în același punct de la orizont. În punctul cardinal est soarele răsare numai în momentul echinocțiului de toamnă sau de primăvară. Pe măsură ce vara se derulează, astrul, răsare tot mai spre nord iar în ziua solstițiului de vară, direcția punctului de răsărit formează cu direcția est un unghi maxim; apoi spre toamnă răsăritul revine în poziția est și cu cât se apropie iarna soarele răsare tot mai spre sud. La solstițiul de iarnă se înregistrează din nou un

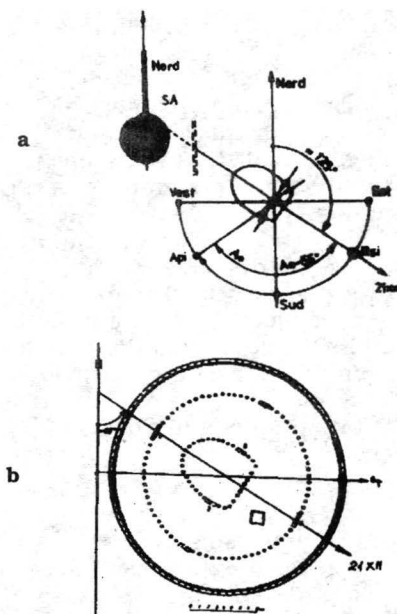

Fig. 47. a) Orientarea solstițială a Absidei Centrale a Marelui Sanctuar Rotund; relații unghiulare;
b) Orientarea solstițială a Absidei Centrale.

unghi maxim. Acesta este unghiul pe care îl face axa Absidei cu direcția est. Același tip de orientare se găsește și în Italia, la Veronela Alta, exact la aceeași latitudine geografică cu a Sarmizegetusei (fig. 48). Privind problema motivației acestei orientări solstițiale care nu este singura din complex și nici de la alte sanctuare din țară (Racos, Pustiosu, (fig. 49), Meleia sau Rudele

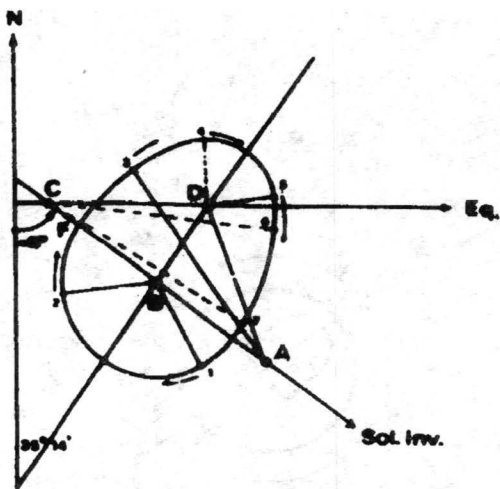

Fig. 48. Formațiune absidală orientată solstițial din Italia, Veronella Alta

fig. 50), în condițiile în care astfel de orientări sunt în astronomiile anticilor premergătoare determinării direcțiilor nord/sud, credem că doar considerente cultural-spirituale sau legate de originea unui calendar, a menținut și direcțiile solstițiale alături de cele mai „moderne” în epocă cum erau cele de tipul nord/sud.

Tot acest tip de orientare solstițială solară este prezent și în două din cele patru sanctuare dreptunghiulare de la Costești, de această dată nu numai pentru solstițiul de iarnă, ca la absida centrală de la Sarmizegetusa - Regia, ci și pentru solstițiul de vară. Astfel, axa mică a Marelui Sanctuar Dreptunghiular (4 rânduri a 15 coloane fiecare) este orientată spre

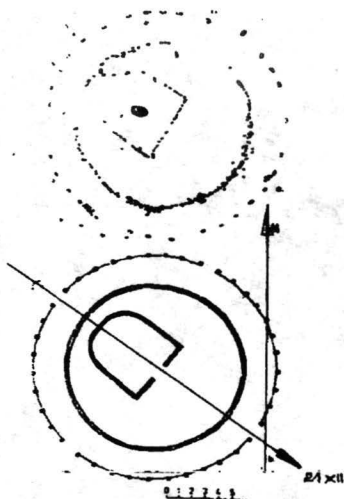

Fig. 49. Orientarea solstițială a Absidei centrale a sanctuarului de la Pustiosul

răsăritul solstițial de iarnă al soarelui, în timp ce axa mică a sanctuarului mic dreptunghiular „6x6”, notat cu „s”, este orientată spre răsăritul solstițial de vară al soarelui.

Tot orientări de tip solstițial, dar de data aceasta ale răsăritului Lunii, găsim în celelalte două sanctuare de la Costești. Astfel, sanctuarul dreptunghiular „6x7” notat cu „r” în figură este orientat spre răsăritul extrem al Lunii la solstițiul de vară, în timp ce al 4-lea sanctuar de aici, tot dreptunghiular, „4x15”, notat „p”, situat „intra muros”, este orientat tot cu axa mică

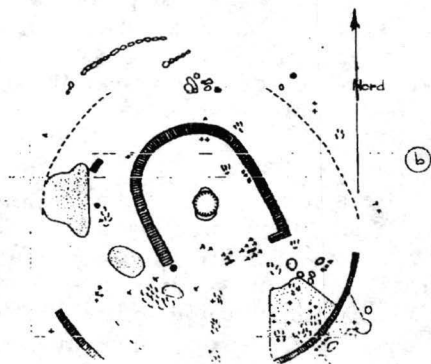
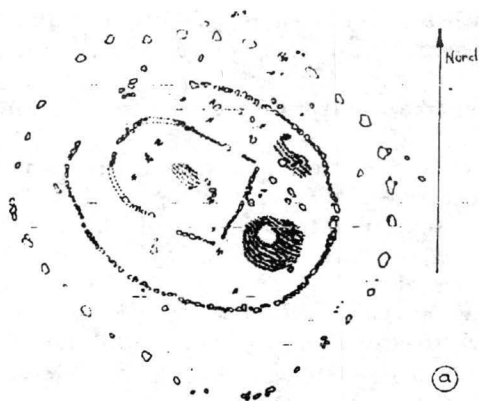

Fig. 50. Orientare solstițială în construcțiile absidale de la Meleia (a) Rudele (b)

spre răsăritul solstițial de iarnă extrem al lunii. Erorile acestor orientări nu depășesc aproximativ un grad.

„Aparate” astronomice în lumea dacilor

Existența marcată în piatră, în incinta sanctuarelor, a unor direcții solistițiale și echinoctiale (fig. 47, 49, 50) a pus semnul întrebării modul de determinare a acestora, deoarece, așa cum se știe, aici orizontul fizic nu este liber, el fiind închis de dealurile înconjurătoare, ceea ce face invizibil prin observație directă punctul în care soarele răsărea sau apunea la solstiții sau echinoptii. Astfel de determinări ar fi fost însă posibile dacă ei ar fi utilizat un „aparat” de epocă, respectiv un cadran solar sau un anumit tip de astrolab. Credem că un astfel de „aparat astronomic” a fost altarul numit și „Soare de Andezit”, ale cărui proprietăți, așa cum vom încerca să arătăm, permit determinări astronomice.

„Soarele de Andezit”, un posibil cadran solar – astrolab

Am semnalat că 9,55 m din cei 32 m ai aliniamentului nord-sud ce trece prin centrul altarului sunt marcați cu blocuri. Pe suprafața superioară a acestui șir de blocuri s-ar fi putut urmări atunci lungimea umbrei unui eventual gnomon, poziționat pe aliniament. Momentul în care umbra gnomonului ar fi apărut pe „raza de piatră” ar fi fost deci momentul amiezii, iar umbra ar fi fost în mod necesar cea mai scurtă din ziua respectivă. În plus, deoarece numai 9,55 m din întregul aliniament sunt marcați prin „raza de piatră”,

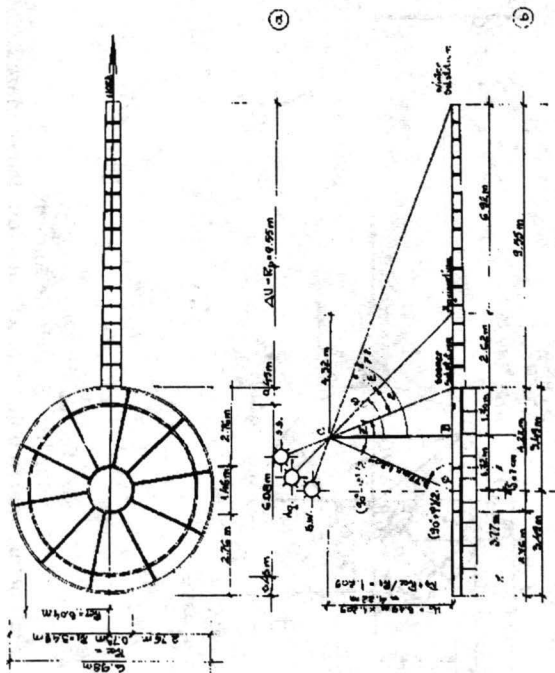

Fig. 51. Soarele de Andezit
a). dimensiuni; b). relații astronomice

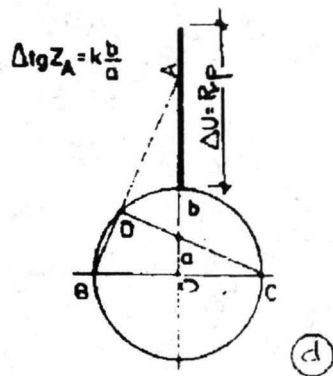
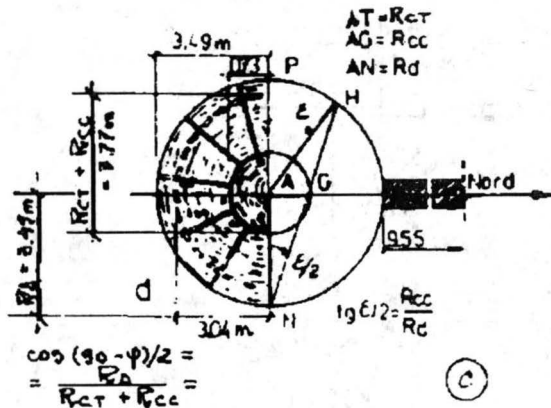

Fig. 51. Soarele de Andezit

c). determinarea oblicității eclipticii; d). determinarea
distanței zenitale a soarelui

putem considera că această lungime prezenta un interes mai deosebit pentru constructori antici ai monumentului, în sensul că, la un capăt al ei, s-ar fi putut poziționa umbra cea mai lungă, iar la celălalt capăt (cel de lângă disc), umbra cea mai scurtă dintr-un an, și deci capetele „săgeții” ar fi marcat, prin lungimea umbrei gnomonului la amiază, cele două solstiții, de iarnă și de vară (fig. 51 a, b). Pentru latitudinea geografică a sanctuarelor, există însă un singur gnomon, care, în epoca respectivă (secolul I A.D.) avea variația umbrei meridiene între solstiții, deci într-o jumătate de an tropic, egală cu 9,55m. Spunem „în epoca respectivă”, deoarece înclinarea eclipticii pe planul ecuatorului ceresc – element important pentru calculul înălțimii gnomonului cu proprietățile de mai sus – nu este un unghi constant. Observații astronomice efectuate de-a lungul veacurilor au arătat că acest unghi „ ϵ ” variază foarte lent. Acum în secolul al XX-lea, el măsoară $23^{\circ}27'$, valoare ce este mai mică decât cea pe care a avut-o în epoca antică la care ne referim. Cu metodologia și cu cunoștințele noastre de azi, obținem prin calcul, pentru începutul mileniului trecut, o înclinație a planului elipticii egală cu $23^{\circ}42'$. Desigur, nu știm cât de corect a fost ea măsurată atunci și deci ce mărime era utilizată în „calculele epocii”. Hipparchos și Ptolemeu, doi dintre cei mai de seamă astronomi ai antichității, admiteau o valoare ceva mai mare, de $23^{\circ}50'$, în timp ce o serie de cadrane solare, grecești și romane, descoperite la noi în țară, utilizau, cu bune rezultate chiar 24° . Adăugând la valoarea actuală, variația unghiului timp de două milenii, corecție ce plasează analiza noastră în epoca Dacilor, calculele ne conduc la o înălțime a gnomonului

egală cu 4,22m., dimensiune care vom vedea că nu este întâmplătoare. Astfel, măsurătorile efectuate de arheologi în 1961 pe suprafața discului au pus în evidență trei lungimi – prin diametrele cercurilor respective – și anume: raza cercului central ($R_{cc}=0,37m$), raza cercului „cu Te-uri” ($R_{ct}=3,04$.) și raza propriu zisă a discului ($R_d=3,49m$). O simplă observație ne permite să constatăm că înălțimea determinată pentru gnomon (4,22m) este egală cu suma dintre raza cercului central și raza discului ($0,73m+3,49m=4,22m$). Această relație constituie o primă dovadă a unei legături funcționale între mărimile înscrise pe disc și lungimea șirului de blocuri care marchează meridianul locului – „raza de piatră” sau „săgeta” – relație obținută utilizând un instrument de epocă – gnomonul – ce funcționa în contextul planelor cerești fundamentale de atunci ($\epsilon=23^{\circ}42'$). Acest gnomon nu era așezat în centrul discului, ci excentric la 1,72m. Nici această poziție rezultată din calcule nu este întâmplătoare, deoarece unind vârful gnomonului astfel poziționat în centrul discului, obținem, în triunghiul CBO astfel format, latitudinea locului, valorile unghiului $\varphi=45^{\circ}40'$ fiind în proiecție stereografică, respectiv $(90^{\circ}+\varphi)/2$ și $(90^{\circ}+\varphi)/2$. De fapt, lungimea umbrei pe „raza de piatră”, era dată de poziția umbrei vârfului gnomonului, și deci acesta nu trebuia neapărat să se reazeme pe disc, fiind suficient ca la înălțimea de 4,22m de suprafața discului să se afle vârful unei tije, montată chiar pe acoperișul discului. evident la o poziție determinată. Această soluție lăsa liberă suprafața pentru eventuale sacrificii cât și pentru diferite „măsurători”, așa cum vom încerca să demonstrăm.

O altă dovadă a unor astfel de legături funcționale se obține comparând distanța pe care o parcurge vârful umbrei gnomonului pe „raza de piatră” într-un an tropic (de la solstițiul de vară la cel de iarnă și înapoi la cel de vară), deci de două ori 9,55m, cu lungimea cercului pe care erau poziționate piesele în forma de „Te”. Se constata foarte simplu că cele două lungimi sunt practic egale: $2 \times 9,55\text{m} = 2\pi \times 3,04\text{m} = 19,55\text{m}$. Piesele în formă de „Te” ar fi putut constitui atunci marcate de timp sau de poziție, traseul pe care erau așezate (cercul cu „Te”-uri) reprezentând, în acest sens, mișcarea soarelui pe ecliptic.

Încercarea de a determina care a fost numărul inițial al acestor piese „Te”, evident în ipoteza că acest cerc a fost trasat în întregime pe disc (discul era la descoperirea sa distrus parțial), duce la constatarea că este vorba de un număr fără soț, cuprins între 69 și 73.

Este cunoscut faptul că, împărțirea lungimii umbrei meridiene a unui gnomon, pentru a marca diferite poziții mai importante ale soarelui ce prezentau în vechime interes major pentru o anumită comunitate socială, s-a practicat în antichitate și chiar după aceea, nu numai în lumea clasică, ci și în afara acesteia. Considerând punctele solstițiale la capetele „razei de piatră”, calculele arată că punctele echinocțiale cad pe blocul nr. 5 al acesteia în dreptul a două marcate de forma „II”. Marcate de acest tip se mai găsesc și pe blocurile notate 3, 7, 8, 9 și 12. Coincidența acestor marcate cu unele evenimente astronomice notabile, ce se petreceau în contextul configurației cerești de acum 2000 de ani, ne face să bănuim, fără a avea deci o

certitudine, deoarece astfel de marcaje se mai găsesc și pe alte blocuri din sanctuare, că este posibil ca ele să reprezinte momente mai importante de pe parcursul unui an tropic pentru anticii constructori ai monumentului. Astfel marcajele de pe blocul 3 corespund apusului heliac (aproximativ odată cu soarele) al roiului stelar al Pleiadelor, constelație ce a dominat astronomiile și miturile tuturor popoarelor din antichitate și pe care o regăsim și astăzi în plin secol XX la țăranul român sub numele de „Cloșca cu pui” sau „Găinușa”.

Revenind la problema valorii pe care o avea înclinația eclipticii în epoca construirii și utilizării sanctuarelor, analiza dimensiunilor înscrise pe disc ne oferă o altă soluție. Astfel raportul dintre raza cercului central și raza discului ne conduce la un unghi de $23^{\circ}40'$ pentru ϵ_3 rezultat care este practic egal cu cel obținut cu mijloacele moderne de astăzi respectiv $23^{\circ}42'$ (fig. 51c). Această remarcabilă precizie este urmarea utilizării pe disc a proiecției stereografice în sensul lui Hipparch.

Pe disc, dacă considerăm polul eclipticii în punctul H, un observator plasat în punctul N, numit în proiecția stereografică „punct de vedere” (fig. 51c), „vede” acest pol proiectat pe planul ecuatorului în punctul G, unde AG este raza cercului central, AH raza discului, iar unghiul HAP înclinația eclipticii, de $23^{\circ}40'$ marcată pe disc. Această observație ne permite să conchidem, odată în plus, că dimensiunile trasate pe discul de andezit nu sunt întâmplătoare și nici urmarea unor considerente de ordin cultural, deși, evident, discul este utilizat și în acest sens.

Toate aceste constatări ne permit să avansăm o ipoteză privind modul în care este posibil să fi fost

„proiectat” și apoi construit Soarele de Andezit cu ajutorul aceleiași proiecții stereografice. Mai exact astrolabul plan al lui Hipparc` prezentat în fig. 52.

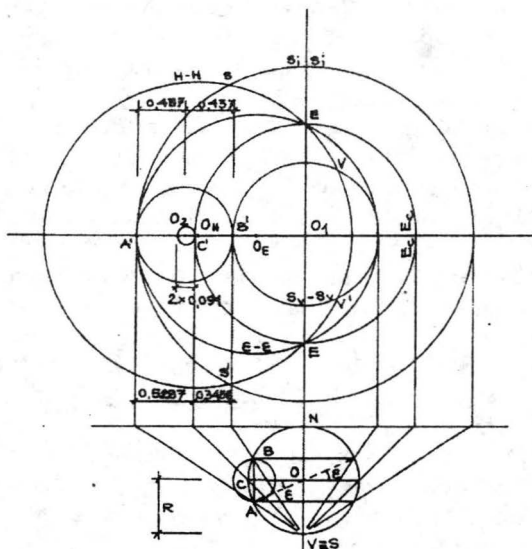

Fig. 52. Astrolabul lui Hipparchos

În această figură, dacă vom considera că raza sferei cerești, notată cu ON , este egală cu raza discului de andezit, vom obține prin proiecții stereografice, ca diferență a arcelor solstițiale, cercul cu diametrul notat cu $A'B'$, al cărui diametru este egal cu diametrul

cercului cu „Te-uri”; mai mult, cercul mic cu raza $02C'$ este identic cu cercul central de pe disc, afectat de un coeficient. Rezultă că:

1) Raportul celor două raze, a cercului mic ($02C'$) și a cercului mare ($02A'$), este egal cu același raport pe care îl găsim pe discul de andezit între raza cercului central și raza discului: $02C'/02A' = R_{cc}/R_d = 0,209 = \tan \epsilon / 2$

2) Pentru o rază a sferei cerești egală cu raza discului de andezit $R_d = 3,49m.$, rezultă că raza cercului $02A'$ (cerc tangent la arcele extreme ale soarelui), va fi egală cu: $2 \times 0,437 \times 3,49m = 3,06m.$, adică practic egală cu raza cercului cu „T-uri, trasat pe disc.

3) Pentru $R = 1m.$, lungimea cercului proiecție a „locothomus-ului” va fi egală cu: $L_c = 2 \times \pi \times 0,437m = 2,74m \approx 2,76m = R_d - R_{cc}$ (pe disc). Pentru $R = 3,49m$, același lungime devine $L_c = 2 \times \pi \times 0,437 \times 3,49m = 9,56m$, adică lungimea „razei de piatră” R_p , alt element al Soarelui de Andezit.

4) Mai rezulta că discul de andezit conține și rapoartele tipice ale oricărui astrolab, respectiv cele între proiecția stereografică a ecuatorului și protecțiile stereografice ale celor două tropice, nordic și sudic:

Pentru tropicul nordic:

$$\begin{aligned} 01A' / 01C' &= 5,34m / 3,49m = (R_d = R_{cc}) / \\ (R_d - R_{cc}) &= 4,22m / 2,76m = 1,53 = \tan (90 \\ &+ \epsilon) / 2 \end{aligned}$$

Pentru tropicul sudic:

$$\begin{aligned} 01A' / 01C' &= 2,28m / 3,49m = (R_d - R_{cc}) / \\ (R_d + R_{cc}) &= 2,76m / 4,22m = 0,653 = \tan (90 \\ &- \epsilon) / 2 \end{aligned}$$

Cunoscând aceste rapoarte, elita științifică a dacilor ar fi putut construi „aparate” astronomice sau astrolabe de diferite dimensiuni.

Cu constatările de până acum ne putem întreba dacă nu avem în fața elementele unui cadran solar, eventual ale unui astrolab sau poate ale unui aparat astronomic de un tip încă necunoscut.

Se mai observa că discul de andezit având marcată pe el oblicitatea eclipticii, permite construirea rapidă a unui menaeus pe suprafața altarului. Deasemenea, se pot determina, tot pe disc pozițiile oricărui punct solstițial, de răsărit sau de apus ale soarelui sau lunii.

Relații aritmetico-geometrice

Marile civilizații ale antichității au cunoscut și utilizat, între diferite tipuri de unități de măsură sau module constructive și unele de lungime, așa cum au fost, de exemplu, cotul sumero-babilonian (0,4953m) sau cotul greco-roman numit cubitus (0,4436m), respectiv jumătatea diametrului bazei inferioare a coloanei la templele greco-romane. Un astfel de modul constructiv există și în sanctuarele terasei sacre de la Sarmizegetusa-Regia. Valoarea lui este foarte apropiată de cea a unităților descrise mai sus, fiind egală cu 0,437m.

Astfel dacă împărțim lungimea laturilor sau circumferințelor unora din sanctuare la numărul de stâlpi aflați pe aceasta în teren, obținem același rezultat (număr), indiferent de sanctuar. Pentru circumferințele sau laturile unde acest număr de stâlpi este cert, obținem:

Marele Sanctuar Rotund: $91,20\text{m} / 210 \text{ stâlpi} = 0,437\text{m/stp.}$

Micul Sanctuar Drept „distrus” (latura de apus, orientat nord-sud): 13,98m / 32 stâlpi = 0,437m /stp.

Micul Sanctuar Rotund: 40,21m / 114 stâlpi = 0,352m /stp. = 0,437 x 1,618/2 unde 1,618 este raportul în care punctul echinoptial împarte umbra gnomonului la solstițiul de iarnă.

Acolo unde nu există stâlpi, de exemplu pe suprafața discului de andezit, dacă împărțim razele cercurilor la 0,437m, rezultă numere întregi, ca și cum am avea și acolo un număr întreg de stâlpi:

Raza discului Rd = 3,49m

$$3,49\text{m} / 0,437\text{m} = 8$$

Raza cercului cu „T”-uri = 3,0m

$$3,04\text{m} / 0,438\text{m} = 7$$

Raza de piatră Rp = 9,55m

$$9,55\text{m} / 0,437\text{m} = 22$$

În figura 53 pentru o rază unitară a sferei cerești, mărimea 0,437 apare fără dimesiuni. Dacă raza sferei cerești o vom considera egală cu un metru sau cu o altă unitate de măsură antică, evident că mărimea de 0,437 va deveni 0,437m sau 0,437 coti antici, sau 0,437 stâlpi, etc. El se bucura de două proprietăți remarcabile și anume:

1) dacă înmulțim numărul de stâlpi din teren aparținând unora din sanctuare cu acest modul, obținem distanța în metri pe care sunt amplasați acei stâlpi; cu alte cuvinte fiecare stâlp din teren pare să îi corespundă un astfel de „modul” de 0,436m.

2) cea de a doua proprietate a acestui „modul” de 0,436m este aceea că el transforma elementele de lungime ale umbrei gnomonului în numere întregi: umbra la solstițiul de vară are 4 module, cea echinociala

10, iar umbra la solstițiul de iarnă 26 fapt ce ar permite unele calcule astronomice cu numere întregi. multipli ai acestui modul.

Mai adăugăm că sub forma de rezultat al unui raport, deci fără dimensiuni (metri), valoarea de 0,436 se mai regăsește în: raportul razelor celor două sanctuare rotunde $R_{ms} / R_{MS} = 6,38m / 14,51m = 0,439$; raportul dintre numărul sectoarelor în care sunt împărțite cele două sanctuare $13/30 = 0,433$ cât și pe Soarele de andezit $R_{ct} / 2R_d = 3,04m / 6,98m = 0,435$.

Prezența acestor rapoarte și în alte sanctuare de aici, duce la concluzia că utilități astronomice e posibil să fi existat și la acestea.

Rezultă:

I) O posibilă semnificație „astronomică” pentru „modulul” de 0,437m.

II) Această construcție demonstrează că utilizând numai raza discului, valoarea de epocă a oblicității eclipticii, latitudinea geografică a sanctuarelor, proiecția stereografică și astrolabul lui Hipparch, se pot construi atât cercul cu „T”-uri cât și cercul central, ambele trasate pe disc.

Mai rezulta și posibilitatea ca Soarele de andezit să fi fost trasat în acest mod, caz în care ar putea reprezenta un anume tip de „menaeus” în proiecție stereografică.

Concluzii

Modelarea precisă a formelor și execuția deosebit de îngrijită, orientarea nord-sud, importante rapoarte matematico-astronomice conținute în dimensiunile cercurilor trasate pe suprafața lui, arată că acest „Soare de Andezit” a fost cu siguranță mai mult decât un altar de sacrificiu și că, foarte probabil, avem în

fața un aparat astronomic de tip „discus în planitia”, menționat de Vitruviu și atribuit lui Aristarh.

Acest disc în platforma de andezit conține în construcția lui caracteristicile principale ale cadranelor solare cum sunt: suprafața de recepție a umbrei solare, latitudinea geografică a locului în care a fost construit, cât și înclinația pe care o avea ecliptica față de ecuatorul ceresc în epoca în care și cercetarea arheologică plasează construcția altarului. În plus prin utilizarea proiecției stereografice în sensul lui Hipparch, „aparatură” are și evidente proprietăți de astrolab.

Existența unor orientări astronomice clare în lumea dacică, de tip solstițial (toate absidale centrale ale sanctuarelor dacice de la Rocos, Pustiosu, Fețele Albe, etc. au orientare solstițială), de tip nord-sud, sau de alte tipuri, cum sunt cele lunare, via-a-vis de relatările autorilor antici, impunea, în sec. I î.e.n., și existența unui „aparatură” astronomic. Acesta este, credem, de tipul argumentat aici, adică un „disc în platformă”. Desigur, nu putem ști câte din proprietățile aparatului, pe care noi azi, cu cunoștințele pe care le avem acum, le vedem în construcția acestuia le erau și lor cunoscute. Unele dintre aceste proprietăți se introduc în mod implicit, odată cu construirea aparatului într-un anumit loc geografic. Ele sunt cu atât mai evidente, atunci când, probabil după o lungă tradiție și utilizare, măsurile și constantele astronomice folosite au valori foarte exacte pentru nivelul epocii.

Eventuala demonstrare a altor utilități pe care le-a avut acest disc, sau alte sanctuare din complex sau din lumea dacică, în afara celor acceptate în prezent, ar putea furniza relații credibile despre cunoștințele

științifice ale acestui popor, cât și unele informații despre obiceiurile și miturile sale, confirmând astfel numeroase relatări ale autorilor antici și relansând cercetările privind calendarele Dacilor. Acestea sunt de altfel principalele obiective ale cercetărilor arheoastronomice.

5. ARTA

Prea puține sunt piesele recuperate prin săpăturile din zona capitalei dacilor în măsură să reflecte alte manifestări artistice decât acelea minore. Atare situație poate fi explicată numai prin posibilele materiale perisabile, din care au fost lucrate, și prin distrugerile din timpul și de după ultimele războaie cu romanii? Răspunsul probabil este negativ.

Dar să vedem ce s-a păstrat până astăzi.

Gustul pentru frumos și aplecarea anticilor spre înfrumusețarea produselor lor sunt ilustrate de decorurile obișnuite pe ceramică, pe unelte chiar, menționate cu un alt prilej. În acest domeniu atrage atenția, în mod deosebit, feroneria, mai ales țintele ornamentale, unele și cu rol funcțional. Motivele decorative sunt fie geometrice (mai rar), fie combinații de motive geometrice cu altele vegetale. Remarca potrivit căreia printre ele se întâlnesc de pildă, frunze de acant sau de alte plante necunoscute în Dacia constituie indiciul dacă nu pentru originea celor ce le-au executat, cel puțin pentru zonele de unde au fost preluate motivele, adică lumea mediteraneană, greacă și romană. Trăsăturile distinctive ale tuturor acestora le reprezintă stilizarea, dispunerea simetrică a motivelor decorative și execuția ireproșabilă,

prin martelare în fierul adus la temperaturile convenabile unor astfel de operații.

Aceeași filieră de inspirație trădează și scutul de paradă descoperit în cetatea de la Piatra Roșie. Acolo doar bourul putând fi pus pe seama gustului local, la fel ca simbolistica lui religioasă, cât timp felina și motivele fitomorfe au aceeași origine greco-romană.

Doar pe două piese, confecționate din materiale diferite, se cunosc reprezentări antropomorfe. Ne referim la medalionul de lut ars găsit în sanctuarul de calcar cu 60 de coloane de pe terasa a XI-a de la Sarmizegetusa, redând în basorelief chipul zeiței Bendis, pare-se inspirat după imaginea Dianei de pe denar roman republican. Nu există îndoială că avem de-a face cu un produs confecționat pe loc, la Sarmizegetusa, iar locul unde a fost găsit, pe una dintre plintele sanctuarului, nu exclude o relație directă cu destinația particulară a edificiului de cult. Aceeași zeiță pare a fi redată și de bustul de bronz descoperit la Piatra Roșie, dar lucrarea, prin toate detaliile de execuție, indică originea sa celtică. Zeița poartă pe cap un acoperământ triunghiular, are ochii redați prin două orificii în care fusese pastă de sticlă colorată, mâinile îndoite din cot și ridicate, iar peste sânii proeminenți poartă o tunică. Tortițele aflate de o parte și de alta a capului, ca și aceea din partea inferioară a bustului indică fixarea măștii pe un suport de lemn, posibil pe o placă de cult din sanctuar.

Alte reprezentări de zeități din panteonul dacic nu s-au găsit. În pofida existenței unor astfel de imagini în toreutica argintului, sculpturi care să redea chipuri de divinități încă nu se cunosc. Este puțin probabil ca ele să fi fost cât de cât numeroase, dacă avem în vedere mențiunea lui Iordanes privitoare la practica de a

inchina zeului războiului primele trofee capturate în luptă, atârându-le de trunchiurile copacilor din poienile pădurilor, și existența în sanctuarele patrulatere nu numai a eventualelor pedestaluri pentru statuile divinităților, ci și a unui spațiu rezervat statuii divinității.

În privința artei figurative dacice ceva mai multe indicii oferă ceramica pictată cu motive geometrice, zoomorfe și vegetale. Dar și la aceste produse, cel puțin pentru motivele fitomorfe, stilizarea este atât de avansată, încât recunoașterea cu precizie a plantei redată e iluzorie, nemaivorbind de stângăcia evidentă a decoratorului. Cu toate acestea, este sigur că majoritatea reprezentărilor zoomorfe înfățișează animale fantastice: patrupede cu gheare de felină și cioc de pasăre, un animal unicorn etc. Doar păsările, redată în aceeași manieră stilizată, pot fi recunoscute ca atare.

Datarea speciei ceramice în discuție, în a doua jumătate, dacă nu numai la sfârșitul secolului I e.n. și la începutul veacului următor, ca și circumscrierea ei doar la zona capitalei demonstrează că această categorie de artă minoră se afla doar la începuturile ei, ceea ce explică, pe lângă numărul redus al unor astfel de vase, și stângăciile de ordin artistic în executarea decorului, pentru că pasta vaselor, calitatea angobei și a vopselelor folosite în pictură sunt dintre cele mai bune.

Cât despre reprezentările de animale fantastice, ele pot fi puse pe seama mitologiei dacice, aproape complet necunoscută nouă, dar și a unor influențe mediteraneene. În această ordine de idei, nu este lipsit de interes să menționăm că singurele sculpturi cunoscute – desigur cu excepția profilaturilor pe ziduri și ancadramente, într-un caz a denticulelor pe unul dintre

ele – înfățișează tocmai capete de pasăre încadrate de caneluri semicirculare. Cu toate că execuția este bună și dovedește siguranță, pe baza imaginii nu poate fi indicată specia redată.

Constatările de mai sus conduc spre concluzia potrivit căreia caracteristicile principale ale artei dacice în zona Sarmizegetusei constau în geometrism și stilizare accentuată; reprezentările naturaliste, cum sunt acelea de pe scutul de paradă, caracteristicile artei elenistice târzii și romane timpurii, indică originea mediteraneană a artistului.

*

Privite în ansamblu, descoperirile din ținutul capitalei statului dac, concentrate într-o zonă pe cât de restrânsă, pe atât de pitorească și la îndemâna oricui pentru a o vizita, reflectă, de fapt, unele dintre cele mai însemnate înfăptuiri ale lumii europene situată în afara fruntariilor Imperiului Roman, nu rareori comparabile doar cu ale civilizației greco-romane. Tocmai atare înfăptuiri, poate nici unde mai pregnant ilustrate ca în zona Sarmizegetusei, asigură civilizației dacice un loc de frunte în ansamblul realizărilor popoarelor europene contemporane ei și îi relevă contribuția particulară la dezvoltarea civilizației antice în general. Ea va constitui fondul autohton viguros pe care avea să se altoiască romanitatea în veacurile următoare. S-o prețuim, deci, stimate cititor, după cuviință. Vizitând cetățile și așezările dacice de acolo, să aducem prinosul nostru de recunoștință celor ce le-au creat și să încercăm păstrarea lor cu sfințenie ca să încânte și ochii celor ce vor veni după noi.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

D. ANTONESCU, *Introducere în arhitectura dacilor*, București, 1984

A. BODOR, *Blocurile cu litere grecești din cetățile dacice*, în „Crisla”, 1972, p. 27-35.

J. CARCOPINO, *Les richesses des Daces et le redressement de l'Empire romain sous Trajan*, în „Dacia”, I, București, 1924, p. 28-34.

I.H. CRIȘAN, *Burebista și epoca sa*², București, 1977.

I.H. CRIȘAN, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986.

C. DAICOVICIU, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954.

C. DAICOVICIU, în *Istoria României*, I, 1960, p. 255-338.

C. DAICOVICIU, *Dacica*, Cluj, 1970, passim.

C. DAICOVICIU, AL. FERENCZI, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951.

C. DAICOVICIU, H. DAICOVICIU, *Sarmizegetusa. Cetățile și așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1960.

H. DAICOVICIU, *Addenda la „Așezările dacice din Munții Orăștiei”*, în „Acta Musei Napocensis”, I, 1964, p. 111-124.

H. DAICOVICIU, *Dacii și civilizația lor în secolele I î.e.n. – I e.n.*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 51-58.

H. DAICOVICIU, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972.

H. DAICOVICIU, I. GLODARIU, *Un castru roman în regiunea cetăților dacice din Munții Orăștiei*, în „Lucrări științifice. Istorie, Științe Sociale-Pedagogice”, Oradea, 1971, p. 17-23.

H. DAICOVICIU, I. GLODARIU, I. PISO, *Un complex de construcții în terase din așezarea dacică de la Fețele Albe*, în „Acta Musei Napocensis”, X, 1973, p. 65-96.

ȘT. FERENCZI, *Amplasarea cetăților dacice din Munții Sebeșului (Considerații geomorfologice și topografice)*, în „Apulum”, XIV 1976, p. 45-64.

ȘT. FERENCZI, *Observații geomorfologice privind apărarea naturală a complexului cetăților dacice din Munții Orăștiei*, în „Sargetia”, XIII, 1977, p. 155-169.

ȘT. FERENCZI, *Considerații de ordin geomorfologic și topografic cu privire la desfășurarea campaniilor împăratului Traian pentru cucerirea complexului de cetăți din Munții Sebeșului (I)*, în „Apulum”, XVI, 1971, p. 119-134.

ȘT. FERENCZI, *Observații tipologice și comparative cu privire la caestrele de marș romane situate în zona cetăților dacice din Munții Șureanului*, în „Sargetia”, XVI-XVIII, 1982-1983, p. 179-200.

I. GLODARIU, *Importuri romane în cetățile dacice din Munții Orăștiei*, în „Apulum”, VII, 1, 1968, p. 353-367.

I. GLODARIU, *Itinerarii posibile ale cavaleriei maure în războaiele dacice*, în „In memoriam Constantini Daicoviciu”, Cluj, 1974, p. 151-164.

I. GLODARIU, *Arhitectura dacilor. Civilă și militară*, Cluj-Napoca, 1983.

I. GLODARIU, E. IAROSLAVSCHI, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979.

N. GOSTAR, V. LICA, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, (Iași), 1984.

K. LEHMANN-HARTLEBEN, *Die Trajanssäule*, Berlin-Leipzig, 1926.

V. PÂRVAN, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926.

I.I. RUSSU, *Sarmizegetusa. Contribuție la toponomastica tracă*, în „Anuarul Institutului de Studii Clasice” (Cluj), II, 1933-1935, p. 168-178.

I.I. RUSSU, *Religia geto-dacilor. Zei, credințe, practici religioase*, în „Anuarul Institutului de Studii Clasice” (Cluj), V, 1944-1948, p. 61-136.

I.I. RUSSU, *Limba traco-dacilor²*, București, 1967.

A. SION, *Cetatea dacică de la Costești. Scurtă privire asupra sistemului de construcție*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor”, 2, 1985, p. 3-12.

D.M. TEODORESCU, *Cetatea dacică de la Costești*, Cluj, 1930.

D.M. TEODORESCU, *Cetățile antice din Munții Hunedoarei*, în D.M. TEODORESCU și M. ROSKA, *Cercetări arheologice în Munții Hunedoarei*, Cluj, 1923, p. 1-24.

xxx *Izvoare privind istoria României*, București, I, 1964, II, 1970.

VITRUVIUS, „*De Architectura*” cap. VII, IX.

DELAMBRE J., 1965 „*Histoire de l'Astronomie Ancienne*”, New York

Gh. CHIS., P. MUREȘAN, „*Elementele astronomice ale sanctuarelor dacice de la Sarmizegetusa-Regia (România)*”, București, 1979.

V. DRAGOMIR, M. ROTARU, „*Mărturii geodezice*”, București, 1986.

C. F. STĂNESCU, „*Considerații privitoare la posibile semnificații astronomice ale altarului de la Sarmizegetusa-Regia*” în *Acta Musei Napocensis*, XXII-XXIII, Cluj-Napoca 1985; „*Astronomical significances of the sacred precinct at Sarmizegetusa-Regia, (Romania)*”, în „*Archaeometry in Romania*”, vol. 2, 1989.

O. NEUGEBAUER, „*A History of Ancient Mathematical Astronomy*” Berlin - Heidelberg - London, 1975.

G. BILFINGER, „*Die Zeitmesser Antiker Volker*”, Stuttgart, 1886.

- J. DREKER, „*Zeitmessung und Sterndeutung in Geschichtlicher Darstellung*“, Berlin, 1925.
- H. MICHEL, „*Traite de l'Astrolab*“, Paris, 1947.
- F. HUGIN, „*Das Astrolabium und die Uhr*“, Ulm, 1978.
- T. R. GUNTHER, „*Astrolabs of the world*“, London, 1978.

DACIAN CITADELS AND SETTLEMENTS IN THE ORĂȘTIE MOUNTAINS

SUMMARY

None of the regions of Ancient Dacia harbour so many important relics as do the Șureanu Mountains (known in archaeological literature as the Orăștie Mountains, which is why the name also appears in the title of this book). Spreading at the foot of haughty peaks, on flat hilltops and long crests, Dacian villages and fortifications are equally amazing to a casual visitor and an expert archaeologist, impressing by their wellthought emplacement, variety of forms and monumental character that blend into the eternal beauty of a serene alpine setting.

Most of the civil constructions, that had been built of perishable materials, did not survive, and so an inexperienced eye can now hardly imagine their configuration and number. Others instead, entirely or partially built of stone blocks or provided with massive walls, have been sufficiently well preserved to offer a glimpse of their former magnificence. The ruins themselves are quite impressive.

This book is mainly intended to acquaint the reader in some detail with those monuments that are visible above the ground and can be reached easily by car or on foot. The rough terrain in the region of the former

Dacian capital city and the paucity of roads often makes it very difficult to gain access to some settlements, fortifications and monuments without an experienced local guide. In such cases the climb may be quite trying and requires some mountaineering practice and adequate equipment. The most important monuments, however, can be visited without excessive effort. Anyway, a visitor should be aware that the small inconveniences he or she may have to encounter will be amply rewarded by the unforgettable experience of seeing unique monuments, some of them one of the kind in ancient Europe and in the whole ancient world, but bearing striking similarities to other sites throughout pre-Roman Dacia. These monuments bear witness to a flourishing Dacian civilization, superior in many respects to the civilizations developed by other ancient European peoples in areas lying outside the boundaries of the Roman Empire.

In the mountains south of Orăştie, one can see some of the most remarkable achievements of the Dacian civilization. A comparatively small area, much more densely populated in ancient times than it is now, reveals a most uncommon concentration of precious relics of the past. Modern research has brought to light civil settlements and outlying homesteads, workshops of various kinds, roads cutting across mountain slopes and along river courses, terra-cotta pipes for conveying drinking water, water tanks, drain ditches, the largest and most numerous sacred precincts in Dacia, imposing fortifications, from the traditional ones, made of timber and earth embankments to huge strongholds girdled by walls built of squared stones. All these sites

have yielded a large amount of archaeological material of extreme diversity: pottery, iron tools and implements, weapons, bronze and glass objects, coins, ornaments made of precious metal, etc. These findings are now exhibited in many museums across the country.

All these relics of the past testify to the existence of a flourishing economy that relied on extensive use of iron tools and on active exchanges with near-by or more remote regions of Europe, in particular with the Greek cities on Pontus Euxinus and with the Roman Empire. The monuments and their inventory also provide important clues about the structure of the Dacian society and the economic and military power of the Dacian state, which was to confront the largest army ever thrown into battle by Imperial Rome. Still, the defence system of the Dacian capital was only a part, though the strongest one, of the intricate defensive arrangements of the Dacian state.

The area was, both during the first (A.D. 101-102) and the second (105-106) wars with the Roman Empire, the scene of fierce battles. It is only by getting to know the economic strength of Dacia and its skillful blending of natural defences, provided by the rugged mountain terrain, with an impressive system of artificial fortifications that one can have an explanation for the long duration of the military operations and the protracted resistance put up by the Dacian people in their determination to preserve their freedom. An acquaintance with the sites and with the various accomplishments of the Dacian civilization will enable the visitor to get an objective insight into the level that the

Dacians had reached by the time of that decisive confrontation with Imperial Rome. This conclusion emerges all the more clearly from a comparison with the development levels attained by other European peoples at the time.

I. Geographical Setting. The area of the former capital of the Dacian state is situated in the western part of the Sebeş Mountains, in the masif of Şureanu and its ramifications (Fig. 1). It is chiefly characterized by high elevations, with peaks above 1,900 metres, having flat tops, long, comparatively wide crests and mild slopes. Natural springs are frequent, and abundant rainfall provides an average water supply that is higher than in other regions of the Carpathians. These sources are drained by the main watersheds of the Sebeş and Şureanu Mountains: Valea Frumoasei (downstream of Valea Sebeşului), Jiul de Est, and Valea Streiului, as well as some smaller basins (Valea Luncanilor, Apa Oraşului, Apa Sibişelului, Valea Cugirului).

Most of the Dacian settlements and fortifications are placed on either bank of Apa Oraşului, a water-course about 50 kilometres long. From its source to where it empties into the Mureş, it bears several different names: Valea Godeanului, from the spring (just below the peak of Godeanu, 1,659 metres) to the confluence with Valea Albă; Apa Grădiştei, from that confluence to the modern village of Costeşti; and Apa Oraşului from that point downstream.

The climate is typical of the mountains, in gradients: alpine (above 1,750 metres), with mean annual

temperatures of about minus 3 Centigrades and snow lying on the ground for more than 200 days; and subalpine (1,750-800 metres), with an average duration of the winter of 5 months and a mean rainfall of 800 to 1,200 millimetres. The vegetation consists of alpine pastures, followed by resinous trees and, lower down, by beech forests. In the period between the first century B.C. and the early second century A.D., the rainfall was more abundant than today and the limit of the resinous forests probably came lower (to about 1,600 metres).

Among the minerals mined in ancient times, iron ore came first, with known deposits at Dealu Negru, Bătrâna, Șteaua Mare, between Valea Mlăcii and Valea Pravățului, at Rudele, Tâmpu, Federi, between Pârâul Șipcii and Valea Boșorodului, at Dosul Vârtoapelor - Sub Cununi. Dacian furnaces for ore reduction were discovered at this last location and at Gura Tâmpului.

With the exception of the citadel at Piatra Roșie and the fortifications at Cioclovina-Ponorici, the mineral structure of all the other places contains mainly micaceous slate; for that reason limestone had to be quarried at Măgura Hill (east of Călan) and andesite had to be brought over from Dealul Uroiului (near Simeria).

At all times, communications in the mountains were facilitated by the long crests and mild slopes. They are often accessible to horse-drawn carts and pose no major difficulty to travellers on foot. The main roads and footpaths cover the following routes: Polovragi (northern Oltenia) - Urdele Pass - Valea Sebeșului; Valea Streiului - Bănița - Jigorul Mare - Comărnicele;

Valea Streiului – Ponorici – Cioclovina – Rudele – Meleia – Tâmpu; Valea Luncanilor – Grădiștea de Munte; Valea Luncanilor – Costești along the Apa Orașului upstream, with variants along Valea Anineșului, Valea Albă and Valea Godeanului; Sibișel – Muncel; Cugir – Bătrâna – Șinca; Căpâlna – Vârful Crucilor – Canciu – Șureanu – Vârful lui Pătru – Comărniceș; along the spine of the main ridge: Vârful lui Pătru – Aușel – Comărniceș – Grușoara Mare – Dealul Negru – Șinca – Șteaua Mică – Godeanu – Muncel.

II. Research History. The same as it happened in other parts of the world, the ancient ruins in the valley of Apa Orașului came to the attention of scholars interested in national history rather late, as a result of accidental and sensational discoveries. Local people, however, had always been aware of those sites. They had known those ruins to have been there from times immemorial and regarded them as a natural addition to the mountains and valleys where they and their ancestors had always lived. Toponyms are quite significant in that respect: Grădiștea Muncelului (Fortress of Muncel), Piatra Grădiștei (City Rock), Grădiștea Luncanilor (City of Luncani), Cetățuie (Citadel), Cetățuia Înaltă (High Citadel), Blidaru (Plate Rock), Cetatea Bolii (Ailing City). The legends about those places provided sufficient details about an ancient city with walls made of squared stones to warrant a written mention of it, somewhere near Orăștie, in the latter half of the sixteenth century. The discovery, in the early nineteenth century, of large hoards of gold coins aroused a more active interest on the part of the authorities, stemming mainly

from a need to recover the treasures of precious metal. Early investigations brought to light several ancient ruins and significant amounts of raw and forged iron. The ruins were visited by an increasing number of scholars from the middle of the past century to the early decades of this century.

Systematic diggings and research came in the wake of the emergence of the modern Romanian state, following the Great Union of 1918, and were chiefly related to the work undertaken by Professor D.M. Teodorescu of the Cluj University. This endeavour was continued by C. Daicoviciu and O. Floca. Since the end of the fifth decade now acquired a broader scope and were carried on without interruption. Between 1949 and 1973, they proceeded under the guidance of C. Daicoviciu, from 1973 to 1984 under H. Daicoviciu, and have continued ever since under I. Glodariu. Comprehensive research has been carried out at Costești, Blidaru, Faeragu, Sarmizegetusa, Pustâiosu, Fețele Albe, Rudele, Melia, at the Roman camps of Orăștioara de Jos and Vârful lui Pătru. Other sites are still awaiting the archaeologist's spade.

III. Some Hints on the History of the Area Surrounding the Dacian Capital. The region was sparsely and sporadically inhabited before the first century B.C. because the rugged and thickly wooded terrain did not offer propitious conditions for stable human settlements over a long period during the early history of mankind. The oldest findings belong to the Middle (some 100,000-35,000 years ago) and Higher Palaeolithic (35,000-25,000 years ago) and were located in the

caves of Cioclovina. Next were the vestiges left at Țifla Luncanilor by the bearers of the Coțofeni Culture (2,500-1,800 B.C.), the ancestors of the Thracians and, implicitly, of the Dacians. There followed nearly two millennia with virtually no trace of stable human presence in the area. Habitation of unprecedented vigour began before the end of the second century B.C. This time, the people settling there were the Dacians, the northern branch of the Thracians, the last builders of brilliant civilization in the late Bronze Age and early First Iron Age.

Engaging in farming, and therefore a pre-eminently sedentary people, the Thracians and their northern descendants, the Getae-Dacians, were also skillful herders and craftsmen. With the speedy development of iron metallurgy (starting in the last decades of the second century B.C.), areas not suitable for agriculture but rich in iron ore began to be more densely populated.

In the south-western portion of Dacia, inside the Carpathian ring, archaeological evidence indicated the existence of a powerful tribal union having its centre in the western part of that territory as early as the latter half of the third century B.C. For reasons that have not yet been thoroughly explored, the centre of that political formation moved eastward, on the middle course of the Mureș; it is also plausible that a new, strong, rival union of tribes had emerged in the region of Orăștie, crowding out the former rulers. The economic vigour, and therefore the military and political strength, of these formations relied on the fertile fields of the Mureș Valley, on the rich gold mines of the Western Carpathians, and also on the surface deposits of iron ore in the

—

Șureanu Mountains. It is also possible that, in addition to economic and strategic considerations, the choice of the Costești area as centre of a powerful tribal union was prompted by its proximity to the sacred mountain of the Dacians (*Cogaionon*), located on the Grădiștea Hill, the future site of Sarmizegetusa. We have no way of knowing the name of the fortress and civil settlement at today's Costești, nor the precise time when Burebista became the king of that prosperous tribal union, but it is an established fact that he was ruling it by 82 B.C.

In a space of a few years, Burebista successfully brought together the four or five major tribal unions and thus created the Dacian state. The prevailing historical circumstances favoured and even demanded the unification of the Getae-Dacians and the emergence of their state: an advanced and diversified economy, extensive trade exchanges within the area and with the neighbouring peoples, an incipient social stratification; outside factors must have also played a role: the Celtic menace in north-western Dacia and the threatening power of Rome in the Balkan Peninsula. The fusion of the existing tribal unions provided Burebista with the economic and military might that was able to sustain his major foreign-policy endeavours: the liberation of the territories occupied by the Celts in north-western Dacia, and an opportunity to interfere in the civil war between Caesar and Pompey. Burebista's rule spread from the northern Carpathians to the Balkan Range and from Morava river to the mouth of the Bug. He built fortifications in all these territories and around his capital city. Research carried out to date warrants the assumption that Burebista's seat of power was in

today's Costești, while his close associate, High Priest Deceneus, resided on Mount Cogaionon, the future site of Sarmizegetusa.

After Burebista's death (circa 44 B.C.), his vast realm was divided first into four, then into five separate parts, but the centre of power in the mountains south of Orăștie continued to exist. He was succeeded on the throne of that smaller kingdom by Deceneus who, in addition to his high priesthood, also assumed royal power, and then by Comosicus, who is known to have been "king, high priest, and supreme judge". It is presumed that Comosicus was followed on the throne by Coson. Subsequently, the wise rule of Scolirilo lasted for about four decades and partially overlapped with the civil wars in Rome (A.D. 41-42). Next came Duras, Scolirilo's younger brother, who, in 87 A.D., relinquished the throne to Diurpaneus. After Burebista's death, the seat of royal power was moved to Sarmizegetusa, higher up in the mountains (the fortress is situated at an altitude of about 1,000 metres).

Over a span of more than two centuries, from the building of the citadel on the Cetățuia Hill at Costești to the years of decisive confrontation with the Roman Empire, that mountainous area underwent deep-going changes. By the end of the first century A.D., at least four major settlements (Costești, Ceata, Fețele Albe, Sarmizegetusa) together with a large number of scattered homesteads and the temporary camps of Rudele, Tâmpu, Meleia provided a significant amount of production in local workshops. Farming played a minor role and covered a tiny portion of the food requirements. Instead, the mining of iron ore thrived, with

smelting shops operating close to the mines. The largest furnaces were in operation at Gura Tâmpului producing *lupae* (blooms) of more than 40 kilograms. About a ton of such "blooms" was discovered close to a smithy at Sarmizegetusa; to produce that amount, at least 50 tons of iron ore had to be brought over from Mount Bătrâna. The iron (in blooms or processed into artifacts) found in the workshops and other constructions at Sarmizegetusa dating from the early second century A.D. exceeded the total amount of contemporary iron objects discovered in the regions of Central and South-East Europe outside the boundaries of the Roman Empire. Other crafts also developed. The constructions completed during that period included five major fortress ("Cetățuia" at Costești, Blidaru, Piatra Roșie, Vârful lui Hulpe, Sarmizegetusa), the line of fortifications at Cioclovina-Ponorici, paved roads, hundred of man-made terraces, lay and sacred structures.

The completion of all those projects required a commensurate economic capability and the existence of a central authority that had to be able to co-ordinate their execution. By the time of Diurpaneus-Decebalus, the Dacian state comprised a territory approximating that of today's Romania. There is no precise information about the precise time when the reunification of the Getae-Dacians, after Burebista, actually began, but it is known that the Dacian state under its last king though less extensive, was more strongly centralized and better organized. Royal power had been enhanced by a cumulation of political, religious and judicial prerogative; the system included a royal coun-

cil, the office of viceroy, high officials in charge of agriculture, military commanders responsible for fortifications, a royal chancery, and diplomats.

The defence system of the Dacian state, based on a chain of fortifications, was further expanded and strengthened, and the heartland of Dacia inside the Carpathian ring became a real stronghold. The access routes to the area of the capital city were protected by reliable fortifications: the fortress of Tilișca in the western part of the Sibiu Depression, the fortresses at Căpîlna, on the Sebeș Valley, at Bănița in the south, at Piatra Roșie in the west, and the impressive defence wall of Coiclovina-Ponorici also in the west. The road following the course of the Mureș upstream was controlled by the forts of Vărădia, Săvârșin, Câmpuri Surduc, Cozia, Deva; after it turned south along the Apa Orașului, it was guarded by the forts of Costești-Cetățuie, Blidaru, Cucuiș, Vârful lui Hulpe, and by many watchtowers. The only portion lacking serious fortifications was the one facing the mountain massif (Godeanu-Comărnicele), which was precisely the attack route of the Moorish cavalry during the first Daco-Roman war.

The principal danger confronting Dacia was posed by the steady advance of the Roman Empire into the Balkans and Central Europe. The only way to avert that danger was to undertake lightning raids south of the Danube. The last such inroad took place in the winter of A.D. 85-86. Following that attack, Emperor Domitian came to Moesia himself and entrusted the command of the army to General Cornelius Fuscus. Faced with this new threat, King Duras, an old man by now, passed his royal prerogatives to Diurpaneus. The

Roman army was defeated and Cornelius Fuscus himself was killed in battle. That was probably the time when the Dacian king was given or assumed the surname of Decebalus (*dek'* = to meet, to honour; *balus* = great, powerful), by which he went down in history. In A.D. 88, the Romans rounded the Dacians at Tapae, but were unable to exploit their victory; the following year, they had sue for peace on terms favourable to the Dacian king. Emperor Trajan resumed hostilities in A.D. 101; he defeated the Dacians again at Tapae and advanced close to Sarmizegetusa where, in 102, a new peace was concluded. The ensuing period was used both by the emperor and the Dacian king to rebuild their forces. The last Daco-Roman war broke out in 105 and was concluded in 106 with the fall of Sarmizegetusa and Decebalus' suicide. The Romans pulled down the fortifications in Dacia and expanded the fortress of Sarmizegetusa and left a strong garrison there; the native population in the area of the capital was resettled in the low-lying plains outside the mountains to avoid a possible regroupment of the Dacian army. The access route to the mountains was checked by the Roman camp at Orăștioara de Jos and a Daco-Roman settlement came into being at Sub Cununi; after the transformation of Dacia into a Roman province, two Roman governors put up inscriptions in that place.

Viewed in retrospect, the Roman military victory brought to an end the history of a people, but it also marked the starting point of the history of a new people, resulting from the vanquished and the victors mixing together.

IV. The Historical Monuments. 1. Orăștioara de Jos – Costești – Grădiștea de Munte. Most of the ancient findings were located along the Apa Orașului upstream, the route of a modern motorway to the chalet of Costești (Fig. XXV), continued by a country road. The first monument, the Roman camp at Orăștioara de Jos, is on the left bank of the river, at Piatra Grădiștei, just between the villages of Orăștioara de Jos and Bucium. It was originally surrounded by earth fortifications (ramparts and ditches), then by walls protecting the troops of *Numerus Exploratorum Germanicianorum*. Most of it is now skirted by the stream of Apa Orașului. The civil settlement lay south-west of the camp, at a place called Glemea. Numerous traces of Dacian habitation have been found on the right bank of the Apa Orașului. Below the village of Costești there are the ruins of a large civil settlement attached to the fortresses of Cetățuie and Blidaru. A Roman *castellum* (45 by 45 metres) stood at the foot of Cetățuia Hill, at a place known as Grădiște. The Dacian fortress (Fig. 1-4, I) was guarded by towers and had several defence belts: a crescent-like rampart on the connecting ridge (340 metres long), a precinct rampart with palisade, both raised during the early stage. In the second stage, the fortress was endowed with walls, bastions, watchtowers and dwelling towers (the latter had upper stories made of brick walls and tile roofs). The two dwelling towers stood on a platform inside the fortress and were protected by a palisade. A monumental stone stairway led to the platform (Fig. XXVII). The fortress fell to the Romans in 102 and was later rebuilt (hence the red colour of the earth making the rampart,

Fig. XXV). The entrance to the fortress through the two ends of the rampart was on the southern side, where the two ends of the rampart overlapped; the gate through the precinct wall was placed east of bastion II. The second gate was blocked by the Dacians with column plinths during the war of A.D. 105-106. Inside the fortress there were two water storage cisterns hewn in solid rock, barracks for the troops, a watchtower built of standing logs on a foundation of flahstones, and a sanctuary. Three more sanctuaries stood outside the fortress (Fig. XXVIII). The enduring evidence about those sanctuaries in provided by limestone plinths that used to support timber columns.

The two fortress on Cetățuia Hill and on another elevation near-by, at Blidaru, were surrounded by numerous watchtowers (Fig. 5) on the main access routes. Some of them, such as the tower on the hilltop of Faeragul, were supplied with water coming through terra-cotta pipes.

The fortress at Blidaru (Fig. 6, XXIX, XXX) was built in two stage. Fort I and an isolated tower (6) were built in the first stage, while in the second stage the outlying bastion was connected by walls to the first precinct and the wall between the two forts was partially demolished. Also during that stage, the precinct walls of fort II were doubled by an outer wall made of squared rocks alternating with local stones. The walls enclosed storage rooms for provisions and water kept in huge earthern jars for the needs of the garrison. The inner court of the fortress contained a dwelling tower (made of square blocks inscribed with C-shaped mason's marks) and wooden barracks for the troops. The

entrance to fort I passed through bastion 1, and the gate to fort II was located on the shorter eastern side. On the northern side, just below bastion 5, the fortress was provided with a water cistern built according to Vitruvius' prescriptions, with water-resistant plastered walls. Water was brought into it through a terra-cotta pipe. Some 20 minutes walk east of the fortress one finds the quadrangular sanctuary at „Pietroasa lui Solomon”, quite similar to the sanctuaries on the Cetățuia Hill. These fortifications were also brought down after the Roman victory of 106.

At the foot of the rounded hill of Blidaru, on the left bank of the Chișetoarea brook, there is a stone tower, and further upstream a water storage tank lined with thick oak logs. Another square tower was built close to it.

A rounded enclosure (some 300 by 100-120 metres) surrounded by an earth rampart was found on the hilltop of Prisaca (elevation 1,219 metres), just behind the chalet of Costești. The presence of a single sherd of Dacian pottery did not enable the experts to establish a precise dating.

Numerous traces of Dacian habitation (dwellings, water pipes, pottery sheds, tools) were found accidentally in the clearings and on the terraces on either bank of the Apa Orașului as far as the centre of the village of Grădiștea de Munte and farther on, on the right bank of the Apa Grădiștei, down to Lunca Grădiștii. Worth mentioning are in particular the water pipes on the hill called Dealul lui Cocoș, the Roman settlement at Sub Cununi (possibly the ancient Ramisstorum), with sub-structures of several buildings, inscriptions, and a

hoard of coins, numerous traces of Dacian habitation at Vârtoape (both on the ridge and on man-made terraces). More Dacian dwellings were also found upstream of Valea Anineşului. A yet unexplored Dacian fortress rises on the hilltop called Vârful lui Hulpe, near the confluence of the Valea Anineşului with the Pârâul Prelucilor; close by is Fața Cetei with forty or fifty man-made terraces coming down in four or five gradients, all bearing traces of Dacian habitation, also unexplored. The latter appears to be one of the largest compact settlements in the area. Other dwellings were also found on the hilly ridge of Pustâiosu (left of the Apa Grădiştii), some of them already explored, and on Gerosu Hill.

2. Lunca Grădiştii – Dealul Grădiştii (Sarmizegetusa). The place can be reached by car via Valea Albă, or via Valea Godeanului, first by car, then by footpath. In ancient times, the main road went up to Dealul Grădiştii and crossed the entire ancient city climbing from terrace to terrace and branching out to the higher and lower terraces. The whole southern slope of the massif was terraced (some 100 gradients) to provide an appropriate site for the city of Sarmizegetusa. The city consisted of three distinct parts: the civil neighbourhoods in the west and east, and the sacred area in between. Of the civil constructions, generally built of perishable materials, only the stone foundations, usually squared limestone, were preserved. A terrace commonly contained the dwelling and the outbuildings of a household. The dwellings were of three principal types: with one room (quite rare), with two or more rooms in a line or grouped together, or polygonal (Fig. 7-9). The first two

types had a stone foundation, log walls plastered with clay, and shingle roofs. The others had a polygonal shape (up to 20 sides), abode walls reinforced with wood and shingle roofs. They often had polygonal porch and, not unfrequently, were double-storied. A vessel stamped with the inscription *Decebalus per Scorilo* (Decebalus, son of Scorilo) was discovered in one such home. Their inventory was extremely rich and varied. The terraces also held huge storerooms for grain, now carbonized (one was found quite close to the sanctuaries), various workshops (smelting furnaces, forges, glass ovens, etc.), draining ditches. Drinking water was conveyed through terra-cotta pipes from two natural springs. A wooden decanting basin and a lead filter provided with sieve were found near one of the springs. Drain ditches hewn out of limestone were discovered only in the sacred area (Fig. XXXVIII).

The places of worship were all concentrated in the sacred area (Fig. 10-21, VIII, XXXIX-XLII). The sanctuaries (a total of 10) were of two types: circular (two) and rectangular. The latter consisted of stone plinths (limestone or andesite) supporting the wooden barrels of the columns made of timber or stone. Some of them were surrounded by stone pilasters. In two places, on higher and lower terraces, both supported by strong walls that are still visible today (Fig. IX-X), successive, superimposed shrines were also discovered. At the southern end of the lower terrace, three sanctuaries were built, at three different times (one having limestone blocks at the base of the columns, another with limestone plinths and timber columns, and the third with limestone plinths, timber columns and an enclosure of andesite pilasters),

while on the higher terrace an andesite sanctuary was built over the site of a former limestone sanctuary. The planning, present view and suggestions for the reconstruction of these monuments appear in the relevant illustrations.

The large circular sanctuary consists of an andesite ledge flanked by 30 groups of 6 narrow pilasters each, separated by a lower and wider pilaster, then a circle of wood pillars interrupted by four limestone ledges and an apsidal structure, also formed of wood pillars interrupted by two limestone ledges (Fig. 15-17. XLI). Not far away (to the north) we find the smaller circular sanctuary girdled by 11 groups of pilasters, each group containing eight narrow and one wide pilasters and two odd groups containing 7 plus one and 6 plus one pilasters. Inside the area, wood pillars were planted, but the remains found on the site do not permit an accurate reconstruction of the plan. That was the only sanctuary known to have been covered with a tile roofing. The way to all the sanctuaries led over a wall covered with flagstones probably ending in a wooden stairway over the pilastered enclosure.

To the west of the large circular sanctuary we find an andesite altar (Fig. XLIII). Its ten rays, all made of andesite, -spreading out from a central disk, lie on a foundation of limestone blocks. The ray passing over the drain ditch was provided with a hole to allow the flow of fluids from the altar into a basin with a spout. 45 centimetres from the far end of each ray there were grooves designed to fit T-shaped, archlike marble pieces (Fig. XIV). An arrow made of limestone blocks, some

of them marked with incised bars, points northward from the altar (Fig. XIII).

A road paved with large flat blocks of limestone (Fig. XXXVI-XXXVII) led from the sacred area to the fortress; in ancient times, it used to have a shingle roof supported on wood pillars embedded in a ledge of limestone blocks.

The Dacian fortress covered only the hilltop with an elevation of 1,000 metres. After the Roman conquest, it was enlarged to size that can be witnessed today, using materials made available after the dismantlement of the southern portion of the Dacian citadel and of the monuments in the sacred area (Fig. 23, XXXI-XXXV). Remnants of the mint of Sarmizegetusa were discovered under one of the sections of the Roman wall. The Roman baths were located south of the fortress (Fig. 24). A smaller earth rampart lay west of the Dacian citadel and several watchtowers protected the road down to Lunca Grădiștei.

3. Civil settlements in the vicinity of Sarmizegetusa. A large civil settlement, also built on man-made terraces, was located on the high rise of Fețele Albe, on the right bank of the Valea Albă. The research carried out so far uncovered dwellings (most of them polygonal, with concentrically placed rooms), workshops, store-rooms, water pipes, and a compound of structures raised on terraces with buttressing walls including also a circular sanctuary with limestone pilasters (Fig. 25-29). The settlement was burned down during each of the two wars in the early second century A.D.

Homes and other Dacian relics were also discovered at Valea Largă, Valea lui Brad, Gura Tâmpului

(melting furnaces). The seasonal settlements at Tâmpu, Meleia, and Rudele, situated on high ground (elevation about 1,400 metres), deserve special mention. The last two, so far only partially explored, consist of circular structures with rooms, quadrilateral one or several in fact polygonal dwellings having two or three concentric rooms (Fig. 30-31). They have stone foundations, unplastered log walls and shingle roofing. Researchers assumed at first that those used to be Dacian sheepfolds, others regarded them as sanctuaries, but they seem to be somewhat connected with the iron ore mines nearby.

East of Sarmizegetusa worth mentioning are the traces of Dacian habitation along the Valea Sibişelului; the most important is the fortified settlement on the Golu Hill (village of Cucuiş). The fortification consists of a ditch and rampart.

West of Sarmizegetusa we find the fortress of Piatra Roşie, the fortifications at Cioclovina-Ponorici, and clusters of dwellings scattered in the hills. The fortress of Piatra Roşie, rising on a hill of the same name, consists of a quadrilateral precinct protected by walls and provided with five bastions (a limestone stairway led to the entrance in one of the bastions) and three isolated towers on the connecting ridge. At a later stage, the first two towers were linked by a stone wall surmounting an earth rampart to the main precinct, which was built of squared blocks (Fig. 32-35). Inside the precinct there were a large building with an apse (probably barracks for the garrison) and a water storage cistern, and further north a rectangular structure with four rooms and another one similar in form but having five rooms. Two quadrilateral sanctuaries with limestone plinths were also discovered near the fortress.

The most impressive fortification line ever built by the Dacians stands at Cioclovina, between two hills called Dealul Mesteacănului and Vârful lui Vârfete. It consists of a stone wall reinforced with earth and wood; the wall, which is 2.5 kilometers long, is provided with bastions and with perpendicular or slanting buttresses (Fig. 36). A small Roman *castellum* was also found near it. The two fortifications of Piatra Roșie and Cioclovina-Ponorici used to control the route leading from Valea Streiului to Sarmizegetusa.

The route followed by the attack from the back of the Moorish cavalry during Trajan's first war is marked by the transit camps at Vârful lui Pătru (Fig. 37) for the first prong and at Jigoru Mare for the second. They joined forces at Comărnicești (where we find two quadrilateral Roman and an octagonal fortification, the latter not necessarily Roman) and headed to Sarmizegetusa on the road along the ridge. The quadrilateral camps are provided with ditches and ramparts, with another ditch and rampart in front of the gate to deny direct access. Another fortification made of earth and containing both Dacian and Roman materials was found at Muncel.

V. Dacian Civilisation in the Area of the Capital. Of all the discoveries made during the excavations in the area of the Orăștie Mountains what impresses one most is the large amount of raw and processed iron. Since the reduction of ore was done close to the mines, the quantity of „blooms” suggests a considerable extent of mining operations. Traces of smelting furnaces were found between the villages of Federi and

Ponor, at Gura Tâmpului, Sub Cununi, and Sarmizegetusa. The blooms were then further processed in smithies. Three such workshops have been thoroughly researched, and the presence of specific tools, also found in other places, bears testimony to a wide dissemination of the craft. The largest forges ever found in South-East Europe operated at Sarmizegetusa. The implements discovered there included bellows nozzles, anvils, sledges, hammers, tongs, cutting tools, chisels, fishing taps, centre punches, markers, files, etc. The quality of the artifacts indicates the advanced skills of the Dacian smiths (homogeneous composition, purity and differential tempering of metal). In addition to iron, Dacian workshops also produced good-quality bronze and lead artifacts.

The workshops in the area of the capital city were meant to supply a wider area, as demonstrated by the scores of objects of the same kind that were found on the premises, most of them farming implements (plough shares and coulter, various types of hoes, scythes, sickles, fail chains), considering that cropland around Sarmizegetusa was quite limited. The findings of fossilized seeds (wheat, rye, millet, barley, bedstraw, ray grass, mustard, two-row barley, horse bean, lentil, rape, poppy, spinach, etc.) offer valuable indications about the staple diet and the kind of crops grown in the farming areas. Similar evidence is provided by findings of vineyard tool and bone fragments (cattle, sheep, goats, pigs, etc.).

The carpenter's trade is well illustrated by specific tools: axes, hatchets, adzes, saws, chisels, gimlets, draw knives, bench planes, etc. The availability of a

steady supply of iron is also demonstrated by the widespread use of iron utensils in construction: nails, spikes, crampons, braces, hinges and joints, hooks, etc. One must note in particular the ornamental tacks decorated with geometrical and floral motifs.

The Dacians' advanced skills in masonry and stone carving are illustrated by the walls built of squared stone blocks, the fine workmanship displayed at the sanctuaries, and abundant findings of tools of that trade. Other crafts specialized in making luxury articles, jewellery (as attested by findings of specific tools rather than actual objects), and glassware (proved by findings of good-quality glass, window glass and blowing tubes). Findings on Dacian sites also include buckles and clasps or harness pieces made of iron and bronze, metal hubs for cart wheels, and household objects of everyday use. Specific Dacian weapons and types of weapons borrowed from the Romans form a category apart.

Pottery was produced in large amounts, most of it moulded on the potter's wheel, only rarely handshaped, and was burned in advanced kilns. The most remarkable are the vessels painted with floral and animal motifs, produced by the potters of Sarmizegetusa and the large number of native forms associated with imitations after late Hellenistic and Roman vessels.

Payments for trade exchanges, both domestic and foreign, were made in coin. The discovery of a mint at Sarmizegetusa, with stamps that are faithful copies of the Roman ones, indicates that, at the time of the Dacian state, the central authority had renounced the minting of traditional coins in favour of imitating the

Roman denarius. Since the purity of silver and the weight of the coins cannot be distinguished from the original pieces, the minting of those coins amounted to an integration of Dacia in the trading circuit of the ancient world. Expanding trade with the Roman Empire brought into Dacia some early elements of Roman civilization.

Local architecture also provides valuable clues about the technical abilities, the wealth and the notion of good living of the people in that area. The structures built above the ground level, most of them according to a complex plan, some of them storied, the construction materials, squared limestone in particular, the painted walls, the various destination of rooms, the masterful devices for conveying water from the source by pipes to storage cisterns, the monumental stairways and the paved roads are as many indications of the high level attained by the Dacian civilization.

The civil settlements in the area can be grouped into three distinct types: scattered (characteristic of the mountain region), semi-compact (such as the one at Costești) and compact (Fața Cetei, Fețele Albe, Sarmizegetusa). The latter, considering the basic occupations of their inhabitants, and therefore their economic functions, can be described as proto-urban agglomerations, and the distribution of buildings inside them speak of an early effort toward city planning.

The fortifications are also somewhat uncommon. Comparatively simple elements (ditches, ramparts, palisades) are to be found only at Cucuiș-Golu and Costești-Cetățuie; the other fortifications were built of squared stone, using scores of thousands of stone blocks brought

over from a distance of 40 to 90 kilometres. The plans of such fortifications and some of their technical details, supplemented by information from written ancient sources, indicate the presence of master-builders that had come to Dacia from the Greek cities on the western shores of the Black Sea and from the Roman Empire. However, the influence coming from abroad were taken over selectively and in a creative manner and were adapted to local possibilities and tastes. Sacred architecture appears to be of entirely native origins and supports the assertions by ancient authors about the polytheist character of the Dacians' religion.

The discoveries made to date also attest to the use of writing (more than 100 stone blocks marked with Greek letters, the vessel bearing the inscription Decebalus per Scorilo, other vessels with incised lettering, mainly after burning, and evidence from written sources) and to an interest in science. The Dacians had advanced knowledge in pharmacological botany, empirical medicine, mathematics and astronomy. While some of the theories that have been advanced to date about the existence of a Dacian calendar deriving from the component elements of the large circular sanctuary at Sarmizegetusa are hardly acceptable, because of their false premises, other such theories seem to rely on a sound scientific foundation. Basically, the assumption for this research was that, in relation to the development of ancient astronomy 2,000 years ago, the knowledge acquired by the Dacians in that particular field could be termed as average; therefore, the Dacians also used, to a greater or lesser extent, the methods and instruments of the time when the sanctuaries were

built, from the reign of Burebista to that of Decebalus: the gnomon (Fig. 39) and the sundial. The assumption is supported by the orientation of the sanctuaries at Sarmizegetusa-Regia, in space and time, according to the solstitial and equinoctial points of the time, and by the north-to-south direction (the local meridian) that was clearly marked by stone blocks from the central point of the sanctuaries to the central apse to the sacred alley, etc. Some of the resulting conclusions from that approach are represented in this book; they seek to demonstrate that the altar known as the „Andesite Sun” (Fig. XLIII) also had a different destination at the time, namely that of a sundial. Proof of it is the fact that the disk was marked with the inclination of the elliptic that was valid 2,000 years ago in the heavenly equatorial plane by a stereographic projection (Fig. 40) according to Hipparchus (second century B.C.). The altar elements also permit the tracing of a *menaeus* on the disk according to the methodology of constructing an *analemma* (plan) of a sundial (Fig. 41-42), as described by Vitruvius (first century B.C.). The solutions presented here (Fig. 43-46) are graphic, without any numerical calculus, and they do not resort to any extraneous element apart from the actual dimensions of the component parts of the altar-sundial, enabling us to determine the zenith distance of the Sun, its position on the ecliptic at any given moment, the solstitial sunrise and sundown etc.

Ancient Dacian art, as illustrated by relevant findings in that specific area, is characterized in particular by a prosperity of stylized and even schematic representation. More indications about Dacian decorative

arts are provided by painted pottery displaying geometrical, floral and animal motifs. But in this case, too, at least in relation to phytomorphic motifs, stylization is so advanced that it becomes virtually impossible to recognize the actual plants; zoomorphic motifs include chiefly fantastic birds and mammals, all most probably related to the Dacian mythology. Stone carving art is illustrated by enframements decorated with denticles and bird heads rendered in basrelief. In artistic terms, Dacian architecture was characterized by plain lines and monumental planning.

The ensemble of archeological findings in the area of the Dacian capital provide conclusive evidence about the advanced nature of the Dacians' civilization, about its links with the classical Greek and Roman civilizations and its implicit contribution to the development of ancient European civilization. It was on that vigorous native stem that Roman culture was grafted during the subsequent centuries.

No other area containing vestiges of Dacian civil settlements and fortresses – and such sites are to be found throughout Romania – displays such a concentration and variety of archaeological evidence as does the region of the Dacian state capital and the access routes leading to it. That was where socio-political life and productive endeavours of ancient Dacia reached their peak and where the Daco-Roman confrontation attained its maximum intensity. At that time already, Roman presence, as witnessed by temporary or enduring fortifications, was an indication of the forthcoming blend of the two civilizations, which – following nearly two centuries of Roman rule in the province of Dacia

and close association with the natives outside the province – was to become the foundation of the material and spiritual development of a new Romanic people. The wealth of archaeological discoveries provides material evidence of permanent habitation in the area populated by the ancient Dacians, where they built their homes, cities and fortifications, and where the Romans also built cities, towns, villages and farms during the centuries that followed the withdrawal of Imperial administration south of the Danube. These findings provide undeniable proofs of the permanence of the Romanian people in their millenary hearth during the centuries that preceded the establishment of the Romanian feudal states.

While most of the movable artifacts forming the inventory of various types of structure are on display in the museums of Cluj-Napoca, Deva, Bucharest, and Orăştie, the monuments themselves are awaiting their visitors where they were first raised by the ancient Dacians. Detailed descriptions, plans and photographs can hardly do justice to their true greatness. The „mountains strengthened by walls,” according to a happy phrase coined by an ancient author, and the clearing in deep forests, where massive structures of limestone rise in all their majesty, must be seen with one's own eyes.

EXPLANATIONS OF THE ILLUSTRATIONS

Front cover: Sarmizegetusa – the sacred zone.

Back cover: The enter in the Costești – Blidaru fortres

Interior cover: Sarmizegetusa – ornament target.

Illustrations inside the text

Fig. 1. View of the Sebeș Mountains.

Fig. 2. Plan of fortress at Costești-Cetățuie.

Hellenistic wall.

Fig. 4. Dacian wall.

Fig. 5. Tile and water pipe.

Fig. 6. Watchtowers in the vicinity of the fortress at Costești-Cetățuie and Costești-Blidaru.

Plan of fortress at Costești-Cetățuie.

Grădiștea Hill. Home on a terrace near the watchtower at Sarmizegetusa.

Fig. 9. Sarmizegetusa. Home with surgery kit (plan and reconstruction).

Fig. 10. Sarmizegetusa. Home where the vessel bearing the inscription *Decebalus per Scorilo* was discovered (plan and reconstruction).

Fig. 11. General plan of the sacred precinct at Sarmizegetusa.

Fig. 12. Plan of the buildings sites on the lower level of the south-west sector, terrace XI, at Sarmizegetusa.

Fig. 13. Sarmizegetusa. The large limestone sanctuary; buttressing wall of the terrace and tower on the terrace XI (plan).

Fig. 14. Plan of large limestone sanctuary and of sanctuary with andesite pillars on terrace XI at Sarmizegetusa.

Fig. 15. Reconstruction of the large limestone sanctuary.

Fig. 16. Plan of the large circular sanctuary at Sarmizegetusa.

Fig. 17. Reconstruction of the large circular sanctuary.

Fig. 18. The large circular sanctuary at Sarmizegetusa (cross section).

Fig. 19. Plan of the smaller circular sanctuary at Sarmizegetusa.

Fig. 20. Plan of the sanctuary with andesite columns and pilasters on terrace XI at Sarmizegetusa.

Fig. 21. Reconstruction of the sanctuary with andesite columns and pilasters on terrace XI.

Fig. 22. The large andesite sanctuary on terrace X at Sarmizegetusa.

Fig. 23. Sarmizegetusa. Limestone blocks at the base of the watchtower.

Fig. 24. Plan of the Sarmizegetusa fortress in the Roman period (down, Roman baths; thick line marks the segments of double-faced walls).

Fig. 25. Plan of the Roman baths at Sarmizegetusa.

Fig. 26. Homes with concentric rooms at Fețele Albe (plan).

Fig. 27. Home with concentric rooms at Fețele Albe: plan (above left), joining system for wall logs (above right), cover (below right), top of the cover (below left).

Fig. 28. Reconstruction of two homes concentric rooms at Fețele Albe.

Fig. 29. Fețele Albe. Sketch of terraces at Șesul cu Brânză.

Fig. 30. Plan of circular sanctuary at Fețele Albe.

Fig. 31. Construction with concentric rooms at Meleia (plan).

Fig. 32. Plan of construction made of micaceous slate and limestone blocks at Meleia.

Fig. 33. Plan of citadel at Luncani - Piatra Roșie.

Fig. 34. Construction inside the citadel at Luncani-Piatra Roșie (plan and reconstruction).

Fig. 36. The fortifications at Cioclovina - Ponorici: 1-field; 2-brook, 3-modern hole, 4-Dacian walls, 5-Roman walls, 6-modern path.

- Fig. 37.* Roman transit camp at Vârful lui Pătru (plan).
Fig. 38. Ceremonial shield found at Luncani – Piatra Roșie.
Fig. 39. The stellary map of the Northern hemisphere.
Fig. 40. The helical sunset of certain constellation at ten days interval.
Fig. 41. The gnomon, the most simple astronomical instrument.
Fig. 42. The sun movement at equinox and solstices.
Fig. 43. The projection of a celestial sphere on a plan.
Fig. 44. Different types of sundial (equatorial and conic).
Fig. 45. The Vitruvius' analema.
Fig. 46. The stereographical projection principiale.
Fig. 47. The solstițial orientation of Central Apse
 a) angular relations
 b) orientation
Fig. 48. The absidal formations from Veronala Alta Italy with solstițial orientation.
Fig. 49. The solstițial of the Central Apse of Pustiosu sanctuary.
Fig. 50. a) Idem, absidal construction of Meleia
 b) Idem, absidal construction of Rudele
Fig. 51. a) The Andesite Sun, dimensions
 b) The Andesite Sun, astronomical relations
 c) The Andesite Sun, determination of ecliptical obliquity
 d) Idem, the dimension of zenithal distance
Fig. 52. The Hipparchos' Astrolabe.

Illustrations outside the text

- Fig. I.* The „Cetățuie" hill at Costești.
Fig. II. General view of the fortress at Costești.
Fig. III. General view of the fortress at Costești-Blidaru.
Fig. IV. The fortress at Costești – Blidaru.
Fig. V. Costești – Blidaru: wall with join rooms.
Fig. VI. Fețele Albe: circular sanctuary.

Fig. VII. General view of the fortress at Piatra Roşie.

Fig. VIII. The wall of the Sarmizegetusa fortress.

Fig. IX. Sarmizegetusa Regia: the roman wall with reused materials.

Fig. X. Sarmizegetusa Regia: The paved square.

Fig. XI. Sarmizegetusa Regia: the pentagonal tower of the exterior buttressing wall on terrace XI.

Fig. XII. Sarmizegetusa Regia: the andesite quadrangular sanctuary on terrace XI.

Fig. XIII. Sarmizegetusa Regia: the small limestone sanctuary on terrace XI.

Fig. XIV. Dacian pottery.

Fig. XV. Dacian pottery.

Fig. XVI. Sarmizegetusa Regia: implements store on terrace VIII.

Fig. XVII. Grădiştea Muncelului: „Dealul lui Cocoş”: water pipe with draining ditch.

Fig. XVIII. Sarmizegetusa Regia – „Tău” – terracotta water pipe.

Fig. XIX. Smithy's tools.

Fig. XX. Miner's tools.

Fig. XXI. Farming implements.

Fig. XXII. Joiner's and carpenter's tools.

Fig. XXIII. Metal parts used in construction.

Fig. XXIV. Goldsmith's tools.

Fig. XXV. Ornament objects.

Fig. XXVI. Various metal objects of current use.

Fig. XXVII. Bottle of glass.

Fig. XXVIII. Compass of „Pantograph” type.

Fig. XXIX. Hilt with zoomorphe representation.

Fig. XXX. Dacian currency.

Fig. XXXI. The Costeşti chalet seen from the „Cetăţuie” hill.

Fig. XXXII. Costeşti – Cetăţuie: dwelling tower I.

Fig. XXXIII. Flagstone stairway and dwelling tower II.

Fig. XXXIV. The red rampart at Costești – Cetățuie.

Fig. XXXV. The large sanctuary at Costești – Cetățuie.

Fig. XXXVI. The rectangular sanctuary at Costești – Cetățuie.

Fig. XXXVII. Costești – Blidaru: corner of a wall with profiles.

Fig. XXXVIII. Precinct wall on the north-western side of the fortress at Costești – Blidaru and the rooms behind it.

Fig. XXXIX. Block with greek lettering on the dwelling – tower at Costești – Blidaru.

Fig. XL. Sarmizegetusa: fortress wall at the eastern gate.

Fig. XLI. Sloping wall at Sarmizegetusa, western side.

Fig. XLII. Sarmizegetusa: fortress wall at Sarmizegetusa, western gate.

Fig. XLIII. Wall at Sarmizegetusa, on the eastern side, built of blocks from the dismantled sanctuaries.

Fig. XLIV. Sarmizegetusa: road paved with limestone flagstones.

Fig. XLV. Little paved square on terrace XI at Sarmizegetusa.

Fig. XLVI. Draining ditch on terrace XI.

Fig. XLVII. The large limestone sanctuary at Sarmizegetusa.

Fig. XLVIII. The large circular sanctuary at Sarmizegetusa.

Fig. XLIX. Sarmizegetusa: the andesite sanctuary on terrace X.

Fig. L. The „Andesite Sun” (circular altar) at Sarmizegetusa.

Fig. LI. Fețele Albe: water pipe *in situ*.

Fig. LII. Painted dacian pottery.

Fig. LIII. Vessel with the stamps: *Decebalus per Scorillo*.

Fig. LIV. Detail on inscription on the vessel.

Fig. LV. Sarmizegetusa: currency stamps.

Fig. LVI. Ornamented pegs.

Fig. LVII. Handle of a bronze vessel (krateros).

Fig. LVIII. Limestone block with bird head found at Sarmizegetusa.

Fig. LIX. Bronze bust of goddess Bendis found at Luncani – Piatra-Roșie.

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE de Ioan Glodariu	3
I. CADRUL GEOGRAFIC	5
II. ISTORICUL CERCETĂRILOR	16
III. DIN ISTORIA ȚINUTULUI CAPITALEI DACILOR	23
IV. MONUMENTE ȘI RELEVAȚII ARHEOLOGICE	45
1. Orăștioara de Jos – Costești – Grădiștea de Munte	45
2. Valea Anineșului – Vârful lui Hulpe – Ceata – Brusturel – Costești (cabană)	80
3. Lunca Grădiștii – Dealul Grădiștii (Sarmizegetusa)	83
4. Așezările civile în împrejurimile Sarmizegetusei	140
5. Fortificații și așezări la est și la vest de Sarmizegetusa ..	163
6. Caste romane de marș	173
V. CIVILIZAȚIA DACILOR ÎN ZONA CAPITALEI	179
1. Ocupații și produse	180
2. Arhitectura	206
3. Scrisul	231
4. Cunoștințe științifice	237
5. Arta	269
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ	273
SUMMARY	277
EXPLICATIONS OF THE ILLUSTRATIONS	306

Tehnoredactare: Adriana Rusu Pescaru, Eugen Pescaru
Bun de tipar: 11.10.1996
Coli de tipar 9.75+32 pag., planșe
Tiparul executat la S.C. „Polidava” S.A.

Construcțiile dacilor, indiferent de natura materialelor din care au fost ridicate și de destinația lor, constituie unul dintre cele mai semnificative capitole ale creației acestui popor. Toate monumentele arhitectonice, începând cu modestele sau mai pretențioasele locuințe, continuând cu sobrele sanctuare și încheind cu impresionantele lucrări de fortificație, reprezintă tot atâtea indicii pentru posibilitățile materiale și tehnice existente în antichitate, pentru concepția arhitecturală ce a stat la baza ridicării lor și pentru cadrul în care s-a desfășurat viața de toate zilele.